

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı
Din Sosyolojisi Bilim Dalı

SANAYİLEŞME VE DİN

"Sanayileşme ve Din ilişkisinin
Konya Organize Sanayi Bölgesinde Seçilen
Bir örnek Grup Üzerinde Araştırılması"

Yüksek Lisans Tezi

Danışman :
Yard. Doç. Dr. Bünğamin SOLMAZ

Hazırlayan :
Mehmet AKGÖL

Mayıs - 1991
KONYA

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	4
Tablolar Listesi.....	6
Grafikler Listesi.....	8
Kısaltmalar.....	9

GİRİŞ

A- Problem.....	10
B- Araştırmanın Amacı.....	13
C- Araştırmanın Önemi.....	14
D- Sınırlılıklar.....	15
E- Tanımlar.....	16

1. BÖLÜM

SANAYİLEŞME VE DİN MÜNASEBETİNE GENEL BİR BAKIŞ (TEORİK BİR YAKLAŞIM)

A- Sanayileşme.....	17
1- Doğuşu.....	18
2- Toplumsal Sonuçları.....	21
B- Sanayileşme ve Din Münasebeti.....	28
C- Din ve Toplum.....	43
1- Din ve Toplum Münasebeti.....	43
2- Çağdaş Toplumsal Problemler.....	47

2. BÖLÜM

SANAYİLEŞME VE DİN Sanayileşme Ve Din Münasebetinin Konya Organize Sanayi Bölgesinden Seçilen Bir Örnek Grup Üzerinde Araştırılması

I- ARAŞTIRMANIN METODU.....	56
A- Araştırmanın Modeli Ve Teknikleri.....	56

B- Evren ve Örnekleme.....	58
C- Araştırmanın Varsayımları.....	58
D- Veriler, Toplanması Ve Yorumu.....	61
II- ARAŞTIRMA GRUBU HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	62
III- DİNİ İNANÇ, TUTUM VE DAVRANIŞLAR.....	73
A- Allah'ın Varlığına İman.....	75
B- İman Esaslarına İnanç.....	78
C- İbadetler.....	86
1- Kur'ân-ı Kerîm Okumak.....	87
2- Günlük Namazlar.....	88
3- Cuma Namazı.....	88
4- Bayram Namazı.....	89
5- Oruç.....	91
6- Zekat Hakkındaki Tutumlar.....	93
7- Hac Hakkındaki Tutumlar.....	95
8- Kurban Hakkındaki Tutumlar.....	97
9- Gusûl Abdesti.....	98
D- İbadet Hayatındaki Farklılaşmanın Sebepleri.....	101
1- Sosyal Çevre.....	102
2- Siyasi ve Hukuki Şartlar.....	103
3- Çalışma Saatleri.....	104
4- Dinî Bilgi ve Kültür Eksikliği.....	105
IV- SOSYO-KÜLTÜREL HAYATTA DİN	
A- Aile ve Kadın-Erkek Münasebetlerinde Dinin Yeri.....	114
1- Aile İçi Münasebetler.....	114
2- Ailelerin Dinî İkazları.....	118
3- Evlilik İle İlgili Tutumlar.....	120
4- Eşlerin Kılık-Kıyafet Hakkındaki Tutumları.....	121
5- Kadın-Erkek Münasebetleri Hakkındaki Tutumlar.....	124
6- Erkek ve Kız Çocuk Hakkındaki Tutumlar.....	127
B- Boş Zamanları Değerlendirme.....	130
C- Kitle İletişim Araçları.....	132
1- Yazılı Basın.....	133
2- Sözlü ve Görüntülü Basın.....	135
3-MÜZİK Türleri Hakkındaki Tutumlar.....	138

D- Arkadaşlık ve Arkadaşlık Grubu Hakkındaki Tutumlar.....	141
E- Yüksek Tahsil Hakkındaki Tutumlar.....	143
F- Toplumda Ençok Güvenilen İnsan Tipi.....	145
G- Toplumdaki Güvenilir İnsan Problemi.....	146
H- Sosyal Yardımlaşma Konusundaki Tutumlar.....	148
İ- Çeşitli Problemler Konusundaki Tutumlar.....	151
J- Zengin Olma Yolları Konusundaki Tutumlar.....	153
K- Yurt ve Dünya Olayları Hakkındaki Tutumlar.....	156
1- Ülkemiz Problemleri Konusundaki Tutumlar.....	157
2- Dünyadaki Çeşitli Problemler Konusundaki Tutumlar.....	160

V- PSİKO-SOSYAL TUTUMLAR

A- Kötü Alışkanlıklar.....	164
B- Suçluluk Durumu.....	166
C- Nazar Hakkındaki Tutumlar.....	168
D- Dua Hakkındaki Tutum ve Davranışlar.....	169
E- Türbe Ve Kabir Ziyaretleri Hakkındaki Tutumlar.....	173

VI- DİNİ CEMAT VE TARİKATLAR KONUSUNDAKİ TUTUMLAR..... 177

VII- SANAYİLEŞMENİN DİNİ HAYAT ve SOSYAL MÜNASEBETLERE

TESİRİ.....	180
1- Çalışma Hayatı ve Dinî Yaşayış.....	181
2- Çalışma Hayatı ve Sosyal İlişkiler.....	186
3- ÇKU'lar ve İşverenin İlişkilerinde Dinin Yeri.....	188

VIII- SONUÇ VE VARSAYIMLARLA İLİŞKİLER..... 192

IX- EKLER

1-Örnekleme Oluşturan ÇKU'ların İşyerleri.....	202
2- Ek Tablolar.....	203
3- Anket Soruları.....	215

X- BİBLİYOGRAFYA..... 225

ÖNSÖZ

Dünyamız, son bir kaç asırdan beri çok hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu hızlı değişme sürecinde, ilmî ve teknolojik gelişmelerle daima kan tazeleyen sanayileşmenin rolü ve ehemmiyeti büyüktür. Çünkü, sanayileşme ve sosyal değişme olgusu ile birlikte, toplumsal yapılar, sosyal ilişkiler değişmekte, toplumlar tarım toplumu yapısından, sanayi toplumu yapısına geçişin sancısını yaşamaktadır.

Bu meyanda, değişen sosyal şartların, geleneksel müesseseleri ve değerleri ters yönde etkilemesi, fert ve toplum hayatında bazı boşluklar ve dengesizlikler meydana getirmektedir. Sosyal bünyeyi oluşturan ve koruyan pek çok değer ve normların sarsılması, pek çok sosyal kurumun fonksiyonel özelliğinin kaybolması ya da değişmesi yeni şartların oluşturduğu siyasi, sosyal ve ekonomik düzenlemelerle daha da şiddetlenmiş durumdadır. Bu durum, çeşitli sosyal problemlerin doğuşuna sebep olduğu için, pek çok araştırmalara konu olmaktadır.

Bütün toplum tabakalarında olduğu gibi bizzat sanayi alanında çalışan insanlar da bu çeşit değişmelerden etkilenmektedir. Çünkü değişme ve gelişme sürecinde yaşanan problemler en çok «çalışan kesimi» ilgilendirmektedir. Sanayileşme ile başlayan yeniden yapılanmada, başta Batı dünyasında olmak üzere işgücünü oluşturan teknik eleman ve işçilerin karşı karşıya bulunduğu problemler bilinmektedir. Sanayileşme ile ortaya çıkan bu yeni sosyal dilimin çok boyutlu ve karmaşık sosyo-kültürel problemleri vardır. Bunlardan bir tanesi de toplumun her kesiminde olduğu gibi, çalışan kesim (çırak, kalfa ve ustalar) için de önemini hissettiren dinî problemlerdir. İnsan ve toplum hayatını saran geleneksel değer ve müesseselerin ("geçmiş devre ait" değerler olarak kabul edilerek) ihmaline sebep olan «teknolojizm» olgusu bugün telafisi güç boşluklar meydana getirmektedir. Çünkü fert ve toplum hayatına yön veren ve insanların mânen tatminini sağlayan, kutsal bir varlığa inanç ve buna bağlı olarak şekillenen dinî hayat, giderek zayıflamaktadır. Bu bakımdan dengeli ve huzurlu bir toplum yapısı için bu problemin üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

Günümüzde, sanayi hayatına zihni ve bedenî gücüyle katılan kalifiye elemanların problemleri ile ilgili çalışmalar henüz mevcut değildir. Ne yazık ki, bu alanda bir gayret de görülmemektedir. Bugüne kadar yeterince önem verilmeyen bu konuya, çalışan kesimin bir kolu olan çırak, kalfa ve ustaların dinî hayatlarının araştırılması kısmen ışık tutacaktır. Araştırmada, Konya Organize Sanayi Bölgesi'nden alınan bir örnek grup üzerinde, çırak, kalfa ve ustaların dinî hayatları, sanayileşme, din ilişkisi muvacehesinde ele alınmış ve çeşitli değişkenlere göre tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma yapılırken, araştırmaya başlangıcından sonuna kadar değişik safhalarda her yönüyle yardımlarını esirgemeyen hocalarım; **Prof.Dr. Mehmet Aydın'a**, **Prof.Dr. Ünver Günay'a** ve **Dr. Mehmet Bayyığıt'e** minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Bu tezin istatistik işlemlerinin yapılmasında her zaman müracaat ettiğim ve bu konuda değerli görüşlerinden istifade ettiğim **Yard. Doç. Dr. Kâzım KARA'** ya teşekkürü bir borç bilirim.

Anketin uygulama safhasında yardımlarını esirgemeyen arkadaşım **Arş. Gör. Şahin Filiz'e** özellikle teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, araştırmamızın her safhasında ilgi ve yardımlarını gördüğüm ve bu tezin hazırlanmasında en çok emegi geçen, tez danışmanı Hocam **Yard. Doç. Dr. Bünyamin SOLMAZ'a** yakın ilgilerinden dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

Mehmet AKGÜL
Mayıs - 1991

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1- Yaş Durumu.....	62
Tablo 2- Medenî Durum.....	63
Tablo 3- Öğrenim Durumu.....	63
Tablo 4- İkâmet Durumu.....	64
Tablo 5- Meslekî Statü.....	65
Tablo 6- Mesleği Seçme Sebepleri.....	65
Tablo 7- Günlük Çalışma Süreleri.....	66
Tablo 8- Sosyal Güvenlik Durumu.....	67
Tablo 9- ÇKU'ların Aldıkları Ücret.....	67
Tablo 10- İşyerlerinde Görülen Fizikî Eksiklikler.....	68
Tablo 11- Çalışma Şartlarından Memnuniyet Durumu.....	69
Tablo 12- Meslekî Kıdem Durumu.....	70
Tablo 13- ÇKU'ların Aslen Nereli Oldukları.....	70
Tablo 14- ÇKU'ların Baba Meslekleri.....	71
Tablo 15- ÇKU'ların Ailelerinin Aylık Geliri.....	71
Tablo 16- Allah'ın Varlığına İman.....	75
Tablo 17- İman Esaslarına İnanç.....	78
Tablo 18- Kıyamet ve Hesap İnanç.....	81
Tablo 19- Alın Yazısı Hakkındaki İnançlar.....	82
Tablo 20- Dünyaya Gelme ile İlgili Tutumlar.....	84
Tablo 21- İbadetler.....	86
Tablo 22- Namaz Kılmayanların Tutumları.....	90
Tablo 23- Zekat Hakkındaki Tutumlar.....	93
Tablo 24- Hac Hakkındaki Tutumlar.....	95
Tablo 25- Kurban Hakkındaki Tutumlar.....	97
Tablo 26- Gusûl Abdesti Hakkındaki Tutum ve Davranışlar.....	98
Tablo 27- İslâm'ın Bütün Şartlarını Yerine Getirme Durumu.....	101
Tablo 28- İslâm'ın Bütün Şartlarını Yerine Getirememe Sebepleri..	102
Tablo 29- Dinî Konulardaki Yeterlilik Durumu.....	106
Tablo 30- Dinî Bilgi ve Kültür Eksikliğinin Giderilmesi Arzusu..	107
Tablo 31- Dinî Terbiyenin İnsan Açısından Önemi.....	108
Tablo 32- Dinî İbadetleri Yerine Getirip-Getirememe Durumu....	112
Tablo 33- Bekârların Aileleriyle İlişki Düzeyi.....	115
Tablo 34- Ailenin Dindarlık Seviyesi.....	116
Tablo 35- Ailelerin Bekâr Olanlara Karşı Tutumu.....	117
Tablo 36- Evlilerin Aileleriyle Münasebetleri.....	118
Tablo 37- Ailelerin Dinî İkazları.....	119

Tablo 38- Bekârların Eş Seçimi İle İlgili Tutumları.....	120
Tablo 39- Eşlerin Kılık-Kıyafet Konusundaki Tutumları.....	122
Tablo 40- Evli Olmayan Kız ve Erkeklerin İlişkileri Hakkındaki Tutumları.....	125
Tablo 41- Kız ve Erkek Çocuklar Hakkındaki Tutumlar.....	127
Tablo 42- Boş Zamanları Değerlendirme Şekilleri.....	130
Tablo 43- Okunan Gazete ve Dergilerin Çeşitleri.....	133
Tablo 44- TV'de Ençok İzlenen Programlar.....	135
Tablo 45- Müzik Konusundaki Tutumlar.....	139
Tablo 46- Arkadaş Seçiminde Aranılan Özellikler.....	142
Tablo 47- Yüksek Tahsil Hakkındaki Tutumlar.....	144
Tablo 48- Hangi Tip İnsanlar Daha Güvenilir İnsanlardır?.....	146
Tablo 49- Yaşadığımız Toplumda Güvenilir İnsan Bulmak Zorlaşıyor mu?.....	147
Tablo 50- Yardıma Muhtaç Bir İnsana Yardım Etmeyi İster misiniz?.....	149
Tablo 51- Yardıma Muhtaç Bir İnsana Niçin Yardım Edersiniz?... ..	151
Tablo 52- Bir Zorlukla Karşılaştığınızda Ne Yaparsınız?.....	152
Tablo 53- Zengin Olma Yolları Hakkındaki Tutumlar.....	153
Tablo 54- Ülkemizin Karşı Karşıya Bulduğu En Önemli Problemler.....	158
Tablo 55- Dünyanın Karşı Karşıya Bulduğu En Önemli problemler... ..	161
Tablo 56- Kötü Alışkanlıklar.....	164
Tablo 57- Suçluluk Durumu.....	166
Tablo 58- Nazar Hakkındaki Tutumlar.....	168
Tablo 59- Besmele Çekmek.....	169
Tablo 60- Dua Etmek.....	170
Tablo 61- Duada Ençok İstenen Özellikler.....	172
Tablo 62- Türbe Ve Kabirleri Ziyaret Etme Durumu.....	174
Tablo 63- Türbe Ve Kabirleri Ziyaret Etme Sebepleri.....	175
Tablo 64- ÇKU'ların Dinî Cemeat veya Tarikatlarla İlişki Düzeyleri.....	178
Tablo 65- Dinî Cemeat ve Tarikatların Dinî Hayata Tesirleri.....	179
Tablo 66- Çalışma Hayatı ve Dinî Hayatın Uyumsuzluğu.....	182
Tablo 67- Uyumsuzluk Sebepleri.....	183
Tablo 68- Sanayide Çalışmadan Önce ve Sonraki Dindarlık Durumu... ..	185
Tablo 69- Çalışma Hayatının Sosyal İlişkilere Tesiri.....	187
Tablo 70- ÇKU'lara İşverenleri Dindar Olanlar mı, Din İle Alâkası Olmayanlar mı İyi Davranıyor?.....	188
Tablo 71- İşverenlerin Dinî İbadetleri Yapıp-Yapmama Konusunda Kendileri ve ÇKU'larla İlgili Tutumları.....	190

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1- Allah'ın Varlığına İman.....	76
Grafik 2- Dinî Terbiye Almayan Bir Çocuk Sizce Nasıl Bir İnsan Olur.....	109
Grafik 3- Bekârların Evlenecekleri Kızlarda Aradıkları Özellikler...	121
Grafik 4- Eşlerin Kılık - Kıyafeti Konusundaki Düşünceler.....	123
Grafik 5- Evli Olmayan Kız ve Erkeklerin Özel Hayat Yaşamaları Uygun Bir Davranış mıdır?.....	126
Grafik 6- Erkek Çocuk mu, Kız Çocuk mu Daha Hayırlıdır?.....	129
Grafik 7- Yaşadığımız Toplumda Güvenilir İnsan Bulmak Zorlaşıyor Kanaatini Nasıl Buluyorsunuz?.....	148
Grafik 8- Suçluluk Durumu.....	165
Grafik 9- Kötü Alışkanlıklar.....	167
Grafik 10- Nazar Hakkındaki Düşünceler.....	169
Grafik 11- Sanayide Çalışmak Kişinin Dinî İbadetlerini Yerine Getirmesini Olumsuz Yönde Etkilemekte midir?.....	183
Grafik 12- Sanayide Çalışmak İnsanî Özellikleri ve Sosyal İlişkileri Ters Yönde Etkilemekte midir?.....	187

KISATMALAR

A.İ.T.İ.A.: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

Ç.K.U.: Çırak, Kalfa ve Ustalar

D.İ.B.Y.: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

D.P.T.: Devlet Plânlama Teşkilatı

D.T.C.F.: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

O.S.B.: Organize Sanayi Bölgesi

S.B.F.: Siyasal Bilgiler Fakültesi

GİRİŞ

A) PROBLEM

Yüzyılımızın en önemli hadiselerinden biri, şüphesiz sanayileşme ve sosyal değişme olgusudur. Bu olgular, inkar edilemez birer realite olarak bütün toplumları etkilemektedir. Çünkü, sanayileşme olgusu, bütün ülkeleri çeşitli yönleriyle ilgilendirmekte, bu ülkelerin, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yönden güçlü olması büyük ölçüde sanayileşme oranına göre ölçülmektedir. Geri kalmış ülkeler, gelişmekte olan ülkeler, kalkınmış ülkeler tabirleri hep sanayileşmeye nisbetle söylenmektedir. Sanayileşmiş ülkeler, kalkınmış ülkeler, ülkelerini ve toplumlarını refah seviyesi itibarıyla en üst seviyeye çıkarmış toplumlar olarak bilinmektedir. Ancak, sanayileşme ve sosyal değişme hadisesi, bir taraftan insanların maddî kültür unsurlarını fevkalâde büyük bir hızla inkişaf ettirirken, diğer taraftan, manevî kültür, unsurlarını ters yönde etkilemektedir. Dolayısı ile çağdaş toplumların en büyük problemi, değişime uygun olarak dengeli ve uyumlu bir sosyal yapı oluşturabilmek olarak görülmektedir. Mevcut gelişmeler ışığında bu uyumun gerçekleştirilebildiği de söylenemez. Ayrıca, bu problemler, sadece sanayileşmiş ülkelerde değil, sanayileşme sürecine daha yeni giren ülkelerde bile aynen görülebilmektedir. Zira sanayileşme olgusu evrensel boyutta bir olgudur.

Çağdaş toplumların problemleri, sosyal değişme neticesinde geleneksel toplumsal yapıların sarsılması ile sanayileşmeye bağlı olarak oluşmaya başlayan yeni sosyal yapıların çarpışması ve yer yer uyumsuzluk göstermesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü tarım toplumu yapısına göre şekillenmiş, roller, sosyal ilişkiler ve sosyal yapılar ve bunların dayandığı temeller ile, sanayi toplumu yapısına göre şekillenen yeni rol ve statüler ile bunların dayandıkları temeller farklı nitelik taşımaktadır. İşte, problem, bu geçiş sürecindeki, farklı temeller arasındaki boşluk ve uyumsuzluklardan kaynaklanmaktadır.

Mevcut problemlerin sebeplerini araştırarak olursak, şu gerçeklerle yüz yüze gelmekteyiz. Batı toplumların da sanayileşmenin temeli, büyük ölçüde dogmatik kilise öğretilerine karşı girilen

zihniyet değişiminde yatmaktadır. Oluşan yeni zihniyetin ifadesi olarak ortaya çıkan pozitivist düşünce sistemi, çağımızda yaşanan ilmî ve teknolojik gelişimin temelinde yatmaktadır. Pozitivist düşünce sistemi, geleneksel düşünce, inanç ve fikirleri farklı bir tutuşla ele alarak, yeni bir bakış açısı meydana getirmiştir. Geleneksel değer ve birikimler "geçmiş devre ait özellikler" olarak kabul edilerek, yerine fizikî ilimlerin metodları ile elde edilebilecek olan materyalist bir ilim ve değer anlayışı hakim hâle gelmiştir. Neticede, bu temel anlayışa dayanan bir değişme çizgisi, sanayileşme ve diğer pek çok sosyal olayların oluşumunda genel karakteri oluşturmuştur.

İnsan ve toplum hayatını saran geleneksel değer ve müesseselerin "geçmiş devre ait" değerler olarak kabul edilerek ihmal edilmesi, bugün telafisi çok güç olan boşluklar meydana getirmiştir. İnsan ve toplum hayatına yön veren ve insanların manen tatmin olmasını sağlayan husus, kutsal bir varlığa inanç ve buna bağlı olarak şekillenen dinî hayattır. Çağımızda, ilmin ve teknolojinin bu manevî tatmini sağlayacak değer ve müesseseleri geliştireceği kanaati çok yaygındır. Manevî inancını yitiren insan, ilmin ve teknolojinin, değil bu ihtiyaçları karşılaması, aksine ruhundan sökülüp atılan dinî motifleri tekrar ister duruma gelmiştir. Madde âleminde görülen baş döndürücü ilerlemeye bakarsak, ilmî yönden, sosyal yönden insanın mutlu olduğunu söylemek yanlıştır, çünkü manen tatminsizliğin ortaya çıkardığı çeşitli patlamalar, insan rûhunun çağa karşı bir isyanı olarak tezahür etmiştir.

Bu patlamalar, büyük ölçüde, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, medeniyetin, karakterine bağlı olarak gelişmiş, insanlık çığ gibi büyüyen ve kendisini saran buhranların içerisinde, bocalamaya başlamıştır. Batı'da ve Doğu'da pek çok ilim adamı ve araştırmacı, toplumlarda, geleneksel kültür değerlerinin zayıflamasıyla ortaya çıkan yeni şartların sebep ve sonuçlarını araştırmaya koyulmuştur.

Yeni şartlar, yani hızlı sosyal değişme sürecinin doğurduğu problemler, önce Batı dünyasında bütün toplum katmanlarını etkilerken, zamanla bu tesirler bütün dünyayı etkileme eğilimi göstermiştir.

Türkiye, batılılaşma sürecine girdiği son yüz elli yıldan beri -özellikle Cumhuriyet Türkiyesi'nden bu yana- bazı köklü değişik-

liklere sahne olmaya başlamıştır. Ancak, Türkiye'deki sanayileşme hareketleri, batılı mânâda bir gelişme ve yapılaşma süreci içerisinde henüz girebilmiş değildir.

Yüzyılımızın başından itibaren Batı toplumları gibi, toplumumuzun içine girdiği büyük ve köklü değişimler, pek çok problemin çıkışına sebep olmuştur. Bu problemlerden bir kısmı, sosyal, siyasî ve kültürel değişimlere bağlı olarak ortaya çıkarken, bir kısmı da bizzat sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Artan iş kolları, meslekî ihtisas sahaları, işgücü gibi yeni yeni ihtiyaçlar, toplumda yeni bir dinamizm meydana getirmiş, önceki statüler ve yapılar altüst olmuştur. Kaybolan sadece statüler ve yapılar değil, statüyü ve yapıyı meydana getiren değerler de yok olma yoluna girmiştir.

Sanayileşme ile birlikte, toplumun en dinamik ve duyarlı kesimi, üretime «kol gücü» ile katkıda bulunan ve işgücünü oluşturan kitle olmuştur. Bu kitle, aile ocağını, memleketini, eski işyerini terkederek, sanayinin yoğunlaştığı kentlere akın etmişlerdir. Sanayinin yapısı, iş ve çevre şartları, bu kitleyi yep yeni bir dünya ile buluşturmuştur. Yeni dünyanın şartları, değişimi ve farklılaşmayı körüklemiş, insanlığı yabancılaşmaya ve yalnızlığa itmiştir. Batı dünyasında ve Türkiye'de bunun örnekleri çoktur.

Aslında, bütün toplumsal bünyeyi saran problemler, bu kitleye daha çok tesir etmektedir. Bu, tıpkı, savaş esnasında en çok kayıp verenlerin ön saftakiler olduğu gibidir. Daha sağlıklı ve uyumlu bir toplumsal yapı için toplumda yer alan bütün kesimler gibi, sanayi kollarına çalışan kesimin de problemlerinin çeşitli yönleriyle ele alınıp, çözümlenmesi gerekmektedir.

Mevcut problemlerin en önemlilerinden biri de; sanayi işçilerinin -usta, kalfa, çırak ve vasıfsız işçilerin- dinî problemleridir. Bilindiği gibi, bu kesimin toplumla bütünleşmesinde, üretimde kalite ve verimliliğin sağlanmasında, kimlik problemlerinin halledilmesinde; pek çok özellikler yanında dinî değerler, örf ve adetler gibi sosyal yapıyı koruyan değerlerin rolü hepimizce bilinmektedir. Toplumsal bütünleşme ve bu kesimin sosyalleşmesi için gerekli olan bu değerlerin içinde, dinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu açıdan bakıldığında, çeşitli iş kollarında çalışan insanlardaki, dinî inanç ve değerlerin beslenmesi ve yaşanır hâle gelmesi gerekmektedir.

dir. Böylece, dinî sosyalleşme problemleri en aza indirilip, bütünlüşme sağlanmalıdır. Aksi takdirde, bu değerlerin boşalttığı mevkii pek çok yanlış değer işgal etmekte ve önemli problemlere ve sapmalara sebebiyet vermektedir.

Fert ve toplum problemleri araştırılırken, meseleyi sadece maddi boyutlarıyla -ekonomik refah, barınma, beslenme vs. gibi- ele almak yeterli değildir. Bunların yanında meselenin manevî boyutları -dinî ve ahlâkî yönleri- da araştırılıp, çözüm yolları bulunması gerekmektedir. Böylece toplumun her kesimi için yapılacak olan araştırmaların neticesi, ortaya çıkan realiteler gözler önüne serilmeli ve sosyal problemlere çözüm bulunmalıdır.

Bu sebeple, çırak, kalfa ve ustaların dinî hayatı ve problemleri konusunda bir durum tespiti yapmak ve dinî yaşayış üzerinde, değişkenlerin rolünü ve fonksiyonlarını açığa çıkarmak, araştırmamızın problemini teşkil etmektedir.

B) ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın genel amacı **Konya Organize sanayi bölge-sindeki** çeşitli iş kollarında çalışan, çırak, kalfa ve ustaların, sanayileşme ve onun getirdiği değişme süreci içerisinde oluşan sosyal şartlar esas alınarak, dini inanç, tutum ve davranış tiplerini tespit etmeye çalışmaktır. Bununla dini yaşayış ve tutum ile değişkenler arası ilişkileri ortaya çıkarma gerçekleştirilmiş olacaktır.

Bu amaçlar esas alınarak geliştirilen kuramsal modele göre dinî hayatın çeşitli vechelerinin genel görünümünü ortaya çıkarmak, görüş ve düşünceleri araştırma modeline göre şekillendirmek ve çeşitli önerilerde bulunmaktır.

Bu genel amaca göre; modelin çeşitli merhaleleri için gerekli verileri içine alan aşağıdaki sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

1) Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan pek çok yeni şartların dinî hayatı gerçekten etkilediği görülmekte midir?

2) Sanayileşme karşısında dinî hayatın şekli ve muhtevasındaki değişiklikler nelerdir?

3) Sanayi kollarında çalışan bu insanların çalışma şartları, imkânları, dinî yönden beklentileri, eksiklikleri nelerdir?

4) Öngörülen iş kollarında çalışan insanların genel eğitim ve öğretim düzeyleri, dinî bilgi ve yaşayışları, boş zamanı değerlendirilmeleri, ailevî durumları, arkadaş çevreleri, kitle iletişim araçlarıyla olan münasebetleri, genel kültür durumları, aktüel konulara karşı ilgileri ne durumdadır?

C) ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:

Bu araştırmada sanayileşme ve sosyal değişme sürecine bağlı olarak şekillenen sosyal yapının insanın dinî hayatına -özellikle araştırma grubuna- olan menfi veya müsbet tesirleri incelenmektedir. Yeni sosyal şartlar karşısında pasif durumda bulunan insanlarda sosyal ve dinî değişimleri tespit etmek gerekmektedir. Bu değişikliklerin bizzat sanayinin içinde olanlarda daha belirgin olacağı bir gerçektir.

Mutlu ve müreffeh bir toplum yapısı için, toplumu oluşturan fertlerin ve grupların sağlıklı bir şekilde ele alınıp, problemlerinin halledilmesi esastır. Ancak yeni şartlar içerisinde insan aleyhine bazı problemler ortaya çıkmaktadır. İnsanın bedenî ve rûhî ihtiyaçları dengeli bir şekilde geliştirilememektedir. Bu dengesizliğin sebebi de çok yönlü olup, her bir sebep, sosyal hayat içerisinde fonksiyonel bir özelliğe sahiptir. Sanayileşme ve değişme bu özelliklerdendir.

Bugün özellikle sanayileşmiş ülkelerde, topluma ve değerlere yabancılaşmış insanların, bunlara ait problemlerin -özellikle dinî ve ahlâkî problemlerin- çok olduğu bilinmektedir. Sanayileşme yolunda hızla ilerleyen ülkemizin de, sanayileşmenin dinamiği olan insan unsurunu çok yönlü olarak ele alması gerekmektedir. İnsanın sistem içerisinde üretime olan katkısı ve yaptığı tüketim ölçüsünde değil; maddî ve manevî yönlerinin bir bütün olarak ele alınması lazımdır. Bu konudaki eksiklerin tesbiti, problemlerin göz önüne serilmesi ve çözüm yollarının gösterilebilmesi için bu alanda çok yönlü araştırmalara ihtiyaç vardır. Bugün, sanayileşme yolunda ilerleyen ülkemiz insanlarını ve sanayi alanında çalışacak elemanları kendine, değerlerine ve topluma yabancılaşmadan kurtarmak için, bu tip araştırmalara olan ihtiyaç oldukça fazladır. Sağlıklı ve dengeli bir gelişme ancak bu şekilde mümkündür.

Türkiye'de oldukça yeni bir disiplin sayılan din sosyolojisi alanında saha araştırmaları oldukça az sayılır. Bizim hedef olarak

seçtiğimiz bu araştırma projesi istikametinde ise, yapılmış bir araştırma yoktur. Bu açıdan bu araştırma, sahasında ilk örneği oluşturacaktır.

Bugüne kadar bu alanlarda; -çırak, kalfa ve ustalar üzerindeki dinî inanç ve yaşayışın tesbiti hususunda bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışma, bu alanda yapılmış tek çalışmayı teşkil etmektedir. Çünkü dinî yaşayışı toplumsal bir gerçek olarak sosyolojik açıdan ele alan böyle bir çalışma mevcut değildir. Ancak çeşitli yaş gruplarına ait gençlik üzerinde dinî inanç, tutum ve davranış hakkında çeşitli çalışmalar mevcuttur.(*)

D) SINIRLILIKLAR

Kuşkusuz, sanayileşme ve dini hayat arasındaki ilişkileri Türkiye, çapında genelleştirebilmek için bu çeşit özel bir grup çalışması yeterli değildir. Bu Türkiye çapında değişik bölge ve iş kollarından alınacak örneklemede mümkün olabilir. Ancak, Konya Bölgesi de sanayileşme yolunda orta ölçekli sanayi kuruluşları açısından tipik bir örnek sayılabilir. Ülkemizde bu tür çalışmaların yapılabilmesi bile büyük zorlukların aşılmasını gerektirmektedir.

Bu sebeple araştırmamız Konya Organize sanayi bölgesindeki çırak, kalfa ve ustalarla sınırlandırılmıştır. Bugün ülkemiz şartlarında orta ölçekli sanayi kuruluşları ve çalışanları genellikle benzer özelliklere sahiptir. Bu özellik, büyük sanayi kuruluşları ile imalathane arasındaki geçiş bölgesini temsil etmektedir.

Bu araştırma, Konya Organize Sanayi bölgesi ile sınırlıdır. Şüphesiz Konya için genel sonuçlara gidebilmek için sadece bu bölgenin incelenmesi de yetersizdir. Ancak küçük bir modelin, evreni temsil eden bir kesitin örnekleme olarak incelenmesi saha araştırmalarında daha tutarlı sonuçlara ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

(*) Bunlardan bazıları : Erdoğan Fırat'ın « Üniversite öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu »,

Hayati Hökelekli'nin « Ergenlik Çağı Gençlerini Dinî Gelişimi » (1980),

Belma Özbaydar'ın « Din ve Tanrı inancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma » (1976),

Kerim Yavuz'un « Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi »,

Beşir Atalay, « Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma » (Büyükgeçit Köyü Araştırması, 1979),

Mehmet Bayyığıt'in « Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma » (1989),

Ünver Günay'ın Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat » Erzurum, (1978)

Konya'da mevcut diğer sanayi bölgeleri bu araştırmanın dışında tutulmuştur.

E) TANIMLAR

Bu araştırmada önemli olan bazı kavramların açıklanmasında fayda vardır.

Organize Sanayi Bölgesi: İşyeri sahipleri dahil asgari 1-9 elemanın çalıştığı 49 BG ve daha az veya çok çevirici gücün kullanıldığı bir veya birden fazla alet yardımıyla, genellikle siparişe dayalı ve birim imalat teknolojisiyle hammaddelerin işlenip yarı mamul veya mamül ürünler haline getirildiği orta ölçekli sanayi işyerlerinin toplandığı bölgedir. (1)

Çırak: Bir sanatı, o sanat için düzenlenen teorik ve pratik öğretim programlarına göre o işyerinde öğrenmek amacı ile, bir işyeri sahibinin hizmetine giren kimsedir.

Kalfa: Çıraklık için gerekli teorik ve pratik öğretim programlarına uygun olarak, işyerlerinde, üç-dört yıl çalıştıktan sonra kalfalık imtihanında yeterli görülen elemandır.

Usta: Çıraklık ve kalfalık sürelerini başarı ile tamamlayan, mesleğiyle ilgili yeterlilik belgesini aldıktan sonra, mesleğinde kalfa olarak en az üç yıl çalışan ve ustalık imtihanını kazanan kalifiye bir elemandır. (2)

Dini Yaşayış: Kişinin kabul ettiği ve doğruluğuna inandığı her hangi bir dinin esaslarına göre hayatına yön ve şekil vermesidir.

Dinî Tutum: Kişinin, kendine ve çevresindeki her hangi bir objeye da olaya karşı, dinî inançlarına dayanarak organize ettiği ve onu düşünce, duygu ve davranışlara hazırlayıcı bir eğilimdir. (3)

Dinî inanaç: Kişinin dünyasının dinî yönüne ait idrak ve bilgilerin devamlı bir organizasyonudur. (4) Bunu, ferdin inandığı dinin koyduğu genel esaslara iman etmek olarak da tarif edilebiliriz.

(1) Nilgün Çelebi, Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açısından İncelenmesi, İzm., 1983, E. Ü. E. F., s.3.

(2) Mümtaz Öztürk, Çıraklık Eğitimi Rehberi, Konya, 1983, s.23, 29, 32.

(3) Mehmet Bayyığıt, Üniversite Gençliğini Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, Bursa, 1989, s.7, (Yayımlanmamış doktora tezi)

(4) David Krech, Richard S. Crutchfield, Sosyal Psikoloji, (Çev: Erol Güngör) İst., Ötüken Yay. 1980, s.179.

1. BÖLÜM

SANAYİLEŞME VE DİN MÜNASEBETİNE GENEL BİR BAKIŞ

A) SANAYİLEŞME

Günümüz toplumlarının sanayileşme ve kentleşme süreci ile geçirdiği değişim, çağımızın en önemli meselelerindedir. 18. yüzyılın sonlarından başlamak üzere ortaya çıkan sanayileşme gerçeği ile beraber kapalı toplum hayatı çözülmeye başlamış, sosyal hareketlilik büyük bir hız kazanmıştır. Böylece sanayileşmenin ortaya çıkardığı faydalardan istifade etmek isteyen toplumların geleneksel kültürleri de büyük çapta değişmiştir. Bugün sanayileşmenin sadece bir ekonomik olay olmadığı, bunun yanında sosyal değişimin de temel dinamiklerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Sosyal bilimciler, bu özellikleri göz önüne alarak sanayileşme ve sosyal değişimin toplumsal sonuçları üzerinde çalışmaktadırlar. Hatta, teknolojinin ve sanayileşmenin insanı getirdiği nokta, tesbite ve incelenmeye çalışılmaktadır. Çünkü mevcut hadiselerin neticeleri, sosyal kurumlara ve fertlere uzanan etkisiyle zamanımızın en önemli iki problemini oluşturmaktadır.

Sanayileşme, ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel boyutları olan karmaşık bir süreçtir. Bugünkü sanayileşme sürecini, ilmi ve teknolojik çalışmaların, sosyal ve kültürel değerlerin dışında düşünmek hemen hemen mümkün değildir. Asrımızda teknolojik bilgi birikimi ve bunların uygulamaya geçirildiği endüstri, hayatın bütün vechelerini etkilemektedir. Teknik imkânlarla desteklenen sanayileşme, toplumların en dinamik kuvvetlerinin başında gelmektedir. Çünkü sanayileşmenin yoğunluğu, toplumdaki kültürel, ekonomik, siyasî, dinî ve eğitim ve öğretim gibi temel sistemleri etkilemektedir. Sanayileşme sürecinde meydana gelen hızlı değişme, toplumu oluşturan diğer sistemler arasında kopukluklara sebep olmakta, yeni yeni değerler ve müesseseler oluşturarak geleneksel toplumsal yapı ile çatışmalara sebebiyet vermektedir.

Günümüz toplumlarının karşı karşıya bulunduğu genel durumu kısaca izah ettikten sonra, zamanımıza kadar olan sanayileşme çizgisine kısaca göz atmakta fayda görüyoruz.

1) SANAYİNİN DOĞUŞU

Bilindiği gibi bugünkü anlamda bir sanayinin doğuşu ve etkinlik göstermesi 19. yüzyıl Avrupa'sının ürünüdür. Sanayinin gelişmesine temel teşkil eden buluşlar bu yıllarda oluşmuştur. Bu sebeple sanayi çağı 19. yüzyıl ile başlatılır. İngiltere'de dokuma sanayiindeki fabrikalaşma ve kütle üretimi ilk olarak örnek gösterilir. (1) Bunun yanında başlangıç olarak çeşitli tarih ve görüşler de mevcuttur. Tekniğin tarihini tarih boyu, devamlı bir gelişme çizgisi üzerinde ele almak gerekir. H. Freyer, bu mânâda tekniğin tarih boyu durmadan gelişip zenginleştiğini ifade eder.(2) Ancak, O da bugünkü mânâda tekniğin oluşumunu, 1792 yılındaki tekstil sanayiindeki gelişmeleri başlangıç olarak gösterir (3). Şübhesiz insanlığın tarih boyunca meydana getirdiği birikimler ve pek çok tecrübeler, birbirine bağlı olarak daima yeniliklerin müjdecisi olmuşlardır. Ancak mevcut gelişme çizgisi üzerindeki yoğun inkişaf, batı dünyasının içinde bulunduğu ve büyük değişimlerin yaşandığı Rönesans ve Reform hareketlerinin bir neticesi olarak da işaretlenebilir. J. U. Nef, bu gelişmeleri, Rönesans ve Reform döneminin meydana getirdiği ilmi ve zihni gelişmelere bağlar (4). Mümtaz Turhan'a göre ise, teknikte beliren değişmelerin çoğu keşif ve ihtiralar neticesinde olmayıp, maddî olmayan kültürün esas unsurlarından sayılan insan bilgisinin, düşüncesinin muhayyilesinin bir eseridir. Aynı surette bugünkü medeniyetin esasını teşkil eden, endüstrinin, teknik inkişafın meydana gelmesine sebep olan ilim de asırlar boyunca biriken insan tecrübesinin bir muhassalasından, yani devamlı bir ilerlemenin, inkıtasız bir gelişmenin, sayısız yeniliklerin bir neticesinden başka nedir? şeklinde bir soru sorarak teknolojinin gelişmesini, ilmi ve zihni inkişafın bir neticesi olduğunu ifade etmektedir.(5)

Yine aynı şekilde «teknolojinin ve değişimin temeli bilgiye, bilgi patlamasına bağlanmaktadır.» Bilgi patlaması teknoloji patlamasına yol açar, bu ise sosyal değişmeyi körükler. Bu sebeple, Alvin Toffler, «bilgi değişimidir» der. (6)

(1) Beşir Atalay, Sanayileşme ve Sosyal DEğişme (Kırıkkale Araştırması) Ank., D.P.T. Yay., 1983, s.20.

(2) Hans Freyer, İndüstri Çağı, İst., 1954, i. Ü. E. F., s.10

(3) Hans Freyer, A. g. e., s.4

(4) J. U. Nef, Sanayileşmenin Kültür Temelleri, Çev. Erol Güngör, İst., 1980, Kalem Yay. s.67-81.

(5) Mümtaz Turhan, Kültür DEğişmeleri, M. E. B. İst., 1972, s.28-29.

(6) Beşir Atalay, A. g. e., s.20

Yukarıda anlatılan hususlar teknolojik gelişmeye çeşitli yönleriyle ışık tutmakla beraber, bunlara ilaveten teknolojinin inkişafına fevkalade tesir eden siyasî ve sosyal hadiseleri de göz önüne almak gerekmektedir. Bu hadiseler ise, Rönesans ve Reform hareketleri ile Dünyanın çehresini değiştiren 1789 Fransız ihtilalidir. Bu hareketlerden sonra ortaya çıkan siyasî ve sosyal şartlar göz önüne alınırsa; Rönesans ve Reformdan sonra ortaya çıkan hürriyet ortamı, teknolojinin gelişmesinde önemli bir etkidir. Zira, bu dönemde zihinlerde hakim olan katı düşünceler ve taassup kırılarak bilime zemin hazırlanmıştır(7). Diğer taraftan, Fransız ihtilâlî ile sanayileşmenin başlangıç noktasını ele alırsak; sanayileşmenin başlaması olayı da Fransız İhtilâlinden sonradır. Siyasî devrim ile Sanayi devrimi birbirine bağlanır. Bu iki devrim Avrupa'da kitleleri harekete geçirerek, derebeylik yıkılmış, kölelik sarsılmış, liberal düşünce yayılmış, nüfus hareketleri hızlanmıştır. Derebeyliğin yıkılması ile köylülerin göçü ve sanayileşmenin gelişmesi birbirini hızlandırmıştır(8).

Yukarıdaki sosyal ve siyasî şartların neticesinde, insan zihninin ve tecessüsünün bir ürünü olan teknolojinin ortaya çıktığını ve büyük bir hızla yayıldığını görüyoruz. Bu gelişmeler, ilk önce İngiltere'de görülen dokuma endüstrisine bağlı olarak yayılmıştır.

Pamuğu iplik haline getiren, ipliği tezgahlarda işleyerek tekstil sanayinin temelini oluşturan dokuma fabrikaları, buhar gücünün keşfiyle gelişmişlerdir. Bu inkişaf, ilk önce İngiltere'de, daha sonraları ile dalga dalga bütün Avrupa'da yayılmış, ekonomik ve sosyal hayatı büyük ölçüde etkileyerek önemini arttırmıştır. Bunun yanında, tıpkı tekstil sanayi gibi, el işçiliğine dayanan ve küçük iş yerlerinde üretimi yapılan demir çelik işleri de, artık fabrikasyon üretime başlamıştır. Bu methodla yapılan üretim artarak çeşitli metaller kullanım özelliklerine göre daha sağlıklı olarak üretilmiştir. Zira bugün dahi en önemli sanayi mamülü olan demir ve çelik üretimi, gelecekteki teknolojik gelişmelerin özünü teşkil edecektir. Mevcut gelişmelere bağlı olarak üretilen mamül maddeler, iç tüketimi fazlasıyla karşılamış, tüketim artığı ürünler değişik bölgelere ihtiyaçları nisbetinde dağıtılmaya başlanmıştır. Bu da (1820-1825) yılları arasında süratle gelişen ulaştırma vasıtalarıyla

(7) Beşir Atalay, A. g. e., s.21.

(8) Beşir Atalay, A. g. e., s.21.

sağlanmaktaydı. Ulaştırma alanındaki inkişafların neticesi olarak ortaya çıkan tren ve buharlı gemi gibi yaygın kitle ulaşım vasıtaları, üretilen malları çok uzak bölgelere ulaştırabildiği gibi, üretim için gerekli olan hammaddelerin de uzak bölgelerden üretim bölgesine taşınmasını kolaylaştırıyordu... Böylece demiryolları bir ağ gibi bütün dünyada yayılmış ve her tarafa ulaşma imkanı hasıl olmuştur. Tren, kara yoluyla, buharlı gemiler de deniz yoluyla bu imkanı sağlayan iki önemli kitle ulaşım vasıtaları olmuştur. İşte sanayileşme dalgasını her tarafa yayan ve devamlılık sağlayan unsur, ulaşım alanında gerçekleştirilen bu önemli ilerlemelerdir. Çünkü endüstri sistemi, hammaddelerin dünyanın her yerinden endüstri merkezlerine taşınması, sonra endüstrinin imal ettiği eşyaların dünyanın dört bir yanına ulaştırılması prensibine dayanır (9).

19. yüzyılın ortalarına doğru endüstrileşme dalgasında yeni bir gelişme doğdu. Bu da kimya alanında ortaya çıkan gelişmelerdir. Böylece bilim adamları sanayiye aktif olarak girmiş oluyorlar ve ilim adamlarınmelde ettiği bilgiler endüstri kollarının teorik temelini oluşturuyordu. Mesela, aliminyumun bulunuşu, kömürün sadece endüstride değil; bunun yanında kömürden imal edilen diğer yan ürünlerle ilgili kimya çalışmaları da büsbütün önem kazanarak, endüstrinin yanı başında laboratuvarlar, teknolojiye kaynak teşkil edebilecek arayışların merkezi durumuna geliyordu (10).

Teknolojik gelişmelerde, daha sonra kaydedilen en önemli unsurlardan biri de elektrik endüstrisidir. Telefon, telgraf çok önceleri bulunmuş ancak, elektriğin kullanılması ve kuvvetli akım tekniğine geçişle beraber kendisinden önceki endüstrileri kökünden değiştirmişti. Böylece, elektrik gücü, itme ve işletme gücü olarak, buhar gücünü geride bırakarak, taşıma ve ulaştırma işleri yeni yeni boyutlar kazanıyordu. Elektrik ayrıca kimya endüstrisinde de kullanılmaya başlanarak, yeni yeni ufuklar açılıyordu (11).

Endüstrileşmede son adımlardan biri de, petrolün bir enerji olarak işlenmesi neticesinde benzin motorlarının keşfidir. Bu keşif insanlığı en çok etkileyen gelişmelerden biridir. Dolayısı ile 19. yüzyılın en önemli olayıdır. Son dalga ise atom gücüdür (12).

(9) Hans Freyer, A. g. e., s.14-16.

(10) Hans Freyer, A. g. e., s.16.

(11) Hans Freyer, A. g. e., s.16-17.

(12) Hans Freyer, A. g. e., s.17; Beşir Atalay, A. g. e., s.22.

Teknolojideki meydana gelen bu seri gelişmeler, sanayileşmenin hızlanmasına kütle üretiminin yaygınlaşmasına, aynı zamanda fert ve toplum hayatının çok yönlü olarak değişmesine sebep oluyor; neticede gelişen sanayileşme olgusu, fevkalade toplumsal neticelere sebebiyet veriyordu.

2) SANAYİLEŞMENİN TOPLUMSAL SONUÇLARI

Teknolojinin ve sanayileşmenin tabii neticesi olarak ortaya çıkan sosyal değişme hadisesi, ilk önce bu değişmelerin başladığı toplumları, daha sonraları ise yavaş yavaş bütün toplumları çeşitli yönleri ile etkilemektedir. Zira sanayileşme süreci, evrensel bir süreç olup -az veya çok farklarla- bütün toplumları cazibe alanına çekmektedir.

Dünya üzerindeki bütün toplumlarda / sanayileşmek süretiyle ekonomik ve sosyal refahı gerçekleştirme arzusu vardır. Kimi toplumlarda bu «medeniyet» olarak, kimi toplumlarda ise bu «çağdaşlaşma» olarak kabullenilmektedir. Bu çeşit telakkiler sanayileşme ile birlikte oluşan yeni şartların eseridir. Çünkü çağdaşlaşma terimi (ekonomik gelişme teriminin kavramsal açıdan akrabasıdır, fakat kapsam açısından daha geniştir.) teknik, ekonomik, sosyal ve fizikî değişimlerin bütün toplumsal ve kültürel dokudaki etkilerini amaçlar. Sanayi toplumlarında şu alanlarda köklü değişimler beklenebilir: 1) Siyasal alanda: Basit kabile ve köy yetkisinin yerine, kentleşme ile beraber, seçim, siyasi partiler, temsil ve kamu görevlileri ve bürokrasilerden oluşan sistemler geçer. 2) Eğitim ve öğretim alanında: Okur-yazar olmayanların sayısının azalmasına, yaygın ve örgün eğitimin gelişmesine ve ekonomik açıdan üretken özelliklerin ve kaabiliyetlerin arttırılmasına çalışılır. 3) Dinî alanda: geleneksel dinlerin yerine, laik inanç sistemleri geçmeye başlar. 4) Aile alanında: Geniş akrabalıklara dayanan aile birimleri yaygınlığını yitirerek, çekirdek aile denilen küçük aileler ortaya çıkar. 6) Tabakalaşma alanında: katı ve doğumla belirlenen hiyerarşik sistemler, coğrafi ve toplumsal hareketlilik sonucunda zayıflamaya başlarlar (13). Bu sayılan özellikler, sanayileşmenin doğurduğu genel özellikleri ihtiva eder. Bunların yanında yer alan ve sanayileşmenin sosyal sonuçlarını ihtiva eden özel özellikler de mevcuttur.

(13) Richard A. Appelbaum. Toplumsal Değişim Kuramları (çev: Türker Alkan) İş bankası yay. Ank., s.34.

İlmî ve teknolojik gelişmelerin körüklediği sanayileşme olgusu, Batı toplumlarının sosyal yapılarını dikey ve yatay olarak sarsmıştır. Baş tarafta da söylediğimiz gibi, fizikî değişmelere bağlı olarak sosyal yapıların fonksiyonları da değişmeye başlamış, çeşitli çalkantılar yaşanmıştır.

Sanayi işletmelerinin ve iş sahalarının açılması ile önceden hakim olan toplum tipi -monarşiler ve derebeylikten hürriyete geçiş- değişime uğrayarak sosyal hareketlilik artmıştır. Bu değişimler siyasî mânâ'da yepyeni fikirler, görüşler ve ideolojileri meydana getirmiştir. Zira, modern tekniğin yaygınlaşması, geleneksel sosyal ve siyasal kadro ve sistemleri yıkarak, sosyal adalet, eşitlik, kardeşlik, hukuk ve laiklik ilkelerine dayalı, ekonomik, sosyal ve politik demokrasilerin, modern sanayi toplumlarında yerleşmesine imkan vermiştir. Genellikle siyasî otoritelerin seçimle işbaşına gelmesi, sendikalar, sosyal güvenlik, insan şahsiyeti ve liyakati ve haklarına saygı şeklinde belirlenen bir demokratik zihniyet, modern toplumların karakteristik özelliklerindedir (14).

Avrupa'da sanayileşmenin ilk devrelerinde en belirgin olay, nüfus hareketliliğidir (15). Toprağa bağlı insanlar, yeni işkolların da araması için kitleler halinde sanayi bölgelerine akın etmişler, ayrıca sanayileşme ile birlikte nüfus artışı hızlanmıştır. Bunun sebebi de, önceden salgın hastalıklar ve tabii afetlerden meydana gelen nüfus kayıplarının tıptaki yeni buluşlar ve ilmî gelişmelerle yer yer kontrol altına alınmasıdır. Bu sebeple, nüfus artışı ve endüstrileşme beraberce ortaya çıkmıştır. Çünkü, nüfusun artması ve sanayileşme birbiri ile nedensel (causal) bir şekilde ilişkilidir (16). Neticede, yeni yeni kentler oluşmuş, kalabalık nüfusu bünyesinde barındıran sanayi kentleri doğmuştur.

«Göçler ve kentleşme bir nüfus hareketi olarak kalmayarak, bu hareketlilik, yeni sosyal tabakalaşmanın da temeli olmuştur. Çünkü, göç edenler sadece yer mânâsında vatanlarından kopmakta kalmazlar, aynı zamanda sosyal durumlarından, mesleklerinden, kendi zümrelerinden de ayrılırlar ve göçlerin sonunda tamamen yeni bir

(14) Ünver, Günay, "Modern Sanayi Toplumlarında Din " E. Ü. İ. F. Dergisi, Kayseri, 1986, sayı:4 s.46-47.

(15) Beşir Atalay, A. g. e., s.23.

(16) H. Freyer, A. g. e., s.18, B. Atalay, A. g. e., s.23-24. O. Türkdoğan, Yoksulluk Kültürü A. Ü. İ. F. Erz, 1974, s.3, ve Değişme - Kültür, Sosyal Çözümle, Türk Dünyası, Arş. Vakfı İst., 1988, s.104-105.

sosyal situation içine yerleşirler. İç göçlerde, eski ekonomide hiç bulunmayan, yeni büyük sınıflar doğar. Sayıca en büyük ve sosyal tarih bakımından en önemli olay endüstri işçi sınırının doğuşudur.» (17). Bu yeni sosyal sınıfın çıkışı, düzenli ve dengeli bir gelişme çizgisi gösteremediği için de, o dönemde yer yer karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, sosyal sınıf ve ekonomik sistem tartışmaları artmış, sanayi sistemi geliştikçe «büro işçisi» veya «beyaz yakalı» olarak nitelendirilen memur sınıfı doğmuştur. Genel olarak eski feodaliteye dayalı tabaka sistemi çökmüş, yeni sınıfi kapitalizmin tabaka sistemi doğmuştur (18). Bu yeni oluşumlara bağlı olarak, siyasi ve sosyal sistemler doğmuş, pek çok batılı düşünür -D. Ricardo, K. Marx, Engels, A. Smith, H. Spencer, E. Durkheim, M. Weber, F. Tönnies gibi- ortaya çıkan yeni toplum tiplerini, sınıfları ve sanayi kapitalizminin sebep ve sonuçlarını araştırmalarına konu yapmışlardır.

Sanayileşme ile beraber ortaya çıkan yeni oluşumlardan biri de, mevcut yapıya göre şekillenen eğitim ve öğretim alanındaki değişme ve gelişmelerdir. Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan toplum tipinde «tecrübeye değer veren, akılcı, laik, bilimsel ve teknolojik bir zihniyetin ve belli bir hayat tarzının yayılması ve yerleşip kökleşmesinde modern eğitim ve öğretimin büyük bir rolü bulunmaktadır.» (19). Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık iş bölümünün varlığı, insanları mevcut yapıya göre hazırlamak için belli bir eğitim ve öğretim sistemini gerektirmektedir. «Netice olarak genç bir insan tarlada babasının yanında yürüme yerine, okula giderek kendini hayata hazırlar. Böylece eğitim, sanayi toplumu ihtiyaçlarına göre şekillenirken, sosyal hareketliliğin temel etkenlerinden biridir. Bu aynı zamanda köyden kente göç hadisesinin önemli dinamiklerdendir. Sanayi toplumunda kabiliyet ve liyakate dayalı meslek eğitimi geliştiği için, baba mesleğini takip yerine, yeni sistemde eğitimle değişik mesleklere geçmek kolaylaşmıştır. Ayrıca sanayileşme eğitim etkileşimi, ilmi ve teknolojik gelişmelerin inkişafına sebep olmuş çeşitli eğitim ve öğretim ku-

(17) Beşir Atalay, A. g. e., s.24. H. Freyer. A. g. e., s.21, Cahit Talas, Toplumsal Politikaya Giriş. S. Yayınları, Ank., 1981, s.32.

(18) Beşir Atalay, A. g. e., s.25 H. Freyer, A. g. e., s.22-24, H. Freyer Din Sosyolojisi, A. Ü. İ. F. Ank., 1964, s.24-25.

(19) Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlarında Din II" E. Ü. İ. F. Dergisi, Kayseri, 1986. Sayı:4 s.29.

rumları, araştırma enstitüleri oluşturarak bu faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yine sanayileşmeye bağlı olarak teknik eğitimin önemi artmış, kalifiye eleman ihtiyacı bu okullardan sağlanır duruma gelmiştir.»(20). İş bölümünün çağdaş toplumlarda, endüstrileşme sonucu aldığı büyük gelişme, böylece geniş uzmanlığa sahip teknisyen işçi ile, özel bir becerisi olmayan işçi ayrımını ortaya çıkarmıştır (21). Bu da eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yoğunlaşmasının tabii bir neticesi olmuştur.

Sanayileşmenin sosyal sonuçlarından biri de aile yapısındaki değişmelerdir. Topluları ayakta tutan ve oluşturan en küçük toplumsal birim ailedir. Sanayileşme ile birlikte, ortaya çıkan değişme rüzgarları aileyi de diğer birimler gibi etkilemiştir. Bu, öncelikle fonksiyon değişikliğiyle başlamış, sonraları da sanayileşme süreci hısımlık gruplarının ve ilişkilerinin dereceli olarak zayıflamasına sebep olmuştur.

Sanayileşme ile birlikte başlayan göç olayı, ulaşımın yaygınlaşması, haber araçlarının inkişafı ve yaygınlaşması sosyal hareketliliği doğurmuş, eski toplum yapıları değişime uğramıştır. Bu değişim aile müessesini de etkilemiştir. «Ana-baba, kardeşler, eş ve çocuklar veya daha başka yakın akrabaların da katılabileceği geniş ailenin parçalanması» sanayileşme ile başlamıştır. (22) Böylece geniş aile müessesesi daralmış, sanayi toplumuna uygun olarak eş ve çocuklardan oluşan «çekirdek aile» tipi toplumlarda yaygın aile tipi olarak yerleşmeyi başlamıştır. Her toplumda ailedeki bu değişimin mahiyeti farklı farklı olmakla beraber, genel olarak toplumlarda müşahede edilen değişimler müstereklik arz etmektedir. Yakın akrabalık ilişkileri zayıfladığı için, kapalı toplum yapısı çözülmekte, dar ve yakın akraba evliliği, çeşitli bölgelerden gelen insanların toplandığı kozmopolit bir yığılmadan dolayı açık toplumlar da azalmaktadır. Aksine, farklı çevrelerden evlilik yaygınlaşmaktadır. Böylece açık toplumlarda, eş seçiminde ailenin fonksiyonunu azalmış, evlilik usûlleri değişerek, evlilik öncesi ilişkiler artmıştır. Evlilik dışındaki ilişkiler artınca, aile müessesesi sarsılmış, evlilik yaşı yükselmiştir. Evliler, çekirdek aile tipine uygun olarak, anne ve babadan ayrı olarak evlere yerleşmekte, eş ve

(20) Beşir Atalay, A. g. e., s.36-37. Hans. Freyer, A. g. e., s.31, 32.

(21) Sulhî Dönmezer, Sosyoloji, Ank., Savaş Yay. 1982, s.340.

(22) Beşir Atalay, A. g. e., s.33.

çocuklardan oluşan aile, geniş aile tipinden ayrılmaktadırlar. Çekirdek ailede fertler, azdır, fazla çocuk istenmez. Zira kadın da çalışmaktadır, daha fazla çocuk için, hem zahmet, hem de masraf göze alınamaz. Toplumda kadın-erkek eşitliği tartışmaları yük selmekte, aile fertlerinin fonksiyonları da yeniden şekillenmektedir. Akrabalararası ilişkiler zayıflayarak, yok olmakta ve boşanma oranları çoğalmaktadır (23). Zira sanayi toplumlarında aile ve buna bağlı olan değerler farklılaşmıştır. Bu farklılıkları asgariye indirmek için -ailenin korunması, çocukların eğitim ve bakımı gibi- yeni sosyal müesseseler oluşturulmuştur. Ancak, bu müesseselerin aile sıcaklığının verdiği değerleri koruduğunu ve geliştirdiği söylemek pek mümkün değildir. Neticede değişen toplumsal şartlar, aileyi ve fonksiyonlarını da değiştirmiştir.

Sanayileşme ve sosyal değişme neticesinde meydana gelen neticelerden biri de, dinî alanda meydana gelen değişme ve farklılaşmalardır. Modern sanayi toplumlarında kentleşme ve buna bağlı olarak meydana gelen sosyal değişmeler, sanayi devriminden sonra ortaya çıkmışlardır. Bu özelliklere bağlı olarak, toplumlardaki geleneksel dini telakkiler ve yaşayış tarzları büyük değişmelere maruz kalmış, toplumlarda dine karşı ilgi ve alaka azalmıştır. Gerçi her dönemde insanların dine karşı ilgi ve alakaları, daima aynı yoğunlukta kalmamış, her zaman ve her yerde, dine bağlı olan insanların yanında, dine karşı lâkayt davranan insanlara da rastlanmıştır.

Ancak, sanayi toplumlarında ise, -özellikle Batıda- sanayi olgusunun içinde yeşerdiği sosyal vasat, dine karşı bir çıkış olarak bilinmektedir. Dolayısı ile modern sanayi toplumlarında gözlenen, geleneksel dine karşı ilgisizliğin ve laikliğin ortaya çıkışının özellikle 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında hızlandığını görebiliriz. Hatta bu negatif bakışın ve ilgisizliğin tarihini Ortaçağdaki Rönesans ve reform hareketlerine kadar götürmek mümkündür. Zira modern zamanların, daha başlangıcından itibaren Batı dünyası, hıristiyanlığı, kiliseyi ve hıristiyan mirasını reddetme

(23) Beşir Atalay, A. g. e., s.34. Ünal Sayın. Sosyolojiye Giriş. Erdem Kitabevi, İzmir, 1985. s.91 ve 119; Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İst., 1984, s.266-302; Orhan Türkdoğan, İkinci Neslin Dramı, Orkun Yayınevi, İst., 1984, s.41-43; Beşir Atalay, Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma, A. Ü. İ. F. Erz, 1979, s.42-43; Ünver Günay, A. g. m. s.44, 46.

eğilimi göstermiş, ve 17. yüzyılda laikleşme yolunu tutmuştu (24). Böyle bir zeminde gelişen zihniyet değişimi, zamanla, büyük ilmi gelişme ve onunla birlikte günlük hayatın maddî çehresini değiştiren teknolojik gelişme, insanların tarih ve insan anlayışları üzerinde büyük tesirler meydana getirmeden duramazdı. Öncelikle fizikî ilimlerde meydana gelen gelişmeler, bugünkü dünyamızın hem maddî hem de manevî temellerini oluşturması bakımından dikkat çekicidir. Ve daha nice ilmi inkişaf, bu devrin temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur. Bu buluşların pratik hayata intikal eden sonuçları ise, ilim ve tekniğin insanlığı mutluluğa erdireceğine hemen herkesi inandırmakta, dolayısı ile pozitivist ve materyalist bir dünya görüşünün yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. (25)

Aynı zamanda «Hıristiyanlığın "Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya ve Kayser'in hakkını da Kayser'e" verme prensibi de toplum hayatında kutsalla kutsal-dışının ayrılışı açısından önemli bir adımı meydana getirmekteydi.(26) Günümüz toplumlarında geçmişe nazaran daha hızlı bir sekülerizasyon süreci içinde olduğumuzu görüyoruz. Dolayısı ile bunun temel faktörü sanayileşme olarak görünmektedir. Çünkü ilmin ve teknolojik inkişafın ortaya çıkardığı makineler ve teçhizatlar, üretimi arttırmakta, tüketimi teşvik etmekte, ulaşım ve haberleşme imkanlarını genişletmekte, kısaca insan hayatı için elzem olan ihtiyaçları kolayca karşılamaktadır. Binaenaleyh, yukarıda sayılan özellikler, hayatî ihtiyaçların temini konusunda, kendini Tanrı'nın ve beşerüstü güçlerin lütûf ve inayetine bağımlı hissedilen ve dine sarılan insanların bu tür bağımlılığının temel sebeplerini ortadan kaldırmaktadır (27).

«Geleneksel toplumlarda din, sosyal organizasyonun âdeta tepe noktasını işgal ederek, toplumun bütün sosyo-kültürel faaliyetlerini nufuzu altında tuttuğu halde, modern toplumda kutsalla kutsal-dışı arasında daha net bir ayrımı gerektirdiğinden, ortaya çıkan

(24) Ünver Günay, A. g. m. sayı:4, s.48; A. Tonyne, Medeniyet Yargılamıyor, İşaret yay. 2. Bsk., İst., 1988, s.171,176.

(25) Erol Güngör, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, Ötüken yay. İst., 1983, s. 62-72.

(26) Ünver Günay, A. g. m., sayı:4, s.49; Munir Kaçtaş "Din ve Sanayi Öncesi Medeniyetten Sanayi Medeniyetine Geçiş" M. E. G. S. B. Din Öğretimi Dergisi, sayı:8-9, s.95.

(27) Ünver Günay, A. g. m., s.50; Muhammed Kutup, Çağdaş Fikir Akımları, İşaret yay. İst., 1986, s.163-167; N. Şazi Kosemihal, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İst., 1982, s.157-158.

laikleşme sonucu, bütün bu faaliyetler dinin doğrudan doğruya tesirinden sayılmış ve din ferdileşerek kendi öz alanına çekilmiş, kişilerin özel yaşantılarıyla ilgili bir mesele, bir vicdan ve şahsî seçim meselesi halini almış ve toplum hayatında eskiden sahip olduğu önemi kaybederek hemen hemen "tali" (marjinal) bir olay, sanayi medeniyetinin çeşitli faaliyetlerinden arta kalan boş zamanları değerlendirmek için yapılan bir faaliyet (loiser) hüviyetine bürünmüştür» (28). Bu hal, günümüz toplumlarında görülen ve sanayileşmenin ve sanayi kültürünün bir özelliği olarak, bütün toplumlarda görülmektedir. Neticede, toplumsal bir olgu olarak dinî yaşayıştaki gerilemeler ve sonuçları bütün toplumlar tarafından dikkatle takip edilmekte ve alternatif çözümler aramaktadırlar.

(28) Ünver Günay , A. g. m., sayı:4, s.51.

B) SANAYİLEŞME - DİN MÜNASEBETİ

Bugünkü sanayi medeniyetinin din üzerindeki etkisi basit bir etki değildir. Sanayileşme ve şehirleşme, dinleri ve sanayi öncesi (pre-industry) bir medeniyet üzerine kurulmuş olan dinî formları kuvvetli bir şekilde sarsmıştır (29). Dolayısı ile sanayileşme hadisesini ele alırken, özellikle dinî düşünce ve hayata tesirlerini çok yönlü olarak ele almak gerekmektedir.

Bilindiği gibi, bilim ve teknolojinin son bir kaç yüzyıl içerisinde kaydettiği baş döndürücü ilerlemeler, içinde yaşadığımız yüzyılın toplumlarını feza çağına ulaştırmıştır. Toplumlar da, dünyanın her yerinde aynı hız ve şiddette olmamakla birlikte, yeni dönemin gerekleri karşısında köklü değişmelere maruz kalmışlardır. Bu oluşumların, sadece hayatın maddî ihtiyaçlarını değiştirmekle kalmayıp, aynı şekilde toplumların sosyal, kültürel ve dinî vechelerinin de değişmesine sebep olduğunu daha önce de zikretmiştik. Burada bizi, konumuzla alakalı olarak sanayileşmenin sebep olduğu pek çok hadiselerin yanında, toplum hayatının en tepe noktasında bulunan dinî hayatın da bu değişmelerden etkilenmekte (30) olması ve dinin sanayileşme hadisesiyle bağıntısı ilgilendirmektedir.

Sanayileşmenin sosyal neticelerinin yaygınlaşması; üretimde makineleşme, rasyonel külte üretimine geçiş, bunun yanısıra kentleşme, yani nüfusun büyük çapta şehirlerde toplanması ve şehir alanlarının genişlemesi süreçleri, işbölümü, tabakalaşma ve sosyal mobilite gibi hadiselerin oluşumunu hızlandırmıştır. Bu oluşumlar, geleneksel toplumların sosyal yapılarında, fertlerin sosyal davranışları ve zihniyetlerinde önemli değişiklikleri ortaya çıkarmış, geleneksel dinî yaşayışı da bunlara bağlı olarak zayıflatmıştır (31). Bu durum, bizzat sanayinin yapısından mı, yoksa dinin yapısından mı kaynaklanmaktadır? Bu önemli bir problemdir.

Acaba, sanayileşme ve dinin, karşılıklı etkileşim konusundaki pozisyonları nasıldır? Bu konuda sosyolojik olarak bazı yaklaşımlar mevcuttur. Bunlardan Birincisi; ilmi ve teknolojik gelişmeleri, insan düşüncesinin istihalesine bağlayan görüştür. İnsanın, tabiatı la-

(29) Mehmet Aydın, "Din Toplum İlişkisi", S. Ü. E. F. Dergisi, Konya, 1986, sayı:3, s.55; Münir Koçtaş, A. g. m. s.103.

(30) Ünver Günay, A. g. m. s.42, Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik Töre-Devlet Yay., Ank., 1980, s.23.

(31) Ünver Günay, A. g. m. s. 44; Mehmet Aydın "Din Fenomeni" A. Ü. İ. F. Dergisi, C.XXVIII, s.81

baratuvar gerçeklerine bağlı olarak yeniden tanınması ve yorumlanması, teknik ve ilim anlayışına sahip olması, ekonomik davranma ve hesap fikri, yenilik, değişim ve ilerleme anlayışı sanayi çağını getirmiştir.⁽³²⁾ Böylece pozitivist düşünce geleneği toplumda hakim olmuş, geçmişe ait değerler ve müesseseler de değişerek, yerine yeni değer ve müessese anlayışları yerleşmiştir. İkincisi ise, Marx'ın düşünce sisteminde ifadesini bulan tarihi materyalist anlayıştır. Bu düşünce sistemine göre; varlıkların esası maddedir, herşey maddenin değişimine göre şekillenir, ilim, fikir, düşünce, bir madde olan insan beyninin bir ürünüdür. Dolayısı ile düşünce, fikirler ve inançlar, maddenin yansıması, görünümleridir. İlimi ve teknik ilerlemelerin neticesi olan sanayileşme alt yapıyı, sosyal değişme sürecinde ortaya çıkan değer ve müesseseler de üst yapıyı oluşturur. Sanayi öncesi toplumlarının değerlerinin sanayi toplumlarında değişmesi zaruridir. Zira alt yapı, üst yapıyı tayin eder ⁽³³⁾. Üçüncü görüş ise, toplumu ve toplumsal olayları din ile izah eden görüştür. Özellikle, kapitalist zihniyetin ortaya çıktığı sanayi toplumlarının oluşmasında dinî inanç ve değerlerin önemine ve yerine ⁽³⁴⁾ işaret eden görüşler mevcuttur. Bunların başında da Max Weber yer alır. Dördüncü Görüş ise, sanayileşme hadisesini pek çok sosyal dinamiklere bağlı olarak izah etmeye çalışan ve sosyal değişmeyi çok sebepli esaslara bağlayarak açıklayan görüştür. Bütün bu tezler sanayileşme ve sosyal değişme olgusuna bağlı olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Çünkü, sanayi toplumu öncesinde bu düşünce çeşitleri hemen hemen yoktur.

Toplum, canlı ve dinamik yapısı itibariyle devamlı bir değişme çizgisi içerisindedir. Bu hadise, toplumda hakim olan pek çok sosyal dinamik tarafından yönlendirilir. Çünkü, değişme kaçınılmaz bir haldir. İlkçağ düşünürlerinden Herakleitos'un ifade ettiği gibi, «değişme her insan topluluğunun karakteristiğidir.» Yine, «değişmeyen tek şey, değişmedir.» ⁽³⁵⁾. Toplumlarda meydana gelen değiş-

(32) Raymond Aron, Sanayi Toplumu (çev: E. Gürsoy), Dergah Yay., İst., 1978, s.164; Baykan Sezer, A. g. e., s.15.

(33) Baykan Sezer, A. g. e., s.15.

(34) Baykan Sezer, A. g. e., s.17.

(35) Alfred Weber, Felsefe Tarihi, (çev: Vehbi Eralp) Remzi Kitabevi, İst., 1964, s.14, Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, s.32, Bilgi yayınevi, Ank. 1967; Takıyettin Mengüoğlu, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İst., s.321; Doğan Ergun, 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Gerçek Yay., İst., 1979, s.46; Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst., 1970, Hegelcilik md. s.118-119; Emre Kongar, Toplumsal Değişme, Bilgi yayınevi, Ank., 1972, s.100,101.

menin hızı her zaman aynı şiddette değildir. Bunun için sosyal değişimin en süratli şeklini, yaşadığımız son bir kaç asırda görüyoruz. Bu değişme hızı, herkesi üzerinde düşünmeye ve değişimin neticesinde ortaya çıkan olaylar üzerinde inceleme ve araştırmaya sevk etmektedir.

Herkes sosyal değişme deyince; belirli bir grup içindeki insanların ilişkilerinde yerleşmiş tavır ve hareketlerinde, teknik tabiri ile sosyal sistemin yapı unsurları ve işleyişi üzerindeki değişiklikleri anlamalıdır. Sosyal değişimin esası yenilik (invention) tir. Değişmeye sebebiyet veren keşif, icat, yayılma(diffusion)dır(36). Neticede bir yerde meydana gelen değişmeler çeşitli vasıtalarla bütün çevreye sirayet etmekte ve yayılmaktadır. Sosyal değişmeyi tam mânâsıyla anlamak ve izah etmek için bazı önemli noktalar vardır. Bir sosyal hâdisede bütün sosyal muhteva ele alınmadıkça, hiç bir hâdisenin açıklanması ve tanımlanması beklenemez (37). Dolayısı ile bir sosyal hâdiseyi kendi iç muhtevasına bağlı olarak çok sebepli bir şekilde açıklamak ve izah etmek gerekmektedir.

Bazı toplumbilimciler değişimin başlatıcı dinamiği olarak teknolojiyi görürler. T. Veblen ve Ogburn bunlara örnek olarak verilebilir. Weber gibi toplumbilimciler, değişimi de, teknolojiyi de başlatanın ideoloji ve fikirler olduğunu ileri sürerler. Marxistler de ideoloji ve fikirleri önemli bulurlarsa da, insanlık tarihini belirleyen temel unsurun madde olduğunu kabul ederler. Brinton gibi bazıları ise, fikirler ve materyal unsurların beraber değişeceğini kabul ederler (38). Durkheim de bir sosyal olayı açıklamak için iki şey arar: hâdiseyi yatıran sebep, ve yaptığı görev (fonksiyon)dur. (39). Yine O, toplumsal değişmeyi de sosyal olgulara bağlar (40). Çünkü meydana gelen her sosyal olayın sebebi, bir başka sosyal olaydır (41) der. Son derece karmaşık bir sosyal ilişkiler dünyasında, bu değişmelerin birinin diğerini meydana getirdiğini söylemek

(36) Sulhi Dönmezer, Sosyoloji, Savaş Yay., İst., 1984, s.428; Emre Kongar, A. g. e. s.140.

(37) T. B. Bottomore, Toplumbilim, Beta Yay., 1984, İst., s.52 (çev: Ünsal Okay).

(38) Beşir Atalay, A. g. e., s.26; Emre Kongar, A.g.e., s.138,140.

(39) Doğan Ergun, A. g. e., s.85.

(40) Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Bilgi Yay., Ank., 1979, s.194.

(41) N. Şazi Kösemihal, Durkheim Sosyolojisi, Remzi Kitabevi, İst., 1971, s.53, 54; Ü. Güney, Din Sosyolojisi Ders Notları S. 38.

son derece güçtür. Ancak bunların karşılıklı ilişkiler halinde olduğunu (42) düşünürsek hadiseleri tahlilde hata etmiş olmayız. Zaten çağdaş sosyologlar ,bir sosyal olayı tek sebeple izah etmeyi doğru bulmamaktadırlar.

Şimdi, yukarıda anlattığımız genel bir değerlendirmeden sonra, sanayileşme-din ilişkisini, batı dünyasının tarihi seyri içerisinde nasıl bir görünüme sahip olduğunu incelemek gerekir. Çünkü, sanayileşme ve din münasebetini bu şekilde daha iyi görebiliriz.

Batı dünyasında en önemli değişim, şübhesiz Rönesans ve Reform hareketleriyle başlamıştır. Bu devirden önce, Batı'nın sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel hayatına Hıristiyan iskolastizmi kesin olarak bir hakimiyet kurmuş ve kilise tarafından uydurulan dinî mahiyetteki görüş ve düşünceler bütün Avrupa'da hakim durumdaydı. Baskı altında tutulan batı dünyası, çeşitli vesilelerle bu baskıdan kurtulmak için mücadele etmişler, yıllarca, kilisenin, dolayısı ile hıristiyanlığın doğmalarıyla mücadele eden ilim ve fikir adamları, bir kaç asırlık bir mücadele ile «aydınlanma çağı»na ulaşabilmişlerdir(43). Çünkü hıristiyanlık, daha Roma devrinde dejenere edilerek, «İsa'nın hakkı İsa'ya, Kayser'in hakkı Kayser'e» verilmek suretiyle bir kilise-kayser ideolojisi haline dönüştürülmüştür. Böylece, tarih boyunca «engizisyon» mahkemelerinde ilim ve fikir adamlarına büyük zulümler yapılmış, statükoyu bozmak ve dinî inançlara karşı çıkmak gibi suçlarla mahkum edilmişlerdir. Bu hâl öyle bir duruma gelmiştir ki, tahammülü imkansız baskıların ortadan kalkması gerektiğine, kilise dışında herkes inanmaktaydı. Nihayet, Rönesans ve Reformla hür düşünceye açılan kapılardan giren insanlar, dine ve dinî değerlere karşı negatif bir tutum içerisinde girerek, yegane gerçeği ilim olarak kabul ediyorlardı. İşte dinî otoritelerin yıkılması ilim ve fikir adamlarına yeni ufuklar açıyor, kilisenin otoritesi batı dünyasında yavaş yavaş sarsılmaya başlıyordu.

Avrupa'daki, ilmî ve teknolojik gelişmeler, XVII ve XVIII. asırlarda sosyal değişimin en önemli dinamikleridir. Bu devirde kat edilen ilmî ve teknik mesafe çok süratli bir yayılma gösteriyor,

(42) Orhan Türkdoğan, Türkiye'de Sanayi Sosyolojisi, c.1, İşletme Fak. Yay., Erz., 1979, s.122.

(43) Özer Ozankaya, Toplum Bilim, Tekin Yayınevi, Ank., 1986, s.8-11; Ş. Mardin, İdeoloji, Turhan Kitabevi, 2. Bsk. Ank., 1982, s.21; Ü. Günay, Din Sosyolojisi Ders Notları, s.69.70.

dini doğmalara karşı ilim, insanlığın yeni sığınağı durumuna geliyordu. Bu yeni dinin klasik dinlerden yegane farkı, Tanrı'yı, yani tabiat üstü bir kuvveti kabul etmeyişi idi. Hıristiyanlığın dünyayı kurtaracağı inancı karşısında, ilmin dünyayı kurtaracağına dair yepyeni bir iman doğdu; hatta ondokuzuncu yüzyıl filozof-sosyologlarından biri, Auguste Comte, pozitivist bir dinin esaslarını kurmaya çalıştı. Ona göre sosyal tekamülün en son safhası pozitivist cemiyetin doğuşuydu; yani bütün cemiyetler teolojik, metafizik safhalardan geçtikten sonra pozitivist bir zihniyete ulaşacaklardı. Geçen yüz yıllarda hakim düşünce tipi teolojik olduğu için, cemiyette de din adamları hakim bulunuyordu. İlmin hakim olduğu bu çağda onların yerine ilim adamları geçmekteydi. Bir cemiyeti bu son tekamül safhasına ulaştırabilmek için bütün iş, bir entellektüel reformdan ibaretti. İnsanlara müsbet ilim aşılmalı, onların kafalarından teolojik ve metafizik düşünceyi çıkarmalıydı (44). İşte bu görüşler, ilmi ve teknolojik inkişaflarla beslenen sanayileşme döneminde batıdaki mevcut zihni, fikri ve dini anlayışı temsil ediyordu. Bu düşünce ve tutumlardan oluşan genel kanaat, sanayileşme ile beraber ortaya çıkan sosyal değişme çizgisinde, geleneksel inanç ve normları ilmi zihniyetle kritik etmeyi mecburi hâle getiriyordu. Neticede dinin fert ve cemiyet planındaki yeri askıya alınmış oluyor, toplumdaki hakim zihniyet din dışı (seculer) bir özellik arz ediyordu. Bu özellikleri aynı dönemde pek çok düşünürde görmek mümkündür. Bunlardan biri de Durkheim'dir.

Comte'un hemen arkasından gelen ve daha çok onun düşüncelerini takip eden Durkheim de günümüz (19. yy. sonu, 20. yy. başlangıcı itibariyle) cemiyetin rasyonalist düşünce safhasına gelmiş olduğunu söylüyordu. O, insan düşüncesinin başlangıçtan beri muayyen bir gelişme çizgisi takip ederek, geldiğini iddia etti; bu gelişmeyi görebilmek için, bütün ilimlere ve sanatlara kaynak teşkil eden dindeki tekamülü incelemek gerektiğini söyledi. Fakat dinin de bir kaynağı vardır ki, insan düşüncesinin mantıkî kategorileri bile

(44) Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınevi, İst., 1987, s.168,169. Ayrıca geniş bilgi için bkz. A. Adnan Adıvar, Bilim ve Din, Remzi Kitabevi, İst., 1980, s.282, 287 - 331, 340; Murtaza Korlaelçi, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İnsan Yay., İst., 1986, s.22, 23; Emil Boutroux, Çağdaş Felsefe'de İlim ve Din (çev: Hasan Katipoğlu), İst., 1988, M. E. G. S. B. Yay., s.49-71; Joachim Wach, Din Sosyolojisine Giriş, (çev: Battal İnandı), A. U. İ. F. 1987, s.37.

bu kaynağa irca edebilirdi; o da, cemiyetti. İlmî düşünce, Tanrı kavramını hiç değilse, metodolojik bakımdan saf dışı bıraktığına göre, bugün artık Tanrı ile cemiyet arasında bir tercih yapmak zorunda idik. Durkheim, tabiatıyla cemiyete tapınacak olanların safında yer alıyordu.» (45) Gayet tabiidir ki, Durkheim, yaşadığı dönemin tesirlerini, fikirlerine yansıtıyor, sanayi toplumuna geçiş süreci ile bozulan toplumsal düzeni -kendi ifadesiyle mekanik dayanışmanın yerine organik dayanışmanın hakim olması neticesinde- yeniden sağlıklı bir hale getirme düşüncesini yansıtmaktadır. Ancak bu düşüncede dinî değerlerin yerine, toplumsal vicdanın değerleri esas alınıyordu. Çünkü, dinin kaynağı toplumun kolektif şuurunda yatıyordu.

Durkheim'e göre mekanik dayanışmada iş bölümünden doğan farklılaşmalar pek az olduğu için, toplumsal uyum (consensus) tamdır. Ancak nüfus artışına bağlı olarak artan işbölümü ve farklılaşma neticesinde toplumlar organik bir dayanışma içerisine girmişlerdir. Böylece farklılıkların bilincine varan fertte, bireycilik bilinci oluşup ve gelişmekte, bu da kolektif şuurun kaybolmasını dolayısı ile normsuzluk halini meydana getirmektedir (46). Bu durum büyük ölçüde nüfus artışı ve teknolojik gelişmenin ürünüdür. Dolayısı ile toplumsal değişimin temelinde de işbölümü, dolayısı ile teknoloji bulunmaktadır.(47) Cemiyette «normsuzluk» hali yaygınlaşınca, O'nun «anomie» dediği sapma hali ortaya çıkar. Anomi, «maddecî, faydacı ve ferdiyetçi normların ağırlık kazandığı toplumlarda görülen sosyo-patolojik bir haldir. Sosyal normların güvenilirlikleri ve işlerliklerini kaybetme halidir. Anomiye karşı doğacak tepkiler, aşırı sun'i yenilikçilik, dinî cemeatleşme, geri çekilme, ilgisizlik veya saldırganlık şeklinde görülebilir. Sapma davranışlarda hem kanna hem de kamu ahlakına karşı oluş dikkati çeker. Cana, mala tecavüz, intihar, sekste sapmalar ve boşanmalar sapmanın tipik misalleridir» (48). Bütün bu neticeler sanayileşme ile ortaya çıkan organik dayanışma'nın tezahürleridir. Durkheim bu durumun yepyeni bir sosyal ahlakla önlenebileceğini söyler ama, neticede bu hal bugün bile devam etmektedir. Çünkü A. Comte, Durkheim ve zamanının pek çok düşünürleri tarafından ileri sürülen temel görüşler,

(45) Erol Güngör, A. g. e., s.169; Emre Kongar, A. g. e., s.84; Joachim Wach, A.g. e. s.31.

(46) Doğan Ergun, A. g. e., s.83-87; Emre Kongar, A. g. e., s.83.

(47) Emre Kongar, A. g. e., s.83.

(48) Mustafa Erkal, Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İst., 1987, s.256.

geçmişte toplum hayatında müessir olan dini yapının ve değerlerin reddedilmesinden neşet etmektedir. Onlara göre; «Din artık devrini tamamlamış bir sosyal müessesedir, modern cemiyetin esas vasfı, klasik dinlerin tesirinden çıkarak rasyonel düşünceyi hakim kılmadır. Yine, modern cemiyetlerin ahlâkı, dine değil, ilme dayanacaktır.» (49).

Ancak sonraki gelişmeler göstermiştir ki, Geleneksel dinlerin bıraktığı boşluğu, topluma ve ferde bağlı olarak geliştirilmeye çalışılan sosyal doktrinler, insanlığın dinî ihtiyaçlarını karşılamamışlardır. A. Comte da bu gerçeği, yani dinin lüzumluluğunu fark etmiş olacak ki, önceleri inkar etmesine rağmen, sonradan kendisi bir «insanlık dini» meydana getirmiştir.(50) Ve de kendisinden başka inanan biri de çıkmamıştır. Çünkü, insanlık tarihinde, ilmî, sanatı, felsefesi olmayan toplumlar olmakla beraber, dinsiz bir toplum asla var olmamıştır (51). Din, toplumlar ve insanlar için daima en önemli müessese olmuştur. Buna karşılık fertler veya toplumlar tarafından ileri sürülen sosyal ve dini mahiyetteki doktrinler hiç bir zaman toplumlarca genel bir kabul görememiştir.

Ortaya atılan tezler ışığında gerçekleştirilen, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik organizasyonlar, yaldızlı ifadelerle ortaya çıkmalarına rağmen (sosyal adalet, laiklik ve plükratist yönetim modelleri ve ekonomik kalkınma gibi) bunlar toplumun ihtiyaçlarına gerçek mânâda cevap verememiştir. Comte, ilmin, dünyayı sefalet ve babarlıktan kurtaracağına, insanların sarsılan dinî inançları yüzünden tatminsiz kalan manevî açlığına da cevap verceğine inanıyordu. Sonraki tarihlerde onun rasyonalist dediği cemiyetler barbarlığın en müthiş örneklerini verdiler, İki Dünya Harbi, açlığı ve sefaleti son haddine çıkardı, manevî kıymetlerin çözülmesi sonunda Durkheim'in sosyal çözülme (anomie) dediği hal bir salgın gibi yayıldı. Yıkılan manevî birliği yeniden kurmak üzere iki din doğdu. Faşizm ve Komünizm (52).

Bütün bu değişme ve oluşumlar geçen asırlarda yaşanan hızlı

(49) Erol Güngör, A. g. e., s.169-170.

(50) A. Comte, Pozitivizm İlmihali (çev: Peyami Erman) M. E. G. S. B., İst., 1986. Ayrıca bkz. M. Korlaelçi, A. g. e., s.33; N. Ş. Kosemihal, Sosyoloji Tarihi, s.157-160.

(51) H. Bergson, Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı (çev: Mehmet Karasan), M. E. G. S. B., İst., 1986, s.137.

(52) Erol Güngör, A. g. e., s.171.

sanayileşme sürecinin yaşandığı Batı toplumlarında sanayileşmeye bağlı olarak gelişen sosyal neticelerdir. Bu sosyal neticelerin temelinde, geçen asırda meydana gelen ilmi ve teknolojik inkişafların, toplumun dinî ve kültürel değerleri bir yana, rasyonalist oluşumdan kaynaklanmaktadır (53). Nitekim biz de o dönemdeki fikrî ve ilmi durumu izah etmek için A. Comte ve E. Durkheim'i misal olarak getirdik. Batı dünyasında, bunlar gibi düşünen pek çok sosyolog olmakla beraber, en önemlileri olmaları ve diğer sosyologlar için de temel teşkil edecek görüşlere sahip olmalarından dolayı bunları zikretmekle iktifa ediyoruz.

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız şey, bilim ve teknolojinin gelişmesi ile dinî değerler arasında tersine bir ilişki söz konusudur, tezidir. Yani bilim ve teknoloji geliştikçe, dinî ideolojinin etkinliği azalmaktadır. Teknoloji de doğrusal bir ilerleme kaydettiğine göre, geriye, yani dinî ideolojilerin tekrar etkinliğinin artması mümkün değildir. Dolayısı ile din, metafizik düşünce dönemine ait bir özelliktir.

Buna karşılık, sanayileşme ve sosyal değişme olgusunu diyalektik model çerçevesinde ele alan çatışmacı kuram mevcuttur. Diyalektik anlayışa göre, toplumların ilerlemesi doğrusal değil, diyalektik bir yol takip eder. Bu yaklaşıma göre; toplumu bir dengeye kavuşturmak için, temel birim olarak, kurumları değil, sınıfları ve sınıflararası çatışmayı ele almak gerekmektedir. Toplumsal değişme mekanizması da, işte bu sınıflar arası çatışmalar içerisinde yatar. Bu görüşün en büyük temsilcisi Karl Marx'dır.

Marx, toplumun yapısını, ekonomik ilişkilerin bir başka tabirle, «altyapının» belirlediğini savunur. Marx'a göre ekonomik ilişkiler, bu ilişkide bulunanların iradeleri dışında meydana gelir ve toplumun maddî üretim imkan ve araçları ile belirlenir. Bu üretim, imkan ve araçları gelişerek daha önceki üretim imkan ve araçlarına göre kurulmuş olan üretim ilişkileri düzeni ile çatışmaya girer. Herbir yeni üretim biçimi, yeni bir sınıf ve yeni bir ideoloji meydana getirir. Bu yeni sınıf ve ideoloji, eski toplumsal yapıyı, yeni üretim biçimine uygun olarak değiştirir. Maddî hayatın üretim tipi, siyasî ve manevî süreçlerin genel karakterini tespit eder (54).

(53) Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İ. Ü. E. F., İst., 1981, s.15.

(54) Karl Marx, Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı, Ank., 1976, Sol Yayınları, s.23, 25; M. Duverger, A. g. e., s.17, 19.

Böylece Marx, toplumsal değişmeyi, toplumun kendi içinden, üretim biçimi ve araçlarına bağlı olarak meydana gelen kaynağa bağlar. Ona göre sanayi toplumuna geçiş, kapitalist toplumu doğurmuştur. Ancak sanayileşmeye bağlı olarak yeni sınıf, yani işçi sınıfı, bu sistem tarafından istismar edilmektedir. O'nun diyalektik anlayışına uygun olarak, zamanla burjuva sınıfı ile işçi sınıfı çatışmaya girecek, nihayet istismar ve sömürünün olmadığı ve işçi sınıfının hakim olduğu sosyalist bir toplum aşamasına gelinecektir (55).

Yine Marx'ın öğretisine göre; ilkel toplum, kölelik, derebeylik, burjuva toplumu ve komünist toplum, insanlık tarihinin üretim araç ve şekilleriyle belirlenen kaçınılmaz gelişme aşamalarıdır (56). O, doğu toplumları için bir Asya tipi toplum modeli çizmişse de sonradan dikkate almamıştır (57). İnsanlık her aşamada, üretim biçimine göre şekillenen altyapı düzenine uygun olarak, üretim ilişkilerini gerçekleştirmiştir. Marx'a göre, hukuk, yasalar, gelenek ve görenekler, siyasî düzen, kurumlar, din ve inançlar, düşünce ve felsefe, bu altyapı üzerine kurulur ve onun tarafından biçimlendirilir. O'nun üstyapı kurumları olarak kabul ettiği din ve inançlar ile diğer sosyal değerler, bir önceki aşamada, üretim ilişkilerine göre şekillenmiş, sömürü vasıtalarıdır; bu vasıtalar insanların sınıf şuurunu yok etmiş, insanın kendine yabancılaşmasına sebep olmuşlardır. Bu sebeple bu değerlerin sosyalist aşamanın gerçekleşeceği modern sanayi toplumlarında olması düşünülemez. Oluşacak olan yeni alt yapı, kendisine uygun, yani üretim ilişkilerine göre bir üstyapı kurumları meydana getirecektir. Proleterya hakimiyetinin gerçekleşeceği yeni toplum tipinde, feodal ve kapitalist toplum tipinin kalıntıları olan dinî ve ahlâkî değerler, sömürü vasıtaları olduğu için yok olacaklardır. Zira din halkın afyonudur. (58).

Görüldüğü gibi, sanayi toplum tipine geçiş aşamasında, sosyal değişimin temel faktörü Marx'a göre, ekonomik alt yapının değiş-

(55) Baykan Sezer, *Sosyolojinin Anabâşlıkları*, İ. Ü. E. F., İst., 1985, s.86; H. Freyer, *İndüstri Çağı*, s.28; Orhan Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Mayaş Yay. Ank., 1985, s.16; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Ank., 1977, Sol yayımları, s.67.

(56) Emro Kongar, A. g. e., s.107; Z. F. Fındıkoğlu, K. Marx ve Sistemi, Ötüken Yay., İst., 1981, s.310, 312.

(57) Barlas Tolun, A. g. e., s.22.

(58) Howard Selsam, *Din, Bilim ve Felsefe*, (çev:A. And) Bilim Yay., İst., 1976, s.44; Doğan Ergun, A. g. e., s.69; Peyami Safa, *Sosyalizm*, Ötüken Yay., İst., 1966, s.66, 68.

mesidir. Bir üst yapı kurumu olan dinin hiç bir değeri yoktur. Çünkü tarihi maddecilik, tarih ve toplumun teknik gelişmelere bağlı olduğu, üretim araçlarının tasarruf tarzının toplumun bütün meselelerini tayin ettiği (59) görüşüne sahip olup, dinî inanç ve düşüncelere asla yer vermez. Çünkü düşünce bile maddeden meydana gelmektedir. (60). Her şeyi madde ile izah etmeye çalışan bir düşünce sisteminin, moral değerleri oluşturan müesseselere sıcak bakması düşünülemez. Nitekim, Marxizmin hakim ideoloji olduğu ülkelerde dine ait bütün özellikler yok edilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz iki bakış açısının dışında, sanayileşme ve sosyal değişmeyi izah açısından çok farklı hatta yerine göre bunlara karşı olarak kabul edebileceğimiz üçüncü bir görüş daha mevcuttur. Genel olarak, düşünce tarihi boyunca, dinin sosyal hayat üzerindeki tesirlerinden hareket ederek, toplum hayatını din faktörüyle izah eden teoriler vardır.(61) Son bir kaç asırdır yaşadığımız sanayileşme ve buna bağlı olarak gelişen, yeni sosyal muhtevayı dine, özellikle hıristiyanlığın calvinist ve püritanist öğretilerine bağlayan düşünürler vardır. Bu düşüncenin temsilcileri Max Weber ve daha sonra Troeltsch'dir (62). Ayrıca, mevcut gelişmeleri, dinî reformla ortaya çıkan hürriyet ortamının tesirlerine bağlayanlar da vardır.(63) Yine sanayileşmeye bağlı olarak gelişen bugünkü batı medeniyeti dahi hıristiyanlığa bağlanmaktadır. Jacques Austry'e göre, batı medeniyetinin kültür özü hıristiyanlıktır (64). Bu görüşlere göre, sanayileşme için temel teşkil edebilecek ilmi, fikrî, ekonomik, siyasî ve sosyal şartların hazırlanması din yahut dinî karakterli gelişmelerin ürünüdür. Çünkü, Ortaçağın sosyal müesseseleri çökünceye, yahut hiç değilse zayıflayınca kadar köklü sosyal değişme görülmemiştir. Protestanlığın doğuşu ve eski geleneksel toplumun dağılışı. Hollanda ve İngiltere'de yeniliğe imkan veren bir

(59) Z. Fahri Fındıkoğlu, A. g. e., s.216; Altan Eserpek, Sosyoloji, D. T. C. F., Ank., 1981, s.23, 25.

(60) Barlas Tolun, A. g. e., s.19.

(61) P. A. Sorokin, Çağdaş Sosyoloji Teorileri II, (çev: M. R. Öymen), Ank., 1974, s.198, 204; J. Nef, A. g. e., s.21-41 vd.

(62) Hensi See, Modern Kapitalizmin Doğuşu (çev: Turgut Erim) Turan Neşriyat, İst., 1970, s.38, 39 ve 97.

(63) J. Nef, Sanayileşmenin Kültür Temelleri, s.76.

(64) Jacques Austry, Kapitalizm, Marksizm ve İslâm (çev: A. Oktay Güner) Damla Yay. İst., 1980, s.9; İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınları, İst. 1986, s.328.

atmosfer oluşmuştur. Onyedinci asırda ve onsekizinci asır başında Batı'da özellikle İngiltere'de görülen inkişaf, sanayi şehirlerinin doğuşu için bir temel vazifesi görmüştür (65). Zikrettiğimiz görüşlerden anlaşılın genel kanaat, bugünkü batı toplumlarının sınıî ve iktisadî kalkınmalarının temelinde dinî saiklerin olduğudur.(66) Bu görüşlerin en önemli temsilcisi ve konumuzla alâkalı olarak sistematik çalışmalarını bulunan sosyolog Max Weber'dir.

Weber'e göre din ve diğler sosyal hayat arasında karşılıklı bir tesir ağı vardır. Herbiri pek çok şartların tesirinde ve karşılıklı olarak birbirine bağıdır(67). Weber, toplumsal değışmeyi kültürel ve toplumsal olarak ikiye ayırmaktadır. Toplumun kültürel değışmesi, doğrusal bir yönde gittikçe rasyonelliğe doğru yol olmaktadır. Büyüden bilime, çoktanrıçılıktan (politeizm), tektanrıçılığa (monoteizm) geçişler bunun örnekleridir. Bu değışme değerler ve inançlar arasında olur. Toplumsal değışme ise, toplumsal kurumların işleyişleri alanındadır (68).

Weber'in amacı, değışken olarak aldığı din faktörünün, ekonomik ve diğler bütün sosyal olaylar üzerindeki tesirini anlamak olmuştur. Bilhassa, dinî davranışın ahlâk ve iktisat üzerine ve daha talî olarak da siyaset ve eğitim üzerine etkisini incelemiştir. Ayrıca, ekonomik faktörün ve sosyal tabakalaşmanın din üzerindeki etkisini, farklı medeniyetlerde dinî inançların karşılaştırılarak ne gibi ayırıcı hususiyetlerin varlığını göstermeye çalışmıştır (69). Fakat O'nun özellikle gayret ettiği mesele, Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ilişkisidir. Weber'e göre, kapitalist ekonomi özel mülkiyet üzerine kurulmuş, akılcı bir şekilde teşkilatlanmış bir teşebbüstdür. Batı toplumlarındaki, ilmî, siyasî, ekonomik ve sosyal gelişmeleri incelediğimiz zaman hepsinin temelinde ciddi iş hayatı,

(65) Kenneth Boulding, Yirminci Asrın Mânâsı, (çev: Erol Güngör), Kalem Yay. İst., 1980, s.17; Şerif Mardin, İdeoloji, Turhan Kitabevi, Ank., 1982, s.127, 128; Paul Hazard, Batı Düşüncesindeki Büyük Değışme, (çev:Erol Güngör), Tur Yayınları, İst., 1981, s.100

(66) Donald Mac Roe, Weber (Terc:Nur Vergin) Afa yay., İst., 1985, s.13.

(67) Max Weber, Sosyoloji Yazıları (çev:Taha Parla), İst. 1987; Hürriyet Vakfı Yayınları, s.228; Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, s.17.

(68) Emre Kongar, A. g. e., s.78

(69) Ünver Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisi", E. Ü. İ. F. Dergisi, Kayseri, 1986, sayı:3, s.323; H. Ezber Bodur, "Max Weber'in İslâm'a Bakışı", Türk Yurdu Dergisi, cilt: 10, Mayıs 1990, s.32, 33; Yümnî Sezen, A. g. e., s.89.

dürüstlük, kazanma azmi ve düzenli bir tutum anlayışı nın yattığını görürüz.(70) Bu anlayışı meydana getiren güç ise, Calvinist ve Prütanist inançtır. Prütanist inanç, düzenli bir meslek çatısı altında rasyonel-metodik çalışmayı kendine vazgeçilmez bir hayat prensibi ve felsefesi haline getirmiş, tüketim ve gösterişten çok, tutum ve hesaplılık tarafına yatkın vazife ve iş adamı tipini meydana getirmiştir.(71) Bütün bu özelliklerin temelinde de, ferdi hürriyet ve teşebbüs gücü yatmaktadır.(72) Bu özellikler, ekonomik ve teknolojik sistemin dolayısı ile de Batı dünyasındaki sosyal değişimin manivelası durumuna gelmişlerdir.

Yine Weber'e göre: Modern Kapitalizm, bu ruh ve inanca sahip olan insanların akılcı girişimleriyle meydana gelen ekonomik organizasyonla gerçekleşmiştir. Modern kapitalizmin ruhu, protestanlığın davranış ve kurallarıdır. Çünkü Weber'e göre, bir ekonomik organizasyondan önce bir ideolojik faktör gelir ve onun şartlarını hazırlar (73). Weber, bu hazırlık safhalarını «Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhunu» adlı eserinde geniş bir şekilde izah etmekte ve çeşitli misaller getirmektedir. Nitekim O, Pierpont, Morgan ve Rochefeller gibi, kapitalistlerin yetişmesini, dinî toplulukların benimsediği düzenli yaşama niteliklerine bağlar (74).

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın çağdaş hedefler olarak kabul edilmesinin bütün toplumları ilgilendiren bir mesele olduğu aşikardır. Aynı zamanda bu hedeflerin sanayileşme ile mümkün olacağı da yine bilinen bir gerçektir. Max Weber, her ne kadar sanayi toplumunun ve bu yapının iktisadî vechesinin oluşumunu Kalvinizm, özel olarak da İngiliz Prütanizminin (75) neticesine bağlarsa da, bugün kapitalist toplumları incelediğimiz zaman hiç de dinî karak-

(70) Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhunu (çev: Zeynep Aruoba), İst., 1985, s.38, 39. Sabri Ülgener, Zihniyet ve Din, Der Yayınları, İst., 1981, s.35.

(71) Max Weber, A. g. e., s.22, Orhan Türkdoğan, Max Weber ve Günümüz Türkiyesinde Weber'ci Görüşler, Türk Dünyası Arş. Vakfı, İst., 1985, s.31; Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yay., İst., 1985, s.8, 24.

(72) Henri See, A. g. e., s.38.

(73) Max Weber, A. g. e., s.29, 30; Sabri Ülgener, Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Mayaş Yay., Ank., 1984, s.20 v.d.; Doğan Ergun, A. g. e., s.102, Y. Sezen A. g. e., s.91.

(74) Max Weber, Sosyoloji Yazıları (çev: Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İst., 1987, s.264.

(75) Donald Mac Roe, A. g. e., s.59.

terli bir yapı göremiyoruz. Yine, kapitalizmde, dinamik, atılgan ve akılcı bir zihniyet olduğunu (76) kabul etsek de, dinlerin ilham ettiği manevî atmosferin yerine, secular bir anlayışın hakim olduğu bu özelliklerin ortaya çıkardığı ve tamamen maddî endişelerden kaynaklanan evrensel problemleri nasıl izah edebileceğiz?

Weber, kapitalizmin doğuşunu biyolojik özelliklerden ziyade toplumun zihniyetine bağlar. Bugün, dinî zihniyetten güç alan bir ekonomik oluşumun büyük bir sömürü gücüne sahip olduğunu düşünürsek, din ile sömürü arasında nasıl bir bağ kurabiliriz? Eğer bir bağ kurmak gerekirse, yine bir başka Alman sosyolog olan V. Sombart, kapitalizmin ortaya çıkışını -Weber'in aksine- biyolojik özelliklere yani yahudilerin üstün ırk görüşü ile dinî ve felsefî özelliklerin birleşmesine bağlar (77). Mevcut realiteyi kavramada bu görüş daha tutarlı değil midir?

Halbuki, Weber'e göre kapitalist ekonomik nodelin ortaya çıkışı protestanlıkla mümkün olmuştur. Hatta, diğer dinlerin yapısı ve muhtevası bu gelişmeye müsait değildir (78). Peki, Weber'in bahsettiği ekonomik gelişmenin temelinde Protestanlık ahlakı yattığına göre, bugün batı toplumlarının karşı karşıya bulunduğu dinî ve ahlâkî değer erozyonunu nasıl değerlendirmemiz gerekmektedir? Dinî değerler, bir tarafta, ekonomik kalkınmaya temel teşkil ederken, diğer tarafta, bozulmanın, dejenerasyonun yolunu açmaktadır. Normal olarak bu mümkün değildir. Zira dinler bütüncül bir özelliğe sahip olup, insana ve toplumlara, birbiriyle bağlantılı homojen bir değer anlayışı verir. Birbirine ters orantılı görüşler bir sistem içinde bütünleşemezler.

Görünen odur ki, bugünkü dinî ve ahlâkî buhranların temelinde, insanların hem maddî, hem de ruhî yönden tatminini sağlayan dinî zihniyetin aksine, insan hayatının ruhî ihtiyaçlarını bir kenara bırakan, sadece maddî kıymetleri hayata hakim kılan bir anlayış yatmaktadır. Çünkü baş döndürücü bir hızla gelişen teknolojinin hakim kıldığı değerler, insanı vasıtasız tatmin eden değerleri (sanat, din, ahlâk) zayıflatmaktadır. Manevî sahadaki bu gerilemenin silah

(76) S. Ülgener, Darlık Buhranları, s.25.

(77) Henre See, A. g. e., s.97, Raymond Aron, Sanayi Toplumu, s.162, S. F. Ülgener, Darlık Buhranları, s.26, 27; Yumni Sezen, A. g. e., 93, 94.

(78) H. Ezber Bodur, A. g. m. s.33.

yarışı, milletler ve sınıflararası düşmanlık, sefalet, zulüm ve işkence gibi belirtileri dünyamızın hakim manzarası haline gelmiştir (79). Görünen odur ki, teknik gelişmeler, kapitalizm lehine istismara (80) büyük oranda sebep olmuş, değerlerden tecrit olunmuş bir gelişme seyri insanlığı istismara sevk etmiştir. Bu neticelerden anlaşılan, teknolojik inkişaf ve ideolojisi (kapitalizm) protestanlıkla çok önceden bağıını koparmış, sistemin hakim rengi olan ferdiyetçi bir felsefenin doğuşunu sağlamıştır. Rene Guénon'e göre; gittikçe dinden uzaklaşmış, ortaya çıkan «din dışı felsefe» din zannedilmiştir. Böylece dinî hayat pragmatizme dönüşmüştür (81). Nitekim, teknik gelişme ve kapitalizmin doğum sancısı, sömürgecilik ve emperyalizmi doğurmuş, pek çok ülke ve masum halk, din adına misyonerlik vasıtasıyla köleleştirilmiştir. Amerika'da, Afrika'da, Asya ve Uzak Doğu'da bunun pek çok misali vardır. Bu faaliyetleri bir misalle açıklamak gerekirse; sömürgeliklerde yapılan zulmü, bir batılı kapitalist şöyle anlatmakta ve kendinisavunmaktadır. "Yerliler, zorlama olmaksızın çalışmıyorlardı. Ve çalışmadıkları takdirde de hıristiyan olamazlardı.» (82). Bu ifadeler, kapitalizmin ve sanayinin doğuşunu sağlayan protestan ahlâkının sömürgelerdeki tezahürünü göstermektedir. Bu gelişmeler Rene Guénon'un protestanlık hakkındaki görüşlerini doğrulamaktadır. Çünkü semavî dinlerde esas olan, fayda zulüm ve sömürü anlayışı değil, cemaat-varî duygu ve düşüncelerin hakim olduğu ve insana değer verilen bir ruh iklimidir.

Weber, pek çok dinin ekonomik ahlâkını inceleyerek, bu dinlerde (yahudilik, İslâm, Hinduizm v.s.) kapitalist gelişmeyi teşvik edecek bazı unsurların varlığını ifade eder (83). Ancak bu özelliklerin kapitalizmi doğuramayacağını zira zikredilen dinlerin «gelenekçi» olduğunu söyler. Fakat yüzyılımızın ikinci yarısından sonra doğan Japon mucizesi Weber'in görüşlerini sarsmaktadır. Zira Japonlar gelenekçi bir din ve cemiyet anlayışına sahip olup, ekonomik ve

(79) Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1983, s.85.

(80) Yünni Sezen, A. g. e., s.94.

(81) Rene Guénon *La Crise du Monde Moderne*, Paris, 1975, s.95-102'den naklen; Yünni Sezen, A. g. e., s.94.

(82) J. K. Galbraith, *Kuşku Çağı* (çev: Nimet Himmetoğlu - Beşir Aşçıoğlu), Altın Kitaplar, 1980, s.122.

(83) Max Weber, A. g. e., s.125.

sınai gelişmelerini sağlamışlardır (84). Bu da bize ekonomik ve sınai kalkınmada başka din ve toplumsal yapıların da aynı gelişmeyi sağlayabileceğini göstermektedir.

Neticede genel bir değerlendirme yapacak olursak, yukarıda zikrettiğimiz gibi, Batı tipi ekonomik kalkınma sadece "Protestan Ahlâkına" mahsus bir özellik değildir. Ayrıca, mevcut gelişmeler göz önüne alındığında, ortaya çıkan neticeler hiç de iç açıcı değildir. Zira, "kapitalizm hep ıstap getiriyor, hem ona katlanma gücü sağlayacak bir ideoloji vermekten aciz kalıyor. Bu noktada, hayatın sıkıntıları bitip tükenmek bilmez bir metafizik sıkıntı (bunalım) haline gelmektedir. O halde, insan için bu hayatı bir kördüğüm halinden çıkararak, kendisini, dış dünyayı ve olayları mânâlandırarak bir anlayışa ihtiyaç görülüyor. Bu anlayış, hem günlük hayatın ötesinde değerleri hedef almalı, hem de tatmin edici olmalıdır. Tatmin edici olmanın en önemli şartı realitenin üstüne çıkarken yine ondan kopmamaktır (85). Halbuki, mevcut kapitalist gelişme, protestanlığın bir «zaferi» olarak kabul edilip, dine maledilirken; bu duruma karşı çıkan bazı düşünürler vaktiyle en şiddetli hucumlara uğrayan Katolikliğin insanı daha çok tatmin eden bir sistem olduğunu söylemektedirler. Muhakkak ki, hıristiyanlığın dünya hayatını «sezar'a» bırakması, bundan doğacak sonuçlara katlanmasını bir zaruret haline getirecektir.(86)

(84) Beşir Atalay, Sanayileşme ve Geleneksel Yapı (Japon Modeli), D.P.T., 1984, s.25.

(85) Erol Güngör, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, s.89.

(86) Erol Güngör, A. g. e., s.86

C) DİN VE TOPLUM

A) DİN ve TOPLUM İLİŞKİSİ

Din ve toplum meselesi, düşünce tarihinin derinlikleri içerisinde daima beraber düşünüle gelmiş önemli bir konudur. Zira, gerek sosyal gerçekler, gerekse ilmi araştırmalar, dinsiz bir toplumun olamayacağı görüşünü desteklemektedirler.⁽⁸⁷⁾ Ayrıca, toplum hayatının temelinde yatan en önemli faktörün din olduğu çeşitli ilim adamları tarafından ifade edilmektedir.⁽⁸⁸⁾

Toplum, insanlar tarafından meydana getirilen bir sosyal organizasyondur. Toplum hayatı da ancak insanlar için geçerlidir. Hayvanlar topluluğu hiç bir zaman cemiyet olma huyiyeti taşıyamaz. Çünkü onların hayatı içgüdüleri tarafından yönlendirilmektedir. İnsan ise, sosyal olayların ve oluşların şartlarını kontrol ederek, onları belli ölçüde gayelerine göre yönlendirebilmektedir. Bu da, insanın sahip olduğu, zeka, akıl, şuur ve irade sayesinde gerçekleştirilmektedir.⁽⁸⁹⁾ Dolayısı ile cemiyet insanlara mahsus bir organizasyondur. O halde, cemiyeti şu şekilde tarif edebiliriz; «cemiyet, insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem hudutlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmaya imkan veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağıdır.»⁽⁹⁰⁾ Yukarıda sayılan cemiyete ait bütün özellikler, insanın sahip olduğu özelliklere göre şekillenmektedir.

Toplumu oluşturan ve devamlılığını sağlayan husus sosyal ilişkilerdir. Sosyal ilişkiler, fertlerin toplum hayatı yaşama ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Böylece, fert hem kendi varlığının, hem de diğer insanların varlığının şuuruna ermektedir. Bu uyum neticesinde roller, sosyal ilişkiler ve sosyal kurumlar oluşmakta, bunların toplamı da sosyal yapıyı meydana getirmektedir⁽⁹¹⁾. Aksi takdirde fiziki olarak bir arada bulunan insanlar hiç bir zaman toplum

(87) H. Bergson, A. g. e., s.137; M. Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisine Giriş, s.125, 132.

(88) Bu konuda bakınız; N. S. Kosemihal, Sosyoloji Tarihi, s. 192; Y. Sezen, A. g. e., s.44-47

(89) S. Ahmet Arvası, Türk-İslâm Ülsüsü, Burak Yay., İst., 1989, I. Cilt, s.195.

(90) Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İst., 1986, s.3,4.

(91) Emre Kongar, A. g. e., s.26.

olarak nitelendirilemez. Toplum, fertlerin sadece fizikî beraberliği olmadığı gibi, fertlerin üstünde bir kurumdur, fakat fertsiz olarak da düşünülemez. Toplumu meydana getiren temel öğeler, fert, aile ve gruplardır. Bütün bunlar, ferdin sosyalleşmesi sürecinde, birinci ve ikinci dereceden ilişkilerle toplumu oluştururlar. İbn-i Haldun bunu, «İçtimaî hayat insanlar için bir zarurettir.» (92) ifadesiyle çok güzel ifade eder. Aynı şekilde ilkçağ düşünürlerinden Aristo da bu gerçeği şu şekilde ifade eder: «İnsan sosyal varlık (Anthropos zoon politikon)dır.» (93).

Sosyal bir varlık olan insanlardan müteşekkil cemiyeti çok çeşitli tariflerle izah etmek mümkündür (94). Aynı şekilde cemiyet hayatının özünü oluşturan sosyal yapı kavramını da incelediğimiz zaman birbirine çok yakın tarifler yapılmaktadır. Ancak bütün tariflerin özünü şu şekilde hülâsa edebiliriz; «sosyal yapı, düzenli insan ilişkileridir» (95). Acaba düzenli insan ilişkilerini hangi unsurlar oluşturur ve bu ilişkileri neler tayin ve tanzim eder?

Toplum hayatının temel şartlarından biri şüphesiz, ortak yaşama neticesinde oluşan değerlerdir. Değerler, bir toplumun ortak problemlere karşı oluşturduğu çözüm yollarıdır (96). Biz bu değerleri kültür olarak kabul ediyoruz. Gerçekten mevcut bulunan her toplumun kendi şartlarına uygun bir kültür birikimine sahip olduğunu görürüz. Bir toplumun sosyal, siyasi, dinî, ahlakî, hukûkî v.s. bütün özellikleri kültür değerleri içerisinde gizlidir. Bu kültür değerleri de pek çok özelliklerin kontrolünde oluşur ve gelişir. Bir kültürün oluşumunda coğrafi konumun, iklim şartlarının, nüfus yoğunluğunun, önemli tesirleri vardır. Ancak bütün kültürlerin özünü teşkil eden değerleri mânâlandırılan en önemli müessese ise din müessesesidir. Kültürün maddî değerleri hayatın pratik ihtiyaçlarına cevap verirken, mânevî değerleri ise, inancı, kabulleri, telakkileri oluşturur. En eski toplumların kültüründen günümüz toplumlarının kültürlerine kadar bir inceleme yapacak olursak, kültür değerlerinin oluşumunda ve şekillenmesinde dinin en yüksek rolü oynadığını görürüz. Çünkü eşya ve olayları izah etmede her zaman inançların büyük rolü ol-

(92) İbn-i Haldun, Mukaddime, M. E. G. S. B. Yay., 1988, s.100.

(93) Ünver Günay, A. g. ders notları, s.3.

(94) Geniş bilgi için Bkz. Emre Kongar, A. g. e., s.29, 33.

(95) Emre Kongar, A. g. e., s.27.

(96) Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s.35 ve 76, Ü. Günay, A. g. Ders Notları, s.12.

muştur. İnançlar, diğer alanlarla ilgili inançlar gibi, dinî inançlar da ferдин bir çok önemli fonksiyonlarına hizmet eder; ferдин şahsiyetine bir devamlılık, günlük idrak ve faaliyetlerine bir mânâ verir ve çeşitli hedeflere koşmasını sağlarlar (97). Aynı şekilde fert için geçerli olan inançların, toplum için de aynı derecede geçerli olacağı tabiidir.

İkel kabile dinleri cemaat için bir üst sistem rolü ifade etmekteydi, zira din, hayatın bütün cephelerini ve müesseselerini kuşatıyor ve onlara yön veriyordu. Onların hayatında hiç bir bayram veya kutlama törenleri din dışı bir özellik taşıymıyordu. Her şey kutsal tanrı adına yapılmaktaydı (98). Bu genel özellik üniversal dinlerde de aynı olmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm Dini yerleştiği bütün toplumlarda homojen bir yapı oluşturmuştur.

Dinin fert ve toplum hayatındaki tesiri niçin bu kadar kuvvetlidir? Çünkü din, ferdi şahsiyetin en derin tabakalarına tesir eder, öyle ki, ferдин mutlak sürette bütün mevcudiyeti ile iştirak ettiği bir vakıa mevcut ise, o da, dindir. Din, dinin zatına taalluk eden hususlar dışında, hayatın bütün ehemmiyetli meseleleri hakkında hükümlerle, bütün muhim dünyevi hadiselerle karşı takınılan tavırların toplamından ibaret gayet zengin bir fikrî muhtevaya sahiptir. Fertleri ve cemiyeti ortak bir ruh etrafında kenetler (99).

Aynı şekilde sosyal bütünleşme, bir sosyal sistemin unsurları veya bir milletin mensupları arasında mevcut olup, birlik ve bütünlüğü temin eden, ortak meseleler karşısında ortak tavır ve davranışlar ortaya koymayı sağlayan karşılıklı bağlılıktır. Olgunlaşmış bir topluluk teşkil etmek üzere zümrelerin kaynaşmasıdır. Sosyal bütünleşmede, din ve ona bağlı bir ahlak, en önemli yeri işgal eder (100).

Dinin fert ve toplum hayatı içerisindeki yerini ve önemini tarihi olarak kısaca belirttikten sonra, günümüz toplumlarındaki bu ikili ilişkiye de kısaca bir göz gezdirmek gerekmektedir.

Son bir kaç asırlık süre içerisinde, ilmî ve teknolojik ilerlemenin ortaya çıkardığı hızlı sosyal değişme süreci içerisinde, din

(97) Krech Crutchfield, A. g. e., s.18; H. Freyer, Din Sosyolojisi, A. g. e., s.65.

(98) H. Freyer, Din Sosyolojisi, s.31; Ünver Günay, "Din ve Toplumsal Farklılaşma", A. Ü. İ. F. Dergisi, Erz., 1982, sayı:5.

(99) H. Freyer, Din Sosyolojisi, s.29, 37.

(100) Yümnî Sezen, A. g. e., s.37.

ve toplum ilişkilerinin ters yönde geliştiğini söyleyebiliriz. Bu gelişmelerin temelinde, özellikle Batı'da dine karşı gelişen ilmî ve felsefî hareketler yatmaktadır.(101) Batı toplumlarında, genel yapısı itibariyle kilise'nin toplum üzerinde kurduğu yoğun baskılara karşı gelişen bu tepkinin (102) sanayileşmenin doğurduğu problemlerle daha da büyük boyutlara ulaştığı bilinen gerçeklerdendir. Çünkü bugünkü, Batı medeniyetinin temelini teşkil eden «sanayi inkılâbı» kültürdeki bir takım değişmelerin maddi hayata yansımalarının göstermektedir. İnsanların tabiata, dünyaya, insana karşı görüşlerinde meydana gelen büyük gelişmeler bu inkılâbı doğurmuştur (103). Bu da daha önceki dönemlerde iskolastik düşünce anlayışına karşı verilen mücadelelerin bir neticesidir.

Sanayileşme ile birlikte sarsılan toplumun dini inançları ve tatminsiz kalan duyguları farklı şekillerde tatmin edilmeye çalışılmış, bu durum neticede bazı anormal gelişmelere sebebiyet vermiştir. Bugün sanayileşmiş batı toplumlarında ve sanayileşme yolundaki diğer memleketlerde meydana gelen çalkantılar, fert ve cemiyet ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde düzenlenememiş olması yüzündendir. Çünkü insanın fıtratını ve dolayısıyla ihtiyaçlarını değiştirmek mümkün değildir. Ancak bu ihtiyaçların tatmin vasıtaları değiştirilebilir. Meseleye bu açıdan bakınca, bugünkü medeniyetin gelişme seyri, insanların ihtiyaçlarını değiştirme, özellikle manevî ihtiyaçlarını ihmal ve inkar etme yolundadır.

Bütün bunların sebebi şu noktalarda yatmaktadır: «Batı medeniyeti, her şeyden önce hayatın maddî vasıtalarında süratli ve büyük çapta bir gelişme halinde ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak batı memleketlerinin siyasi ve sosyal bünyeleri de sosyoloğların genellikle "mukaveleci" dedikleri bir cemiyet tipi halinde inkişaf etmiştir. Her iki tip gelişmenin arkasında da, gerek tabiata, gerekse beşerî müesseselere karşı takınılan pozitivist tavrın büyük rolü olduğu muhakkaktır. Şüphesiz burada pozitivist tavidan kastedilen şey, her türlü tabiat hadiselerini ve sosyal hadiseleri fizik metodlarıyla izah etmeye, yani ampirik gerçeği olmayan unsurları inkar etmeye doğru genel bir temayüldür. İnsanın tabiatla olan mücadelesinde pratik mahiyette gayet müsbet neticeler veren

(101) Adnan Adıvar, A. g. e., s.376 v.d.

(102) Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s.167, 168.

(103) Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, s.29.

bu tavır, kısa zamanda sosyal müesseselere ve her türlü manevî kültür unsurlarına karşı bakışın da temelini teşkil etmiş ve ampirik geçeceği olmayan, yahut kolayca kavranamayan bütün sosyal normlar ve kıymetler, keza bunlara bağlı bulunan müesseseler akıl-dışı birer baskı ve gerilik unsuru sayılmaya başlanmıştır. Avrupa Ortaçağının, gelişmeye büyük ölçüde engel olan bir zihni ve sosyal sistem teşkil etmesi bu iddialara bilhassa kuvvet kazandırmıştır.» (104). Hatta, bu tek tip gelişmenin bütün dünyada kültür ve inanç farkı tanımaksızın hakim olacağı kanaati pek çok ilim adamı tarafından kabul edilmiştir (105).

Ancak sonraki gelişmeler bunun böyle olmayacağını göstermiş, pek çok batılı ilim ve fikir adamı bozulan fert ve toplum ilişkilerinin düzeltilmesi hususunda çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Bu konuda ilim adanlarının üzerinde ittifak ettiği hususların başında mevcut gelişme ve değişmelerle büyük ölçüde sarsılan dinî inanç ve düşüncelerin yeniden kuvvetlendirilmesi gelmektedir. Büyük ölçüde dinî ve ahlakî değerlere göre şekillenen aile, akrabalık ilişkileri ve grup içindeki cemeatvarî ilişkilerin korunması ve geliştirilmesi bu noktada büyük bir önem taşımaktadır (106).

B) ÇAĞDAŞ TOPLUMSAL PROBLEMLER

Bugün gerek fert, gerekse toplum bazında yaşanan pekçok problem, sadece belli bir topluma ait problemler olarak görülemezler. Çünkü, ilmi ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak, sanayileşme ve sosyal değişme hızı artmakta ve toplumsal yapıları sarsmaktadır. Batı dünyasında 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın birinci yarısından itibaren kendini hissettiren değişme olgusu; şehirleşme, iş bölümü, göç, sosyal tabakalaşma ve sosyal mobilite gibi süreçlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Bu süreçler, sadece Batı dünyasında yaşanan olaylar olmayıp dalga dalga bütün dünya'da etkilerini göstermektedir. Çünkü sanayileşme ve sosyal değişme, evrensel boyutları olan bir olgudur. Bu süreçler sebebi ile, bütün toplumlar dikey ve yatay olarak değişime uğramakta, geleneksel toplumsal yapılarla, yeni yeni oluşan sosyal yapılar arasında bazı

(104) Will Durant, Medeniyetin Temelleri (çev: Nejat Muallimoğlu), Boğaziçi Yay., İst., 1978, s.35; Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s.38.

(105) Bkz. Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, s.29; Beşir Atalay, A. g. e., s.20.

(106) Ünver Günay, Din ve Toplumsal farklılaşma, A. Ü. İ. F. Dergisi, Erz., 1982, sayı:5, s.71, 85.

çatışmalar yaşanmaktadır.

Özellikle II. Dünya Savaşından sonra, sanayileşme ve sosyal değişme süreci daha da hızlanmış, bu sürecin ortaya çıkardığı pek çok sosyal problemler ve niteceleri yaygın hale gelmiştir. Hızlı değişme süreci ile toplumlardaki maddi kültür unsurları süratle değişirken, manevî kültür unsurları bu gelişme hızına paralel bir gelişme gösterememiş, hatta gerilemiştir. Geleneksel toplumsal yapılarda fonksiyonel olan pek çok sosyal değer ve müessese, disfonksiyonel hâle gelmiş, eski değer ve müesselelerin bıraktığı boşluklar yeni gelişmelerle bir türlü doldurulamamıştır. Bu durum da bazı sosyal çatışmalara ve boşluklara sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan çatışmalar, sanayileşme-kentleşme, sanayileşme-nüfus hareketliliği (göç), sanayileşme -din, sanayileşme kültür, sanayileşme-eğitim, sanayileşme-sosyal mobilite, sanayileşme-insan münasebetlerinden kaynaklanan yeni şekillenmelerden doğmuştur. Bahsedilen durumlardan doğan dengesizlik (107) pek çok ilim adamı ve araştırmacıların dikkatini çekmiş, ve çeşitli hal çareleri önermişlerdir (108). Bu konuda ilim adamlarının işaret ettikleri hususlar bugün dünyamızda yaygın olarak yaşanmaktadır.

Oswald Spengler, kültürün özünün din olmasına karşılık, medeniyetin özünün dinsizlik, (dine aykırılık) olduğunu belirtir. Bu aykırılık, mesela, Hint ve Budist kültürü için nirvana, klasik kültür için stoa, günümüz batı kültürü için faustian sosyalizmdir (109). O'na göre bugünkü medeniyet, kültür için tam bir çözülme, çürüme ve çöküş ifadesidir. Artık bu aşamada kırım önemi azalmış, dünya şehirleri (megalopolisler) kurulmuştur. Anavatan diye bir şey kalmamıştır. İnsanlar, zekanın canavarca sembolü olan şehirlerde bir dünya yurttaşı gibi yaşıyorlar..... Bugün organik dayanışma can çekişir haldedir. İnsan artık makinenin kölesi durumundadır. Para, zeka ve burjuvaziye mensup olmak önemliliğin kriteri olmuştur. Saygı, hürmet, gelenek kalmamıştır. Millet yerine kitle doğmuştur. Ka-

(107) Yümnü Sezen, Sosyolojiye Göre Halk, Millet, Devlet, İst., 1982, s.67.

(108) Bu konuda bkz; Alexis Carrel, İnsan Bu Mechu! (çev:Refik Özdek) YAğmur Yay., İst., 1983; Arnold Toynbee, Medeniyet Yargılanıyor, İşaret Yay., İst., 1986, Henry Link, Dine Dönüş, Dergah Yay., İst., 1979; O. Spegler, Batının Çöküşü, İst., 1978; P. A. Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, İst., 1972; Will Durant, Medeniyetin Temelleri (çev: Nejat Muallimoğlu), Boğaziçi Yay., İst., 1978.

(109) O. Spegler, Batının Çöküşü, I, (çev: G. Scognomula), İst., 1978, s.282.

zamlanmış haklar geride kalmış «doğal haklar» söz konusudur. Ananın yerini cinsellik almıştır. Tabakanın yerine parti gelmiştir. Demokrasi düşünmeyi ve kitabı koymuş, kitle eğitimi insanı aptallaştırmıştır (110). İşte bu ortamda şehirlilik, teknoloji ve iktisat düşmanı bir takım anlayışlar (ideolojiler) belirir; hızla gelişirler ve önemli bir güç kaynağı olurlar (111). Böylece insanlar, mevcut durumlardan öğrenirler ve yeni bir kurtarıcı beklmeye koyulurlar.(112)

Şimdi, insanlık yukarıda izah edilen seviyeye nasıl geldi? Bunun sebebi, sosyoloğların gerek ferdî seviyede, gerekse sosyal seviyede olmak üzere ayırdıkları sosyal değişme hadisesine bağlı olarak meydana gelen oluşumlardır. Ferdî seviyedeki değişime, kültürel temaslar, haberleşme, öğrenme ve modernleşme gibi hususlar misal verilebilir. Sosyal seviyedeki değişmeler ise, daha önce de bahsettiğimiz gibi, kalkınma, şehirleşme, farklılaşma ve uyum süreçleri misal olarak getirilebilir.(113) Ancak, sosyal değişme hadisesini genel olarak değerlendirdiğimiz zaman, bunun hızını ve yönünü büyük ölçüde sanayileşme olgusu tayin etmiştir. Diğer değişme süreçleri buna bağlı olarak çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Değişime bağlı olarak meydana gelen problemler ise, sanayileşmenin yeni başladığı veya sanayileşme yolundaki toplumlarda görülmektedir. (114) Memleketimiz, bu gelişmelerin ortaya çıkardığı problemleri şu an çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

Sanayileşme ve sosyal değişme bütün toplumlar için kaçınılmaz bir vakıadır. Ancak, toplumlar bu vakıadan epeyce etkilenmekte, sanayileşme ve sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan uyumsuzluk ve kültürel çatışma gerçeği ile yüz yüze kalmaktadır.(115) Bugünkü müşahedeler ve ilmi araştırmalar gösteriyor ki, uyumsuzluk ve kültürel çatışma neticesinde, sanayileşen veya sanayileşme yolunda bulunan bütün toplumlarda, dinî ve ahlâkî yönden bir çöküntü ve ilgisizlik yaşanmaktadır. Bunu kimse inkar etmemektedir (116).

(110) O. Spegler, A. g. e., s.284.

(111) Sadeddin Elibol, İnsanlığın Tarihi Üzerine Bir Giriş Denemesi, Akçağ Yay., Ank., 1989, s.51; O. Türkdöğen, Değişme, Kültür ve Sosyal Çözülme, s.147-148.

(112) P. Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi (çev: M. Tunçay), Ank., 1972, s.100.

(113) O. Türkdöğen, Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme, s.74.

(114) Yünni Sezen, Sosyoloji Açısından Din, s.127.

(115) Orhan Türkdöğen, Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme, s.106.

(116) Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumları ve Din" sayı:4, s.51; Münir Koçtaş, A. g. m., s.96, 97.

Bu realiteden hareketle, toplumlarda yaşanan bu çöküntü ve ilgisizliği, pek çok ilim adamı çalışmalarında dile getirmektedir. Bu çalışmalar da, esas konu, insanlığın sarsılan dinî inancının tekrar kuvvetlendirilmesi ile toplumsal barış ve huzurun yeniden sağlanmasıdır.

Modern sanayi toplumlarına gelinceye kadar, insanlar bir din-den başka dine girmek için çıktıkları halde, bugün kendi dininden hiç bir dine girmemek üzere çıkmaktadırlar. Bugünün modern sanayi toplumlarında rastlanan ve etkileri giderek dünyayı saran geleneksel dinlerin ve dindarlıkların bu gevşeyişi ve rağbetten düşmesi «büyük din sosyoloğu G. Le Bras'ın veciz ifadesi ile, Şeytanla Tanrı arasındaki basit bir çatışma olayının değil, fakat yeni bir medeniyetin sonucu olmaktadır.» Yine Max Weber'in diliyle ifade etmek gerekirse, «teknoloji ve bilimin ilerlemesi ile insan, büyüsel güçlere, ruhlara, cinlere inanç gibi akidelere bağlılığı bırakmış, peygamberî duygusunu, özellikle mukaddes inancını yitirmiştir.» (117).

Bugün modern dünya toplumlarının karşı karşıya bulunduğu, ekonomik, siyasî, sosyal, kültürel, dinî, ahlakî pek çok problemler mevcuttur. Biz, konumuzla alakalı olarak toplumdaki dinî değerlere karşı ilgisizliği ve dine karşı ilgisiz olmanın toplumsal yapıya, yani pek çok sosyal müessese, değer ve ilişkilere olan yansımalarına işaret etmek istiyoruz. Çünkü toplumsal yapının sağlıklı bir işleyişe sahip olmasında dinin ve dine göre şekillenmiş değer ve müesseselerin önemi büyüktür. Ancak günümüzde insanı saran tabii ve sosyal çevreyi kavrama ve tanımada dinî değerlerin yerini modern teknolojinin oluşturduğu ideolojiler aldığı için, insan büyük bir yalnızlık ve boşluğa itilmiştir. «İnsan tarihin başlangıcında tabii çevre tarafından tehdit ediliyorken, şimdi, bizzat kendini kurduğu dünyalar tarafından tehdit edilmektedir.» Yani insanın meydana getirdiği «ictimai kurumlar» ve «obje» onun kontrolünden çıkarak ona yabancılaşmış ve onu tehdit eder duruma gelmiştir (118). Yani toplumsal şartlar ve medeniyetin değerleri, insanı kendi gerçeğinden uzaklaştırmış, mevcut sistem onu bir tüketim kahramanı haline getirmiştir. Neticede, homo-economicus bir insan tipi, lümpen bir kültür anlayışı, seculer bir inanç anlayışı, çağdaş toplumsal

(117) Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlari ve Din", s.51.

(118) Sadık Kılıç, Ruhsal Yozlaşma ve Toplumsal Çürüme, Akçağ Yay. Ank.; 1987, s.13.

şartların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bütün insanî ilişkiler ticareti yapılan birer meta olmuş, Homo-sapience insanın özellikleri kaybolmuştur (119). Modern toplumlarda artık önlemez hale gelen ruhî yorgunluk ve gerilik, giderek gayesizliği ve anlamsızlığı teşvik etmiş, tüketim kahramanları ve yığınlar yorgun düşmüşlerdir. Ruhlen aç olan bu insanlar, maddî doyuma ulaşmışlar, fakat ruhî yönden büyük bir boşluk içine itilmişlerdir.(120) Bu tip insanların realitesini Alexis Carrel şu şekilde ifade etmektedir:

«Katedralin kuleleri, insanların Tanrı'ya yaklaşma ve yakarma arzularını ifade ediyordu. Ama modern şehirlerdeki binalara, kutsal bir yapının görünüşünü vermekle mukaddesata saygısızlık yapılmıştır..... Binaların üzerindeki kuleler de «medeni»lerin lüks banyolarına su biriktiren ve ısıtan depolardan başka birşey değildir» (121). Yukarıdaki veciz ifadeler, günümüz toplumlarında hakim olan genel insanî boyutları ifadede aciz bile kalmaktadır. İnsanlık madde medeniyetinin nimetleri arasında belirsiz bir geleceğe doğru sürüklenmektedir.

Refahın çok tüketilmekle özdeşleştiği ileri toplumlarda (liberal-kapitalist ideolojilerin de tesiriyle) yukarıda izah edilmeye çalışılan hayat tarzı, adeta teşvik edilmiş, toplumsal dengeleri sarsacak boyutlara ulaşmıştır. Böyle toplumlarda amaç, mümkün olan en fazla hem maddî, hem de maddî olmayan meta'yı pazara sürbilmek ve tüketilmesini sağlamaktır. Artan üretimin gayesi, insanların insanî özünü geliştirmekten ziyade, onları düşünmekten ve fikir üreticisi olmaktan alıkoyan ve onları kendilerine yabancılaştıran bir kısır döngü meydana getirmektir. Produktivizm ve rasyonelizm ideolojisi, pazar şartları içerisinde en fazla üretmeyi gaye edinen bir sosyal organizasyon biçimi geliştirirken, bu organizasyon içindeki insanları, doğrudan doğruya bir üretim, ama çoğunlukla bir tüketim aracı niteliğine dönüştürmektedir.(122)

Kapitalist toplumlarda insan unsuru bu şekilde iken, marxist toplumlarda durum ise, bunlardan pek farklı değildir. Bu toplumlar-

(119) Barlas Tolun, Çağdaş Toplumun Bunahımı, Anomi ve Yabancılaşma, A. İ. T. İ. A., Ank., 1980, s.236.

(120) Barlas Tolun, A. g. e., s.237.

(121) Alexis Carrel, Yarınlar Doğru (çev:Refik Özdek), Bedir Yay., İst., 1969, s.99-100.

(122) Önden Şenyapılı, A. g. e., s.22; Erich Fromm, Çağımızın Özgürlük Sorunları (çev:Bozkurt Güveng), Bayraktar Yay., Ank., 1982, s.69.

da da insan, üretim ve üretim sürecinin kesintisizliği için konulan yasaklara uyma mecburiyeti yüzünden, sevgisiz, sathi ilişkilerin sahibi, kerhen üreten, verildiği kadarı ile yetinmeye mahkum olan, kendisine verilenlerin dışındakileri düşünmesi yasaklanmış, uysallığı emredilmiş, karar vericilerin iradelerine teslim edilmiş durumdadır. (123)

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere, modern insan, teknik ilerlemelerin başdöndürücü sürati içerisinde kaybolma yolundadır. Bu gidişe alternatif olabilecek ve insanlığı içine düştüğü durumdan çekip-çıkarmak bir ışık da henüz ufuklarda görülmemektedir. Zaman zaman bazı ilim ve fikir adamları mevcut gidişin neticesinin hüsrana olacağını söylemiş ya da söylemekte iseler de, sesleri yorgun insanlardan oluşan setlerde pek yankı uyandırmamıştır. İnsanlık, için için hakikî hürriyeti ve mutluluğu düşlerinde resmetmelerine rağmen, içinde buldukları kaosu bir türlü aşamamaktadırlar. Bugünün insanı, bir ölçüde geçmiş devirlerdeki durumlarını hatırlatmaktadır. Bu durum, sanayi öncesi dönemlerde sel, kıtlık vb. tabii güçlerin yolaçtığı afetler karşısında insanın, bütün emek ve çabalarının heba olup gittiğini görmesine ve sessiz kalmasına benzemektedir. Dün nasıl dinler, bu durumu «tevekkülle» karşılamayı tavsiye etmişse, mevcut toplumsal şartlar da insanı «tevekkül» etmeye zorlamaktadır. Ancak şartlar eşit değildir. Dün dinler insanı tevekküle sevkederken, ileri «mutlu bir gelecek» vadederken, bu günün insanının tevekkülü ise, sadece çaresizlik içinde çâre gibi gözükmekte ve onu dünyaya hapsedmektedir. Üstelik bilim ve teknik, insanların içinde kendilerini aciz ve endişeli hissetmelerine yol açan «olumsuz çevre şartları» da meydana getirmektedir. Tabii dengenin bozulması ve çevre kirliliği yer yer geriye döndürülemez bir biçimde artmaktadır. Özellikle nükleer, biyolojik ve kimyevî silahların tabiatı ve insanlığı defalarca yok edebilecek güce erişmesi, durumu daha da ağırlaştırmaktadır.

Teknolojinin ileri boyutlarda insan hayatına hakim olduğu günümüzde, insanlığın büyük bir imtihanla yüz yüze kaldığı aşıkardır. Bu imtihan, insanın geleceği sorusuna verilecek cevapların arandığı bir çabadır. Bir tarafta tekniğin geri döndürülemez hızı, diğer tarafta teknolojinin meydana getirdiği problemler karşı-

(123) S. Kemal Tural, Kültürel Kimlik Üzerine Denemeler, Kültür ve Turizm Bak. Yay., 1988, s.94, 95.

sında ortak bir dengenin bulunması zaruret olmaktadır. Aksi takdirde dünyamızı saracak krizler ve bunalımlar dünyamızın çehresini değiştireceğe benzemektedir. Krizler bizzat içinde yaşadığımız medeniyetin yapısından kaynaklanmaktadır. «Bu bir insan ve değer krizidir, insan, kendi beyninden ve ellerinden çıkmış olan dünyaya intibak edememektedir.»(124). Bugünkü medeniyetin ortaya çıkardığı insan ve toplum problemleri, modern hayatın tesir ettiği insanların fikrî ve ahlâkî güçsüzlüğünden kaynaklanmaktadır.(125) Yine modern insanın problemleri, büyük ölçüde eşya ve olayları tanıma ve tahlil etmede eksik kalan ve onları izahta yetersiz kalan ideolojilerden kaynaklanmaktadır. Geçmiş devirlerde dinin eşya ve olayları izahta kullandığı kozmik formlarının yerine, ideolojilerin sınırlı formlarının oturtulması, insanın düşünce ve inançlarının dünya ile sınırlandırılması, problemin hemen hemen temelini oluşturmaktadır. Çünkü, günümüzde dinin yerini, ideolojiler almış durumdadır. Bugün dünyamızda hakim olan ideolojiler, liberalizm, sosyalizm, komünizm ve demokrasi ilmin henüz «çocukluk devrinde» çıkmışlardır. Bunlar 18. ve 19. asırların, yani insanların ne olduklarını bilmediğimiz hârikulade makinelere sahip olmadığı bir devrin artığı olan ideolojilerdir. Bu ideolojilerin doğduğu 18. asır ve Karl Marx'ın fikirlerini ortaya attığı 19. asır, bizim devrimizle kıyaslanacak olursa «cehalet devirleri» durumundadır. Zira ilim, bize, henüz faydalanamadığımız bir çok bilgiler veriyor. Modern cemiyetler ilmî verilere değil, insanların mutluluğu ve eşitliği gibi mücerret fikirlere dayanmaktadır. İnsanlığın geleceği için, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik fikirlerinin çıktığı Fransız İhtilali yerine, «ilim, nizam ve adalet» fikrini doğuran Bilim Çağı'nı esas almak belki modern insanın kuruluşu için daha güzel bir başlangıç olabilir (126). Bu hususta Erich Fromm şöyle demektedir: «Kendi kendimizi yok olmaktan kurtaracak tek yol, akıl ve mantık yoludur; başka bir deyimle, bu yol, insanoğlunun inandığı, izlediği, bağlandığı fikir ve ülkülerin geçersizliğinin veya ideoloji ve hayal perdeleri arkasına saklanmış gerçeğin görülmesi gücüdür.» (127). Çünkü;

Endüstri çağında yeryüzünün kömür gibi, petrol gibi, uranyum

(124) Alexis Carrel, İnsan denen Meçhul, s.17.

(125) Alexis Carrel, Yarınlara Doğru, s.100.

(126) Alexis Carrel, Yarınlara Doğru, s.108.

(127) Erich Fromm, A. g. e., s.210.

gibi maddi enerji birikimlerine dört bir yanda el atıldı. Çünkü endüstri sistemini yaşatan bunlardır. Belki de bu sistemin, tarihimizin yüzyıllar boyu depo edilmiş olan ruhi ve manevi enerji birikimlerine de aynı derecede şiddetle ihtiyacı vardır. Bu manevi birikimleri işletmek ve onları toplum düzeninin yeni formları içine akıtıp, bu formlar içinde verimli kılmak, işte asıl yapılması gereken bu olmalıdır. Bu görev, yeryüzündeki bütün milletlere düşen bir görevdir. Gerçi her millet bu görevi kendi özel tarihi ve coğrafi durumuna göre yerine getirebilir ama, dediğimiz gibi, tarihimizin geleceği bu görevin yerine getirilmesine bağlıdır (128). Bunun için de insanlığın kendisini yeniden gözden geçirmesine ihtiyaç vardır. «Rönesans'ın ve Aydınlanma Çağı'nın birer inanç ve ümit evresi olduğunda şüphe yoktur. Yirminci yüzyılın Batı Dünyası ise ümit ve inancı yitirmiştir. Fakat bu gerçeği saklayarak kendini aldatmaktadır. İnsana inanılmayan bir yerde, makinelere, araçlara duyulan güven, insanı yok olmaktan kurtaramaz; tersine bu yanlış tutum, kaçınılmaz sonucu yaklaştırır. Ya Batı Dünyası üretimi ve emeği ölkü edinmek yerine, insanın «insanlığı» sorununu ölkü edinen yeni bir hümanizmayı yaratacak; ya da Batı uygarlığı, kendinden önce bir çok kültür gibi yok olup gidecektir.» (129).

Dünya konjüktüründe yaşanan olaylar ; , bu şekilde insanın aleyhine bir gelişme seyri takibederken, insanoğlu, Erich Fromm'un işaret ettiği, «akıl ve mantık yolu» çerçevesinde, kendisi ve geleceğini düşünerek, kaybetme durumunda bulunduğu insanlık şartlarına bir dönüşü de başlatma yolundadır. Önceki devirlerde, insanlar, kendilerini çevreleyen dış dünyanın tabii güç ve şartları karşısında aciz hissederek metafizik güçlere ve inançlara bağlanma ihtiyacı içindeydiler. Yeni dönemde, bundan kurtulmak ve tabiata mağlup olmamak için oluşturulan tabii çevre ve kendi bilgi ve çalışmalarıyla meydana getirdiği dış dünya, insanlığa yeniden aciz ve güçsüz bir yaratık olduğu hissini vermektedir. Nasıl dün, tabiata karşı güçsüzlüğünü anlayan insanlık, bir «Tanrı» ve «değer sistemi» oluşturmak ihtiyacını duymuşsa, bugün de yine aynı benzerlik sebebiyle yeniden «dinî değerlere» ve «dine dönüşü» hatırlama durumundadır.(130) Bu dönüş veya hatırlama, hiç te şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü din ihti-

(128) Hans Freyer, A. g. e., s.42.

(129) Erich Fromm, A. g. e., s.211.

(130) Henry Link, Çağımızda Dine Dönüş, s.65.

yacı fıtrî bir ihtiyaçtır. Kozmik bir şuura ve idrake sahip olan insanlık, çağın, fıtratını aşan ve zorlayan gelişmelere «dur» deme durumundadır. Aksi halde «gerçek kimliğini» kaybetme hali, yani kendine yabancılaşma hali (Alienation) insanlığı ve geleceğini tehdit eder durumdadır.

Mazi, hâl ve istikbal üçgeninde sağlıklı bir insan ve toplum yapısı oluşturmak bugünün insanının temel ideallerindedir. Dolayısı ile Henry C. Link'in daveti insanlığa yeni bir ümit ışığı yakmakta, mutlu bir gelecek vadetmektedir. Çünkü «modern insan, tıpkı ormanda kaybolmuş bir çocuk gibi, kendi yarattığı alemde maksatsız olarak oradan oraya dolaşmaktadır.» (131). Dr. Alexis Carrel'in «insanlar uyanın» çılgınlığı uyuşturulmuş ve şartlandırılmış beyinlere artık ulaşamıyor. Çılgın bir müzik parçasının refakatinde insanlık bir yerlere doğru sürüklenip götürülüyor.

Bütün bunlara rağmen insanın kendini arayışı başlamış, kaybedilen pek çok değer ve müesseseyi yeniden ihya ederek hayatını manalandırma çabası artmaktadır. Batıdaki pek çok yeni mezhepler ve tarikatların çıkışı bu dönüşün ilk numüneleridir.

(131) Alexis Carrel, İnsanlar Uyanın (çev: L. Yazıcıoğlu), İst., 1956, s.105.

2. BÖLÜM

- SANAYİLEŞME VE DİN-

Sanayileşme ve Din İlişkisinin Konya Organize Sanayi Bölgesinden Seçilen Bir Örnek Grup Üzerinde Araştırılması

1) ARAŞTIRMANIN METODU

A) ARAŞTIRMANIN MODELİ ve TEKNİKLERİ

Bilimsel bir araştırmada geliştirilen varsayımların geçerliliği ve doğrulanması, seçilecek modelin türü ile doğrudan alakalıdır. Seçilecek modelin önemi de herkes tarafından bilinmektedir(1).

Sosyal Bilimlerde kullanılan, model, yaklaşım, yöntem, teknik gibi terimler genellikle birbirine karıştırılır. Bunun için terminolojinin yerinde kullanılması gerekmektedir. Model ve yaklaşım aynı olmamakla beraber, birbirinin yerine kullanılan terimlerdir. Çünkü, her yaklaşım belli bir modele dayanır, ya da her modelin bir yaklaşımı vardır. Her yaklaşım, incelediği konuyu belli bir açıdan ele alır. Bu «belli açı» terimi ise, o konu hakkında araştırmacının bazı sayıtlılara sahip olduğunu gösterir.

Her ne kadar model ve yaklaşımlar çok çeşitli ise de, sosyal bilimlerin yöntemi tektir. Bu da bilimsel yöntemdir. Gözlem, varsayım, test etme ve genellemelere ulaşma şeklinde kullanılan bu yöntem evrenseldir.

Teknikler ise, sosyal bilimlerde gözlem ya da test etme için kullanılır. Mesela, Marksist Yöntem, Fonksiyonel Yöntem vb. ifadeler yanlıştır. Marksist yöntem değil, marksist yaklaşım veya modellerdir. Bunlara dayalı olarak yapılan araştırmaların hepsi aynı, bilimsel yöntemi kullanırlar. Bu modeller, sosyal gerçekleri belli açılardan ele alır ve belli niteliklere göre yorumlar (2).

Yukarıda verilen izahların ışığında biz de, araştırmamızın modelini, fonksiyonel model olarak tespit ettik. Çünkü sosyal değişimde sanayileşmeyi önemli bir unsur olarak değerlendirirken, buna bağlı olarak pek çok unsurun bu değişimde rol aldığı bilinmektedir. Burada değişmeyi tek faktörle açıklamak gibi marksist bir hataya

(1) Maurice Duverger, Sosyal Bilimlere Giriş (çev: Ünsal Oksay), Bilgi yayınevi, Ank, 1986, s.90.

(2) Emre Kongar, Toplumsal Değişme, Bilgi Yayınevi, Ank., 1972, s.35, 36.

düşmek istemiyoruz. Sosyal yapıyı bir bütün olarak değerlendirerek, «fonksiyonel modeli değişimde esas alıyoruz. Fonksiyonel model, bir kültürün içindeki çeşitli unsurları birbiri ile ilişki içinde ele alır ve değişimi bütün bu unsurlar arası etkileşime bağlar. Böylece sosyal değişmeyi tek sebeple değil, çoklu bir nedensellik ve fonksiyon içerisinde inceler.» (3). Diyalektik ve tekamülcü(eyrimci) modellerde bu özellikler yoktur.

Sosyal olayların araştırılması için tespit edilen tekniklerin de önemli bir yeri vardır. Bundan dolayı, araştırmamızda anket tekniği ve gözlem birlikte kullanılmıştır. Çünkü her iki yolla elde edilen verilerin birleştirilmesi, elde edilen neticeleri yorumlamada bizi gerçeğe daha da yaklaştıracaktır. Araştırılacak, hadiseler aracısız ve direkt olarak temas etmek, araştırmanın çatısının ötesinde, konunun canlılığına ulaşmamızı mümkün kılar. Böylece anket tekniğinin dezavantajlarını gidermek ve araştırmaya uygun zemini oluşturmak (4) için, bu usûllerin kullanılması bir ölçüde zarûri olmaktadır. Ayrıca, anket hazırlanırken, yeterli veri elde edebilmek için örnek grubun tesbiti, uygulamada çıkabilecek aksaklıklar için de, soruların açık ve anlaşılabilirliği hususunda (5) azamî gayret sarfedilmiştir.

Araştırmada esas olan,problem olarak tesbit edilen hususların kontrol edilmesi, var olan durumun olduğu gibi ele alınıp yorumlanmasını gerektirmektedir. Tarama (survey) araştırmalarında da olayların ve objelerin kendi şartları içerisinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme ve etkileme çabası gösterilmez (6). yukarıda zikredilen hususların göz önüne alınarak, olayları olduğu gibi tesbit edebilmek için, anket, gözlem ve soruşturma gibi pek çok tekniklerden geniş ölçüde yararlanılmaktadır (7).

Bu araştırmada, dikkate alınması gereken hususların ışığında olayları olduğu gibi tespit edebilmek için genel ve özel teknikler-

-
- (3) Emre Kongar, A. g. e., s.123; Beşir Atalay, Sanayileşme ve Geleneksel Yapı (Japon Modeli), D. P. T. 1984, s.4
 (4) Orhan Türkdöğün, Yoksulluk Kültürü, Gecekonduların Toplumsal yapısı, A. Ü. İşletme F. Erz., 1971, s.6
 (5) Saim Kaptan, Bilimsel Araştırma Teknikleri, Rehber Yayınevi, Ank, 1973, s.161.
 (6) Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ank., 1983, s.80.
 (7) Saim Kaptan, A. g. e., s.9, 10.

den istifade edilmiştir. Uygulamayı yapan yardımcı araştırmacılara da teknik konular tanıtılmış ve uygulama bu şekilde gerçekleştirilmiştir.

B) EVREN ve ÖRNEKLEM

Konumuz çerçevesinde, çırak, kalfa ve ustaların dinî hayatı ve problemleri konusunda yapılan bu araştırma Konya Organize Sanayi Bölgesi'ndeki 45 işkolundan seçilen 44 çırak, 34 kalfa ve 39 usta üzerinde uygulanmıştır. Konya Ticaret ve Sanayi İl Müdürlüğü yetkililerinden alınan bilgilerin ışığında elde edilen toplam sayı üzerinden, rastgele tekniği ile örneklem grubu oluşturulmuş ve anket 117 kişi üzerinde uygulanmıştır.

Bizim için önemli olan, örneklemin evreni temsil gücü olduğundan, örnek seçiminde **rastgele usûlü** daha uygun bulunmuştur. Çünkü memleketimizde sanayileşme ve buna bağlı olarak oluşan teşkilatlanma yapısı tam olarak işlerlik arz etmemektedir. Bazı işyerlerindeki çalışanların genel sayısı bu sebeplerden tam olarak tespit edilememiştir.

Sanayileşme hadisesi bütün birimleriyle; alt yapı ve sosyal yapı arasındaki müvazene, birlikte oluşmadığı için sanayi işletmelerinin kendilerine yükledikleri sosyal sorumlulukları tam olarak yerine getirmemektedirler. Bunlar, çalışma şartlarının sıhhi şartlara uygunluğu, ücretlerin yeterliliği, sosyal güvence, iş güvenliği ve devamlılığı gibi sanayi hayatının gerektirdiği mükellefiyetlerdir. Ancak bunlar tam olarak yerine getirilmiş değildir. Araştırmamız esnasında bizleri SSK yetkilileri zannederek kendilerini mazur göstermeye çalışan işyerleri ve sigortasız işçilerin hemen ortadan kaybolmaları ilginç müşahadelerimizdir.

Araştırmamızın genel evreni, bütün sanayi iş kollarında çalışan çırak, kalfa ve ustalardır. Çalışma evreni ise, Konya Organize Sanayi Bölgesidir. Örneklem grubu da bu çalışma evreninden seçilen 117 kişiden oluşmaktadır.

C) ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI:

Bu araştırma, Konya Organize sanayi Bölgesinde çalışan çırak, kalfa ve ustaların, sanayileşme-din münasebeti çerçevesinde dinî hayat, tutum ve problemlerini incelemeyi hedef almıştır. Bu meyanda, sanayileşme ve din münasebeti doğrultusunda, bazı varsayımlar geliştirilmiş ve seçmiş olduğumuz araştırma grubu (örneklem)

üzerinde test edilmeye çalışılmıştır. Bu varsayımlar geliştirilirken deneklerin; yaşı, tahsil durumu, medenî durumu, iş tecrübesi, iş kolları, kitle iletişim vasıtaları ile münasebetleri, sosyal çevre, ailevî durum, ekonomik seviye ve alınan dinî terbiye bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır.

Bu genel çerçeve ışığında şu temel ve yan varsayımlar geliştirilmiştir.

A) Sanayileşme ve sosyal değişme süreci geleneksel toplumsal yapımızı etkilemektedir. Bu değişmeler, dinî yaşayış ve inançları da etkilemekte, toplumun bütün kesimlerinde olduğu gibi, sanayi alanında çalışanlarda da dinî inanç, tutum ve davranışlar farklılaşmaktadır.

A-1) Mevcut iş kollarında çalışanlar, genellikle taşra kökenli olup, sanayinin işgücü ihtiyacı büyük ölçüde göçle şehirlere yerleşen, ya da meslek sahibi olmak üzere şehre gelenlerden oluşmaktadır.

A-2) Dinî yönden taşradan gelenler -sosyal değişme süratinin azlığı sebebiyle- şehir kökenlilerden ayrılıklar göstermekte, bu durum dinî hayatı farklılaştırmaktadır.

A-3) Dinî, ibadetlerden pratik yönü oluşturan günlük namazlara karşı bir ilgisizlik mevcut iken, oruç, cuma ve bayram namazları gibi belli aralıklarla yapılan ibadetlerde bir devamlılık söz konusudur. Aynı zamanda zekat, hac, kurban v.b. diğer ibadetler konusunda, ilgili ibadetlerin uygulanmasının gerekliliği hususunda canlı bir inanç mevcuttur.

A-4) Çeşitli işkollarında çalışan insanlar, (ibadetlerin yerine getirilmesi hususunda) çalışma hayatının ve sosyal çevrenin (aile, arkadaş grubu, kitle iletişim vasıtaları v.s.) etkisinde kalarak menfi yönde etkilenmektedir. Bu etkiler ibadetlerin yerine getirilmesini engellemektedir.

A-5) Ç.K.U.ların dinî bilgi ve birikim yönünden yetersiz olmaları, dinî hayatı büyük ölçüde etkilemektedir. Pek çok problemin kaynağı da burada yatmaktadır.

A-6) Ç.K.U.ların Allah hakkındaki inançları büyük ölçüde netlik arz etmekle birlikte, diğer inanç esaslarında farklılaşma mevcuttur.

A-7) Ç.K.U.ların hayatında dinin belirleyici bir rolü yoktur.

A-8) Ç.K.U.ların aileleri ile münasebetlerinde yer yer "kuşak çatışması" yaşanmaktadır. Bu çatışmalar ustaların ailelerinde daha az, çırak ve kalfaların ailelerinde daha çok yaşanmaktadır.

B) Sanayileşme ve sosyal değişmeye bağlı olarak değişen, roller, statüler, sosyal ilişkiler ve kurumlar, geleneksel dinî inanç, yaşayış ve müesseselerle uyumsuzluklara sebep olmaktadır. Yeni sosyal şartlara intibak süreci içerisinde, Ç.K.U.lar, yerine göre daha rasyonel bir düşünce içerisinde, dine karşı şuurlu bir yönelme içinde olmalarına rağmen, yerine göre de dine karşı bir yabancılaşma durumu ile karşı karşıyadırlar.

B-1) Ç.K.U.ların, sosyal şartların ve problemlerin sıkıntılılarına karşı, kendileri için bir nevi sığınak durumunda olabilecek geçmiş değer ve müesseselere dönüş arzusu içindedirler. Bu nedenle, Ç.K.U.ların çeşitli dinî grup veya tarikatlarla ilgileri bulunmaktadır.

C) Sanayileşme ve sosyal değişme süreci, cemeatvarî ilişkileri öğütleyen değer ve müesseselerin fonksiyonlarını azaltmaktadır. Bunun yanında ferdiyetçi eğilimler giderek artmaktadır. Bu durum dinî öğretilerin teşvik ettiği sosyal ilişkiler ağı ile pratik hayatın gerçekleri arasında bir uyumsuzluk hali göstermektedir. Böylece Ç.K.U.lar, yardımlaşma ve dayanışma gibi toplum hayatının vazgeçilmez temellerini kabul etmekte ancak, bugün bu anlayış ve uygulamaların yokluğundan şikayet etmektedirler. Ayrıca Ç.K.U.lar, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ruhunun ancak dinî değer ve müesseselerle sağlanacağına inanmaktadırlar.

D) Sanayi hayatının gereklerinden olan yoğun çalışma hayatı ve insan-makina ilişkisi, insanî duygu ve düşünceler ve sosyal ilişkileri yer yer zayıflatmaktadır. Böylece insanlar kendilerine ve sosyal değerlere yabancılaşmaktadırlar.

D) VERİLER, TOPLANMASI ve YORUMU

Saha araştırmaları genellikle tarama (survey) yöntemiyle yapılmaktadır. Araştırmacı çoğu kez istediği verileri elde edebilmek için kişilere başvurmak mecburiyetindedir. Veri kaynağı olarak seçilecek kişilerin seçimi çok önemlidir. Aranılan bilgiye ve deneyime sahip olmayanlara başvurmak, zaman ve enerji kaybı yanında, farkına varılmadığında, yanlış yorumlara da neden olabilir (8). Verilerin elde edileceği kişilerin seçimi yanında, verileri elde etme aracı da o derece önemlidir. Anket metodu ile kısa zamanda geniş bir grubtan elde edilecek verileri toplamak mümkündür. Dolayısı ile veri toplama aracı olarak bu teknik kullanılmıştır.

Anket soruları geliştirilirken, konuya yakın olarak yapılmış veya değişik alanlarda yapılan araştırmaların, dinî hayatı ölçen sorularından kısmen istifade edilmiştir. Ayrıca, bu konuda mütehassıs elemanların rehberliğine müracaat edilmiştir. Bunların yanında araştırma alanı da yerinde incelenmek suretiyle iş kollarının fizikî şartları tespit edilmiş, soruları hazırlamada bu hususlar göz önünde bulundurulmuştur. Anket soruları hazırlanırken, genellikle «kapalı uçlu» sorular tercih edilmiş, bazı sorular ise, ölçülecek olan hususun niteliğine bağlı olarak «açık uçlu» olarak geliştirilmiştir.

Anket uygulanmadan önce gerekli bir ön deneme yapılmış, eksiklikler veya kapalı kalan hususların olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bu meyanda bazı soruların şekli ve muhtevası tekrar gözden geçirilmiştir.

Gerekli formaliteler tamamlanarak anket seğtiğimiz örnek grup üzerinde uygulanmıştır.

Verilerin yorumlanması ve değişkenler arasındaki ilişkilerin tespiti hususunda chi-kare(χ^2) testi uygulanmıştır(*). Chi-kare testi sonucunda manidar bulunmayan ilişkiler ele alınmamıştır. Sadece manidar bulunan ilişkiler değişkenlere göre yorumlanmıştır.

(8) Niyazi Karasar, A. g. e., s.140.

$$(*) \chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(f_i - f_i')^2}{f_i'}$$

χ^2 Testi tablodaki gözlenen frekansların (f_i) bir tanesinin 5'ten küçük olması durumunda kullanılabilir. Bu durum birden fazla frekans için söz konusu olursa, G istatistiği χ^2 'ye tercih edilmektedir. G testinin formülü şudur: $G = 2 \left[\sum_{i=1}^k f_i \ln f_i - \sum_{i=1}^k f_i \ln f_i' \right]$

(i) = Herbir frekansın numara sırası, (k) = Toplam frekans sayısı. Yani $i = 1, 2, 3, \dots, k$ şeklinde değişmektedir. (f_i) = Gözlenen frekanslar, (f_i') = Beklenen frekanslar, (\ln) = Tabii logaritma, (\sum) = Toplama yapılacağını ifade eden bir semboldür.

Her iki test için standart Chi-Kare dağılımı (Tablo) kullanılır. Ancak farklı serbestlik dereceleri esas alınır. Serbestlik derecesi tablomuzdaki sıra ve sütun sayılarına göre:

SD = (n-1) . (m-1) şeklinde hesaplanır. (n) = Sıra sayısı, (m) = Sütun sayısı demektir.

II) ARAŞTIRMA GRUBU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Araştırma grubu hakkında verilecek olan genel bilgiler, araştırmanın önemli özelliklerini oluşturmaktadır. Çünkü, bu bilgiler, araştırmamıza hem kemmiyet, hem de keyfiyet açısından ışık tutacaktır. Bu özelliklerden bazıları aynı zamanda değişkenleri meydana getirmektedir. Genellikle bu tip çalışmalarda, incelenmek istenen alanın ve araştırılacak olan konunun net olarak ifadesi de, bu genel özelliklerin tanınmasına bağlıdır.

Tablo: 1 Yaş durumu:

YAŞLAR	SAYI	%
13 - 17	38	32.48
18 - 21	26	22.22
22 - 40	49	41.88
41 - 60	4	3.42
TOPLAM	117	100.00

Bu araştırmamızda deneklerinin yaş durumunun tesbitinde, insanın, doğumdan itibaren başlayan, gelişim ve fonksiyon değişikliklerinde önemli olan yaş evrelerini, ilim adamlarının tasnifine uygun olarak; 13-17 Ergenlik, 18-21 Gençlik, 22-40 Yetişkinlik, 41-60 Orta yaşlılık, 60 ve daha yukarı yaşlılık (1) grubu olarak değerlendirdik. Bu tasnif, insanın belli devrelerindeki değişim ve fonksiyonlarını tespitite bize yardımcı olacaktır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, ÇKU'ların yaş dağılımı şöyledir: 13-17 yaş grubunda bulunanların yüzdesi, %32.48, 18-21 yaş grubunda bulunanların yüzdesi, %22.22, 22-40 yaş grubunda bulunanların yüzdesi %41.88, 41-60 yaş grubunda bulunanların yüzdesi %3,42'dir. Değişik bir ifade ile, örneklem grubumuzu oluşturan, çırak, kalfa ve ustalarının yaş gruplarının genel sınırları belli olduğu için, 13-17 yaş grubunu çıraklar, 18-21 yaş grubunu kalfalar, 22-40 ve 41-60 yaş grubunu ise ustalar oluşturmaktadır denilebilir. Ancak farklı yaş gruplarında bulunan çırak, kalfa ve ustaların bulunabileceği bir gerçektir. Araştırma esnasındaki gözlemlerimizde budurumu yer yer müşahade ettik.

(1) Neda Armaner, Din Psikolojisine Giriş, C.I, Ayyıldız Matbaası, 1980, Ank., s.79-80.

Tablo: 2 Medeni durum:

MEDENİ DURUM	SAYI	%
Evli	49	41.88
Bekar	67	57.27
Boşandı	1	0.85
TOPLAM	117	100.00

Araştırmamıza katılan çırak, kalfa ve ustaların hepsi erkektir. Bu alanda çalışan bayan elemanlar işçi statüsünde oldukları için örnek gruba dahil edilmemiştir. Bu yüzden cinsiyete göre bir dağılım söz konusu değildir. Örnek grubumuzdan elde edilen verilere göre; çırak, kalfa ve ustaların %41.88'i evli, % 57.27'si bekar, % 0,85'i ise, boşanmış görünmektedir. Genel görünüm itibariyle, çırakların ve kalfaların bekar, ustaların genelde evli olduklarını söyleyebiliriz.

Tablo: 3 Öğrenim Durumu:

ÖĞRENİM DURUMU	SAYI	%
Okur-Yazar değil	2	1.71
İlkokul mezunu	89	74.36
Orta ve dengi mezunu	9	7.69
Lise ve dengi mezunu	16	13.68
Üniversite mezunu	3	2.56
TOPLAM	117	% 100.00

İnsanın bedeni, ruhî ve zihî gelişmesinde eğitim ve öğretimin önemi bilinmektedir. İnsanoğlu aldığı eğitim ve öğretime göre şekillenmekte, kabiliyet ve liyakatı büyük ölçüde eğitim ve öğretim sayesinde kazanmaktadır.

Verilere göre çırak, kalfa ve ustaların %1.71'i okur yazar değildir. Bunların, %74,36'sı ilkokul mezunu, %7,69'u orta ve dengi okul mezunu, % 13,68'i lise ve dengi okul mezunu, % 2,56'sı da üniversite mezunu olarak görülmektedir. Bu dağılıma göre çırak, kalfa ve ustaların genellikle ilkokul mezunu olup, diğer kademelerde de eğitim ve öğretim görenler vardır. Bu durum ülkemizdeki

eğitim ve öğretim düzeyi ile bir benzerlik arz etmektedir (2).

İlkokul mezunlarının çok olması memleketimizdeki yaygın te-
mül gereği, ya ekonomik ve sosyal zorluklar ya da çocukların bir üst
kademede başarısız olmaları sebebiyle okumaktan ziyade bir mes-
leğe girmeleriyle açıklanabilir. Ülkemizde her alanda eksikliğini
hissettiğimiz, sosyal planlamalar gibi, eğitim ve öğretim ile mes-
lekler arasındaki kordinasyon planlı bir şekilde sağlanamadığı için
pek çok lise ve yüksek okul mezunu gördükleri eğitim ve öğretimle
ilgili sahalarda istihdam edilememektedir. Bu durum, memleketim-
izin en önemli problemlerinden biridir.

Ancak, günümüzde sanayileşme yakında olan ülkemizde kalifiye
ve teknik eleman ihtiyacının ortaya çıkması neticesinde, Çıraklık
Eğitim Merkezleri açılmıştır. Bu gelişmeler hem meslekî açıdan,
hem de öğretim açısından faydalıdır. Çünkü, çırak, kalfa ve ustalar,
belli bir süre bu okula devam etmek mecburiyetindedirler. Çeşitli iş
kollarında istihdam edilecek elemanların çeşitli düzeylerde açıl-
acak teknik okullarda yetişmeleri sanayileşme yolunda işgücü açı-
sından pek çok avantajlar sağlayacaktır. Yoksa «rastgele» eleman-
ların bu alanda istihdam edilmeleri her yönü ile büyük bir eksiklik-
tir.

Tablo: 4 İkamet Durumu:

KİMLERLE İKAMET EDİYOR	SAYI	%
Eşim ve Çocuklarımla	38	32.48
Anne-baba ve kardeşlerimle	59	50.43
Anne-baba, eş ve çocuklarımla	9	7.69
Akrabaların yanında	1	0.85
Arkadaşlarımla birlikte	3	2.56
Kendi başıma	7	7.95
TOPLAM	117	100.00

Tablo 4'deki verilere göre çırak, kalfa ve ustalardan evli olan-
lar, genel olarak «çekirdek aile» ve «geniş aile» tipini yansıtmak-
tadırlar. Bunlardan «çekirdek aileyi» meydana getirenler % 32,48

(2) Türkiye İstatistik Yıllığı, D. İ. E., 1983, s.49.

oranında iken «geniş aile»yi yansıtanlar %7,69'luk oranı oluşturmaktadır. Dolayısı ile sanayileşme ve kentleşme neticesinde geniş aile tiplerinin dağılarak, çekirdek aile tiplerinin şekillendiği görülmektedir.

Diğer taraftan çırak, kalfa ve ustalardan bekar olanlar (%50,43) anne-baba ve kardeşleriyle beraber kalmaktadırlar. Ayrıca, sanayileşme ve göç hadisesine bağlı olarak, çeşitli bölgelerden, kente iş ve meslek kazanmak için gelenler de mevcuttur. Bunlardan çok azı akrabalarının yanında (% 0,85) kalırken, % 2,56'sı arkadaşlarıyla beraber, % 5,98'i de kendi başlarına ikamet etmektedirler.

Genel dağılım ise sanayileşme ile ortaya çıkan değişmelere uygun bir görünüm arz etmektedir.

Tablo:5 Meslekî Statü:

STATÜLER	SAYI	%
Çırak	44	37.61
Kalfa	34	29.06
Usta	39	33.33
TOPLAM	117	100.00

Araştırma grubumuza giren elemanların tamamı 117 kişi olup, bunların % 37,61'i çıraklardan, % 29,06'sı kalfalardan, % 33,33'ü de ustalardan meydana gelmektedir. 117 kişilik örneklem grubu, Organize Sanayi Bölgesindeki işyerlerinden; çalıştırdıkları eleman sayısına göre seçilmiş olup, pek çok işyerinde çırak, kalfa ve ustalar çok az olduğundan hemen hemen tam sayım yapılmıştır.

Tablo: 6 Mesleği Seçme Sebepleri:

MESLEĞİ SEÇİŞ SEBEPLERİ	SAYI	%
Okuyamadığı için	20	17.70
Kısa yoldan hayata atılmak için	15	9.73
Bir meslek sahibi olmak için	56	49.56
Zengin olup daha iyi yaşamak için	5	4.42
Anne ve babası istediği için	8	7.02
Bu mesleği sevdiği için	12	10.72
Başka	1	0.85
TOPLAM	117	100.00

Tablo 6'da görüleceği üzere, meslek seçimi hususunda, işini ve mesleğini bilerek ve isteyerek seçenler çok azdır (% 10,72). Buna karşılık ülkemizdeki olağan şartlara uygun olarak çeşitli saiklerle meslek seçimi yapanlar çoğunluktadır. Bunun sebepleri ise, ailevi, ekonomik ve sosyal boyutları olan karmaşık bir bütündür.

Bu mesleği, okuyamadığı için seçenler % 17,70, kısa yoldan hayata atılmak için seçenler % 9,73, bir meslek sahibi olmak için seçenler % 49,56, Zengin olmak için seçenler % 4,56, Annesi-babası istediği için seçenler % 7,02, oranındadır. Mesleklerini severek ve isteyerek seçenler ise çırak, kalfa ve ustaların ancak % 10,72'sidir. Başka seçeneğini işaretleyen bir kişi ise "tesadüfen" bu mesleği seçtiğini ifade etmiştir.

Elde edilen neticeler ışığında, çırak, kalfa ve ustaların ekseriyetinin mesleklerine, ferdi bir arzu ve gayretle değil, çoğunlukla şartların zorlaması neticesinde girmiş oldukları gözlenmektedir. İsteyerek mesleklerini seçenlerin ise çok az olduğu görülmektedir.

Tablo: 7) Günlük Çalışma Süreleri:

ÇALIŞMA SÜRESİ (SAAT)	SAYI	%
8 Saat	58	49.57
10 Saat	22	18.80
12 Saat	33	28.21
14-16 Saat	4	3.42
TOPLAM	117	100.00

Organize Sanayi Bölgesinde çalışan çırak, kalfa ve ustaların günlük çalışma saatleri çeşitlilik arz etmektedir. Çırak, kalfa ve ustaların % 49,57'si nizamî olarak 8 saat çalışırken, % 18,80'i 10 saat, % 28,21'i 12 saat, % 3,42'si de 14-16 saat arası çalışmaktadır. Bu ifadelerden anlaşılan, ya işin gereği olarak fazla mesai yapılmakta ya da çırak, kalfa ve ustalar çalıştırılmaktadır. Ancak ek sürenin ücretlere yansıtılıp-yansıtılmadığı bilinmemektedir. Fazladan çalışanlar müşahedelerimize göre, genellikle «imalathane» görünümündeki işyerlerindeki çalışanlardır.

Fakat, bazı işyerlerinde fazla çalışma süreleri normal karşılanmaktadır. Mesela, Ziraî Alet Fabrikalarında, yaz aylarında zirai

araç ve gereçlere talebin artması neticesinde fazla mesai gerekli görülmektedir. Diğer işyerlerinde ise, işgücü azlığı yüzünden, iş kanununa muhalif olarak fazla mesai yapılmaktadır.

Tablo: 8 Sosyal Güvenlik Durumu:

SOSYAL GÜVENLİK DURUMU	SAYI	%
Sigortalı	100	85.47
Sigortasız	10	8.55
Cevapsız	7	5.98
TOPLAM	117	100.00

Memleketimizde özel sektöre ait bütün işyerlerinde zaman zaman rastlanılan ve tartışmalara sebebiyet veren sosyal güvence problemi, Organize sanayi Bölgesi'nde de mevcuttur. Verilere göre çalışanlarının % 85,47'si sigortalı, % 8,55'i ise sigortasızdır. Bu soruya cevap vermeyenler ise % 5,98'dir. Cevapsız kalanları çeşitli çekincelerden (işveren ve işten atılma gibi) dolayı sessiz kalanları sigortasız kabul edersek, çırak, kalfa ve ustaların yaklaşık % 15'i sosyal güvenceden mahrum olarak çalışmaktadır. S.S.K. yetkilileri tarafından sık sık kontroller yapılmasına rağmen, istihdam imkanlarının kısıtlı, iş gücünün bol ve ucuz olması nedeniyle sosyal güvenlik anlayışının yerleşmediği görülmektedir. Durum bölgedeki diğer sanayi işletmelerinde daha kötüdür. Çünkü, araştırmamız esnasında bazı işyerlerinde bizleri S.S.K. kontrolörü sanarak işyerlerinde bir hareketliliğin başladığını gözlemledik.

Çıraklar genellikle sosyal güvence imkanlarından yararlanmaktadır. Çünkü yeni çıkan çıraklık kanununa göre, Çıraklık Eğitim Merkezlerine devam etmek zorunda olan çırakların, sigorta primleri devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu durum daha sonraki dönemler için iyi bir başlangıç olarak kabul edilebilir.

Tablo: 9 Çırak, Kalfa ve Ustaların Aldıkları Ücret:

ÜCRETLER	SAYI	%
60 bin 250 bin arası	64	54.69
251 bin 500 bin arası	43	36.77
501 bin 700 bin arası	5	4.27
701 bin ve daha yukarı	5	4.27
TOPLAM	117	100.00

Çırac, kalfa ve ustaların aldıkları maaş ve ücretlerin dağılımında; % 54,69'unun aldıkları ücret yaklaşık 244 bin T.L. olan asgarî ücretten düşük ya da denk durumda olup, geçim endekslerinin çok çok altındadır. Buna karşılık :%36,77'sinin ücretleri 251 bin 500 bin T.L. arasında olup, asgarî ücrete uygun ya da onun biraz üzerinde seyretmektedir. % 4,27'sinin ücretleri 501 bin 700 bin arasında, % 4,27'sinin ise 701 bin ve daha yukarıda seyrettiği tespit edilmiştir.

Tablo 9'da görüldüğü gibi, ücretlerin kemmi dağılımı, ülkemizin mevcut ücret miktarlarına uygun olup, keyfiyeti ise normal hayat standartlarına pek uygun gözükmemektedir. Ülkemiz genelinde çalışan kesimin en önemli problemini teşkil eden emek-ücret ve geçim arasındaki dengesizlik, çırac, kalfa ve ustalar arasında aynı şekilde varlığını hissettirmektedir.

Tablo: 10) İşyerlerinde Görülen Fiziksel Eksiklikler

FİZİKSEL EKSİKLİKLER	SAYI	%
Aydınlatma yetersiz	1	0.27
Aşırı gürültü var	72	19.64
Tuvalet ve lavabo yok	4	1.09
Banyo yok	20	5.47
Namaz kılacak yer yok	8	2.18
Havalandırma yetersiz	25	6.83
Temizlik ve sıhhi şartlaryetersiz	13	3.54
Isıtma yetersiz	37	10.08
Dinlenme ve eğlenme imkanları yok	65	17.76
Yemekhane yetersiz	5	1.36
Cevapsız	101	31.88
TOPLAM	351	100.00

İşyerlerinde görülen eksikliklerle ilgili olarak üç tercihli sorumuzda çırac, kalfa ve ustaların gördükleri eksiklikler şunlardır: Araştırma bölgemiz olan Organize Sanayi Bölgesinde çırac, kalfa ve ustaların en çok dikkat çektikleri husus, makina ve aletlerin çıkardığı aşırı gürültüdür. Gerçekten insan sağlığını önemli ölçüde etkileyebilecek durumda olan aşırı gürültü çırac, kalfa ve ustaların % 19,64'ü tarafından en önemli özellik olarak gösterilmektedir.

Ayrıca temizlik ve sıhhi şartların (% 3,54) Banyo'nun (% 5,47), havalandırmanın (% 6,63), ve ısıtmanın (% 10,08), yetersizliği gibi problemlere dikkat çekilmektedir. Yine çalışma şartlarının ağırlığına rağmen, dinlenme ve eğlence imkanlarının eksikliği, sosyal yönden büyük bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Bazı işyerlerinde mescidin olmaması da yine eksikliklerden biri olarak görülmektedir. Fakat önemli bir eksiklik olarak kabul edilmemektedir.

Dağılımda en büyük oranı oluşturan «cevapsız» kalanlar ise % 31,68'dir. Bu oranın yüksekliği çırak, kalfa ve ustaların ya eksiklikleri kabul etmemelerinden ya da önemsememelerindedir.

Çırak, kalfa ve ustaların üzerinde durdukları eksiklikleri genel olarak değerlendirecek olursak, gerek çalışma şartları açısından gerekse insan sağlığı açısından önemli boyutları olan bir problemidir.

Tablo: 11 Çalışma Şartlarından Memnuniyet Durumu:

GÖRÜŞLER	SAYI	%
Evet	74	63.25
Hayır	38	32.48
Cevapsız	5	4.27
TOPLAM	117	100.00

Tablo 11'deki verilere göre çırak, kalfa ve ustaların % 63,25'i çalışma şartlarından (iş, ücret, çalışma saatleri v.s.) memnun olduklarını söylerken, % 32,48'i memnun olmadıklarını ifade etmektedir. Cevapsız kalanlar ise % 4,27'dir.

Çalıştığı işinden memnun olanlara karşılık, memnun olmayanların da epeyce bir yekûn teşkil etmesi bir hayli düşündürücüdür. Bu memnuniyetsizliğin sebepleri ekonomik ve sosyal pek çok sebebe bağlanarak açıklanabilir. Ancak, günümüzde ekonomik problemlerin yoğunluğu çok fazlaştığı için, ferdi kuşatan diğer şartlara baskın gelmektedir. Neticede insan, hem kendini, hem de çevresini güven içerisinde hissedemediğinden tedirginleşmekte, bu halin faturası ise tümüyle hayata yansıyor her alanda memnuniyetsizliğe sebep olmaktadır. Mevcut şartlardan memnun olanların oranının yüksekliği, değişik özellikler gözönüne alınırsa, bu kadar olmaması gerekmektedir. Bu tablo, bize Ç.K.U.'ların subjektif davrandıkları kanaatini uyandırmaktadır.

Tablo: 12 Meslekî Kıdem Durumu:

KAÇ YILDIR ÇALIŞIYOR	SAYI	%
1 - 3 yıl	33	28.21
4 - 6 yıl	48	41.03
7 - 9 yıl	10	8.55
10 - 12 yıl	12	10.26
13 - 15 yıl	10	8.55
16 - 18 yıl	1	0.85
19 - 21 yıl	2	1.71
22 yıl ve daha yukarı	1	0.85
TOPLAM	117	100.00

Tablo 12'deki dağılıma göre, meslekî kıdem 1 ile 22 yıl arasında değişmektedir. Çırak, kalfa ve ustaların çalışma yılları % 28,21'inin 1-3 yıl, % 41,03'ünün 4-6 yıldır. Bu sürelerde çalışanlar genellikle çırak ve kalfalardır. Çünkü, normal olarak çıraklar 3 yıl çalıştıktan sonra kalfalığa terfi ettirilmektedir. Kalfalık süresi ise 2 yıl olup başarılı görülenler ustalığa terfi ettirilmektedir. Çıraklık ve kalfalık süreleri belli olduğuna göre, hizmet süresi 6 ve daha yukarı olanlar da ustalardan meydana gelmektedir denilebilir.

Tablo: 13 Çırak, Kalfa ve Ustaların Aslen Nereli oldukları:

GELİNEREN ÇEVRE	SAYI	%
Çevre köyler	20	17.09
Çevre kasabalar	11	9.40
Çevre ilçeler	21	17.95
Çevre iller	8	6.84
İl merkezi (Konya)	57	48.72
TOPLAM	117	100.00

Sosyal çevre itibari ile çırak, kalfa ve ustaların geldikleri yerler, şu şekildedir: Bunlardan % 17,09'u çevre köylerden, % 9,40'ı çevre kasabalardan, % 17,95'i çevre ilçelerden, % 6,84'ü çevre illerden Konya merkezine iş ve meslek sahibi olmak için çeşitli yollarla gelmişlerdir. Dolayısı ile deneklerin yarısından fazlasını il merkezi dışından gelenler oluşturmaktadır.

Sanayi bölge_şinde çalışan çırak, kalfa ve ustaların % 48,72'si ise, Konya İl Merkezindedir.

Tablo: 14 Çırak, Kalfa ve Ustaların Baba Meslekleri:

MESLEKLER	SAYI	%
Tarım ve Hayvancılık	37	29.82
Zanaatkarlık	4	3.52
Esnafılık ve Ticaret	15	13.16
Sanayi işçiliği	8	7.04
Sanayi dışında işçilik	17	14.96
Yurt dışı işçiliği	1	0.85
İşsiz	6	5.26
Emekli	18	15.79
Memur	6	5.26
Cevapsız	5	4.34
TOPLAM	117	100.00

Araştırma grubumuzu oluşturan elemanların baba meslekleri hakkında elde edilen verilere göre, tarım ve hayvancılık, esnafılık ve ticaret, sanayi alanı ve dışındaki işçilik ile emeklilik çırak, kalfa ve ustaların baba mesleklerinin toplandığı en yoğun alanlardır. Bu dağılım daha önceki, eğitim, sosyal çevre, gibi verilerle de büyük oranda paralellik arz etmektedir. Özellikle tarım ve hayvancılık alanında yoğunlaşan meslek grubu ile çırak, kalfa ve ustaların % 50'den fazlasının taşra kökenli olması arasında büyük benzerlik vardır.

Tablo: 15 Çırak, Kalfa ve Ustaların Ailelerinin Aylık Geliri:

AYLIK GELİR (TL olarak)	SAYI	%
100 binden az	37	2.56
101 bin 200 bin arası	4	7.69
201 bin 300 bin arası	15	13.68
301 bin 400 bin arası	8	18.80
401 bin 500 bin arası	17	15.38
501 bin 600 bin arası	1	6.84
601 bin 700 bin arası	6	11.11
701 bin 1.000.000 arası	18	10.26
1.000.000 ve daha yukarı	6	8.55
Cevapsız	5	5.13
TOPLAM	117	100.00

Tablo: 15'de görüldüğü üzere, çırak, kalfa ve ustaların ailelerinin aylık gelir miktarları, ülkemizde gelir düzeyi düşük olan ve orta durumda bulunan sosyal tabakanın gelir düzeyini yansıtmaktadır.

Gelir düzeyi en düşük olan aileler (100 binden az veya 101 - 200 bin arası) toplam olarak % 10,25 iken; gelir düzeyi en yüksek olan aileler (1.000.000 dan yukarı) % 5,13'dür.

III) DİNİ İNANÇ, TUTUM ve DAVRANIŞLAR

İnsan hayatının her döneminde, hayatı ve hadiseleri değerlendirmede, fiil ve davranışlara yönelmede temel teşkil eden belli özellikler mevcuttur. Bunlar, insanın sahip olduğu inanç ve tutumlardır.

«İnsanlar hareket ve faaliyetlerini bu hareket ve faaliyetler, ister dinî merasimler, ister hayatını kazanma yolları, siyasi faaliyetler v.s. olsun kendi inanç ve tutumlarına göre yönetirler.» (1). Din hadisesi de inanç, tutum ve davranışların oluşmasında çok yönlü tesirlere sahip olup, ferdin şahsiyet, düşünce ve kanaatlarında her zaman ehemmiyetini korumuş özelliklerden biridir.

Çünkü dinin geçmişi insanlık tarihi kadar eskidir, geleceği de yine insanlık kadar uzun ömürlü olacağına benzemektedir. Bu yüzden, artık din ve dinî özellikler devrini tamamlamıştır gibi ilmî özelliklerden mahrum kehanetlerin kabulü mümkün değildir. Yine insanların geleneksel dinî inançlarını terketmeleri için görünürde hiçbir sebep mevcut değildir. Artık sosyoloğu ilgilendiren şey, dinin kalıp-kalmayacağı değil, umumî hayat üzerindeki tesirlerinin hangi hâl ve şartlarda azalacağı ve çoğalacağıdır (2). Çünkü, her hal ve şartta dinler ve bunlara bağlı inanç ve kabuller varlığını sürdürmektedir. Zamanın ve sosyal şartların değişmesi ile, dinî inanç ve kabuller kısmen değişmekle beraber, inançların tamamıyla ortadan kalkması ve kabullerin tamamen değiştirilmesi mümkün gözükmemektedir. Nerede bir insan topluluğu varsa, orada bir inanç sistemi mevcuttur. Mevcut dinlerin ve inançların yerine yeni bir sistem teklif edenler, hakikatte o dinler kadar doğru veya onlar kadar yanlış, fakat her halde ortaya attıkları irrasyonel bir dinin peygamberleri durumundadırlar (3). Hal böyle olunca, insanların sahip olduğu inanç ve kanaatler üzerinde baskı yapmak suretiyle, o inanç ve kanaatlerin yok olacağını zannetmek, ya da mevcut inançların zamana uymadığı kanaatini taşımak son derece yanlış birşeydir ve ilmî zihniyete terstir.

İnsanların bugüne kadar hakikate yaklaşmak üzere geliştirdikleri en objektif ve üniversal sistem ilimdir. İlim, ne din gibi irras-

(1) David Krech, R. S. Crutchfield, Sosyal Psikoloji, s.177.

(2) Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s.175, 176.

(3) A. g. e., s.176.

yonel konularla uğraşır, ne de ilim adamları peygamberlik iddia ederler. İlim doğruluğu ve yanlışlığı tartışılabilir hipotezlerle uğraşır; yoksa ispatı ve reddi mümkün olmayan inanç ve kabullerle değil, ilim adamları arasında dinsiz olanların da, dindar olanların da bulunuşu gösteriyor ki; ilim, insana belli bir inanç sistemi verecek mahiyette değildir. Bir ilim adamının Allah'a ne inanması ne de inanmaması ilmin bir gereğidir. Bir âlimin dindarlığı Allah'ın varlığını ispat etmeyeceği gibi, bir başkasının inanmaması da O'nun yokluğunu ispat etmez. Şu halde «müsbet ilim» sloganı ile dinî inançların yanlışlığını ve yersizliğini iddia etmek mümkün değildir. Çünkü, «insanların Kıyamet gününde Allah'a hesap vermek için toplanacakları» inancı ile, marksistlerin «insanların komünizm cennetinde toplanacakları» iddiaları arasında ilim mantığı açısından hiç bir fark yoktur (4).

Dolayısı ile, insanların sahip oldukları inanç ve tutumları, bir başka inanç ve düşünce ile mahkum etmeye çalışmak pek doğru bir iş değildir.

Çünkü dinler, insan hayatını kuşatan, insanın duygu, düşünce ve davranışlarını çevreleyen, onu belli esaslara göre hareket etmeye sevkeden sistemlerdir. Dinin helal-haram, ahlakın iyi-kötü, hukukun meşru-gayri meşru estetiğın güzel-çirkin ölçüsü insan hayatını çeşitli yönlerini şekillendiren genel kriterlerdir. Hukukun, ahlakın ve sanatın menşeinin büyük ölçüde dinler olması, bu genel kriterlerin fert ve toplum hayatındaki dengeler için önemindaha da arttırmaktadır.

Fert ve toplum hayatının sağlıklı bir işleyişe sahip olması, toplumda hakim olan değer ve müesseselerin bir ahenk ve bütünlük içinde olmasına bağlıdır. Homojen bir toplum uyumlu ve ahenk içinde olan bir toplumdur. Toplumunu meydana getiren fertlerin inanç, tutum ve davranışlarının temelinde kişinin sahip olduğu kognitif alanın yattığı bilinmektedir. Çünkü, ferdin eşya ve olaylara bakışı bu kognitif alana göre şekillenmektedir.

Zamanımızda ise, bakış açılarını gösteren değerler, çeşitli sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik v.s. problemlere bağlı olarak tesirini kaybeder görünmektedirler. Dolayısı ile bu tesirlerin sebebiyle fertlerin inanç, tutum ve davranışları da farklılaşmaktadır.

(4) A. g. e., s.173 - 174.

A) ALLAH'IN VARLIĞINA İMAN

Tablo: 16 Allah'ın Varlığına İnanma:

GÖRÜŞLER	SAYI	%
Allah'ın varlığına inanıyorum, fakat çözemediğim bazı hususlar var.	13	11.11
Ailem ve çevremdekiler Allah'ın varlığını kabul ettikleri için ben de inanıyorum.	2	1.71
Allah'ın varlığına inanmıyorum	4	3.42
Allah'ın varlığına kesin olarak inanıyor ve hiç şüphe taşımıyorum.	88	83.76
TOPLAM	117	100.00

Allah inancı, İslâm'ın ve bütün ilâhî dinlerin temelidir. İlahî dinlerin hepsinde, inanılması gereken ilk esas, Allah'ın varlığı ile birliğidir. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmadan diğer iman esaslarını kabule imkan yoktur. Çünkü, Allah'ın Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahiret gününe, Kaza ve Kadere inanmak Allah'ın bize bildirmesine, dolayısı ile Allah'ın varlığını kabulüne bağlıdır.

Allah'a iman, İslâmiyetin temelidir. Din, bütünüyle Allah'a inanma esası çerçevesinde şekillenir. İslâm'ın, akıl sahibi olan ve ergenlik çağına gelmiş bulunan bütün insanlara yüklediği ilk görev, kendilerinin ve kainattaki herşeyin yaratıcısı olan, herşeyi bilen, düzene koyan ve idare eden, yerde ve gökte ne varsa hepsinin kendisine muhtaç olduğu ve kendisi hiç bir şeye muhtaç olmayan, tek olan, ezeli ve ebedî olan Allah'u Teâlâ'yı tanımak, O'na inanmak ve O'na kulluk etmektir (5).

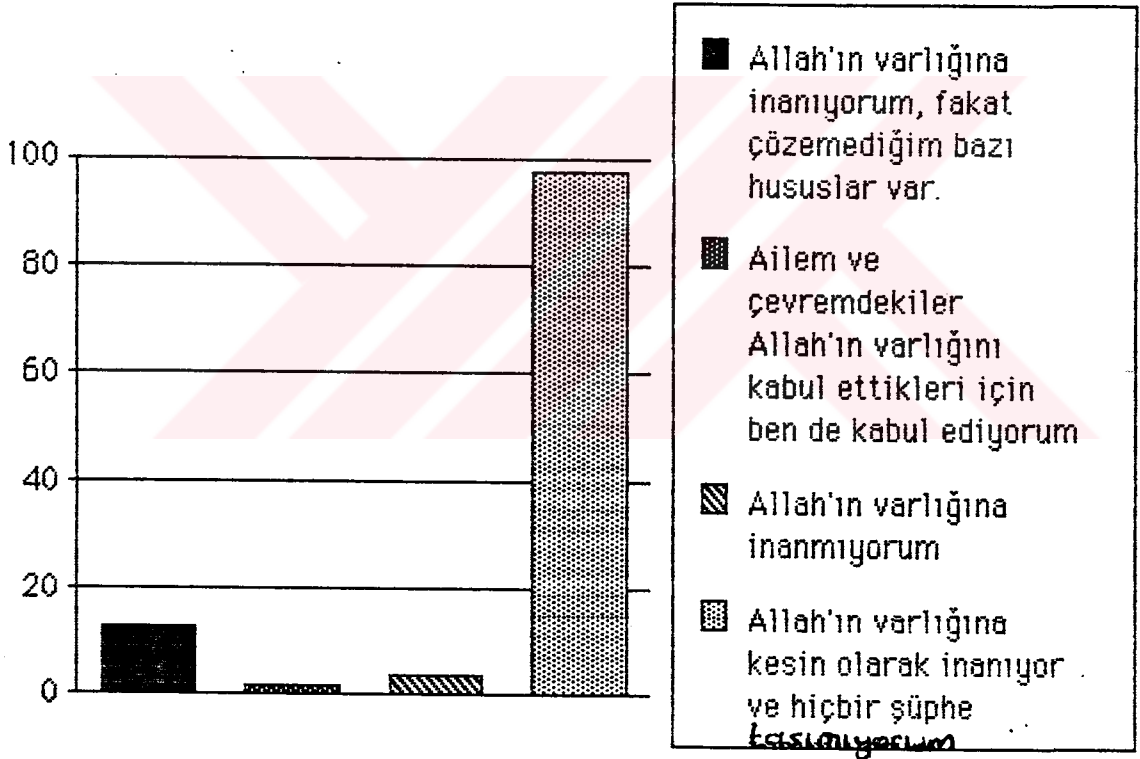
Çırak, kalfa ve ustalarda Allah'ın varlığını kabul noktasında herhangi bir problem olmamakla beraber, Allah'a inanılması gerektiği gibi yanî imanî özelliklere uygun olarak inanma konusunda bazı eksiklikler mevcuttur. Pek çok sebebe bağlı olarak dinî, inançların ve pratiklerin canlı tutulmaması yüzünden insanlar, temel inançlarda sapmalar göstermektedirler.

Çağımızda toplumsal şartlarının dinî inanç ve değerlerden uzak

(5) Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, Kelam, Konya, 1988, S.Ü. İ. F. yayınları, s.126.

bir şekilde oluşması, dinî inançların yer yer zedelenmesine hatta inkarına bile sebep olabilmektedir. Sanayileşmiş Batı toplumlarında bu durum çok yüksek düzeydedir. Benzer şartların toplumumuzda da hakim olması aynı neticeleri doğurmaktadır. Nitekim araştırma grubumuzdan ekseriyeti Allah'a iman hususunda sağlam bir inanca sahip iken, % 11,11'i Allah'a inanma noktasında çözemedikleri hususların olduğunu, % 1,71'i geleneksel bir inanca sahip olduğunu, yakini bir imana sahip olmadığını, % 3,42'si ise, Allah'a inanmadıklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca değişik alanlarda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçları elde edilmiştir (6).

Grafik 1- Allah'ın Varlığını Kabul Durumu:

Allah'ın varlığına inanmayanların oranları hemen hemen aynıdır. Bu bulgular da gösteriyor ki, bütün toplum tabakalarında Allah inancı konusu benzer özellikler göstermektedir.

(6) Belma Özbaydar, Din ve Tanrı İnancını Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, İst., 1970, s.18, 19; Ayşel Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, İst., 1982, s.163; Ünver Günay, Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, Erzurum, s.58.

Din ve Allah inancı fıtrî bir özellik olmasına rağmen, bir İslâm toplumunda Allah'a inanılmaması ya da şüphelerin bulunması, içinde bulunulan çevre şartları, alınan eğitim ve öğretim ile din eğitiminin yetersizliği sebebiyledir. Sürülmeyen tarlaların zamanla yabancı otlar tarafından istila edeceği gibi, fıtrî olan Allah inancının yerine bir takım yanlış inanç ve ideolojilerin yerleşmesi gayet tabiidir.

Allah'a iman konusunda çeşitli değişkenler arasında manidar ilişkiler tespit edilmiştir.

Çeşitli yaş gruplarına göre Allah'a iman konusu küçükten büyüğe doğru insanın gelişim çizgisine uygun olarak daha da netleşmektedir. Ayrıca toplumdaki değişen sosyal şartların değişik yaş gruplarına tesiri de göz önüne alırsa, günümüzde yaşanan şartların genç nesil üzerinde daha etkili olduğu düşünülebilir.

Yine medenî duruma göre farklılaşmalarda da, yaşın önemli ölçüde etkili olduğu gibi, medenî durumun insanların sosyal konumlarını değiştirmesi ve bir ölçüde yeni bir hayat tarzı sunması ile inançların da netleşmesine olumlu yönde tesir edebileceği düşünülebilir.

Eğitim ve öğretim seviyesine göre ise, örneklem grubumuzun ekseriyetini ilkokul mezunlarınının oluşturmasına rağmen, ilkokul mezunu olanlarda Allah inancının daha kuvvetli olduğu tesbit edilmiştir. İnanmayanlar ilkokul mezunlarında çok az sayıdadır. Eldeki verilere göre eğitim seviyesi yükseldikçe bu oran artmaktadır. Bu da bize geleneksel anlayışa sahip olanlarda Allah inancı konusundaki müsbet tutumların daha canlı olduğunu, eğitim ve öğretim seviyesi yükseldikçe çeşitli sosyal şartların da tesiriyle Allah inancı konusundaki tutumların menfi yönde geliştiğini göstermektedir. Ancak bu durumu genelleştirmek de mümkün değildir. Nihayet eğitim ve öğretim müesseselerimizdeki programların yetersizliği ve din derslerinin eksikliği bu neticenin oluşmasında önemli oranda etkilidir.(Bkz. Ek Tablo 1)

B) İMAN ESASLARINA İNANÇ

Tablo: 17) İman Esaslarına inanc:

İMAN ESASLARI	TAM İNANANLAR		TAM İNANMAYANLAR	
	SAYI	%	SAYI	%
Allah'a	116	99.15	1	0.85
Peygamberler'e	117	100.00	-	-
Melekler'e	116	99.15	1	0.85
Kitaplar'a	117	100.00	-	-
Ahret Gününe	115	98.29	2	1.71
Kaza ve Kadere, Yani hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine	111	94.87	6	5.13
TOPLAM	692	100.00	10	100.00

«Amentü»'de ifadesini bulan İslâmî iman esaslarının, Allah'ın biricik yaratıcı ve hüküm sahibi olduğunu kabul etmek, Hazreti Peygamber'i O'nun rasûlü olarak tanımak, Meleklerle, Kitaplara, Ahiret Gününe, Kaza ve Kadere inanmak olduğu daha önce de ifade edilmişti. Çünkü iman esaslarının hepsi bir bütün olan İslam dininin genel inanç çerçevesini çizmektedir.

Acaba, bu inanç esaslarına inanmak ve kabullenmek konusunda farklı şekiller ve kabuller mevcut mudur?

Tablo 17'deki veriler bu şekilde ele alındığı zaman karşımıza pek fazla olmamakla birlikte, çırak, kalfa ve ustaların iman esasları hakkındaki inanç ve tutumları yer yer farklılaşmaktadır. Peygamberlere ve kitaplara iman tam olmakla beraber, Allah'a ve meleklerle inananlar % 98,15'tir. İnanmayanlar ise %0,85'oranındadır.

Ancak, tablo 17'de görüldüğü üzere Ahirete, Kaza ve Kadere iman konusunda diğer esaslara nazaran önemli farklılıklar görülmektedir. Tabloya göre Ahiret Gününe tam manasıyla inanmayanlar %1,71, Kaza ve Kadere inanmayanlar ise, %5,13'tür.

İslâm Tarihi boyunca, Kader, Ahiret... gibi iman esasları pek çok tartışmalara sebep olmuş, bu tartışmaların yoğunluğu nedeniyle yerine göre imani bütünlüğü zedeleyen çeşitli akım ve ekoller ge-

lişmiştir. Dolayısı ile bir ölçüde bu günkü durumu da normal karşılamak gerekiyor. Çünkü, iman esaslarını kabul etmek, akla uygun olmakla beraber, tamamıyla iman meselesidir. Ancak izahların yetersiz kalması bazı problemlerin çıkmasına sebep sayılabilir. Ayrıca, bütün dünyada yaşanan «dinî krize» bağlı olarak, dinî değerlerin hafife alınmasını hatta inkarını moda haline getiren pozitivist dünya görüşü, bu konuda kısmen müessir sayılabilir. Yine toplum olarak din eğitiminin yetersizliği ve dinî kültürün eksikliğiyle, çalışma şartlarının ağırlığı, ücretlerin düşük olmasının birleşmesi psikolojik olarak bu şekildeki tutum ve tavırların oluşmasına sebep olabilir. Çünkü, sanayide çalışan insanlar, kendilerinin şanssız olduklarına ve en ağır işlerde kendilerinin çalıştırıldıklarına inanmaktadırlar. Yine sosyal güvencenin azlığı, iş kazalarının fazlalığı ayrıca bu konuda etkili olabilir.

Mevcut olan bu olumsuzluklara karşı Ahirette herkesin hesaba çekileceği, haklı-haksızın ayırt edileceği inancı, Kader ve Kazanın insana ilham ettiği sabır ve tevekkül inancı, ister istemez sarsılmaktadır diyebiliriz. İman esasları konusunda Üniversite gençliği üzerinde ve Erzurum bölgesinde yapılan çalışmalarda da benzer durumlar tespit edilmiştir (7).

Tablo 16 ile, tablo 17'deki Allah'a iman konusundaki verileri karşılaştırdığımız zaman kısmî bir farklılık göze çarpmaktadır. Zira Tablo 16'da, Allah'a inanmadığını söyleyenler %3,42 iken, Tablo 17'de %0,65 olarak tespit edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, Allah'a iman konusu tek başına ele alındığı zaman, çocukluğun ilk döneminden itibaren Allah hakkındaki kabullerinin yaş ve zihni gelişime göre değişken bir durum arz etmektedir. Çünkü, bütün iman esaslarının söz konusu olduğu Tablo 17'de, imanın bir bütün olarak kabul edilmesi ve bölünme kabul etmemesi sebebiyle inanma oranı artmaktadır. Aksi takdirde Allah'a inanmayan birisi diğer iman esaslarına nasıl inananbilecektir? Bu durum, insanlardaki yaş ve zihni gelişim düzeyi, eğitim ve öğretim seviyesi ve sosyal çevre gibi pek çok sosyal ve psikolojik sebebe bağlı olarak oluşmaktadır.

Bir de iman esasları konusunda değişkenlere göre farklılaşma

(7) Mehmet Bayyığıt, Üniversite Gençliğinin Dinî İnanc, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, Bursa, 1989, s.70,71; Ünver Günay, Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat, s.59.

mevcut mudur?

Elde edilen bulgulara göre, Eğitim ve öğretim düzeyinin bu konuda etken olduğu tespit edilmiştir. Çıracak, kalfa ve ustalar genel olarak, iman esaslarını kabul etmekle beraber, gerek daha önce zikredilen sebeplere bağlı olarak, gerekse eğitim ve öğretim düzeylerine göre farklı inanç ve tutumlara sahiptirler. Verilere göre eğitim ve öğretim seviyesi yükseldikçe inanma oranı düşmektedir.

Çalışan kesim için büyük ehemmiyet taşıyan sosyal güvence açısından bakıldığında, özellikle kaza ve kader ve ahiret inancı konusunda sigortasız olanların, sigortalılara nazaran inanç yönünden daha zayıf oldukları tespit edilmiştir. Özellikle günümüzdeki ekonomik ve sosyal sıkıntılara karşı bir nevi sığınak durumunda olan sosyal güvence meselesi ister istemez ferdin psiko-sosyal durumunu etkilediğinden bu hal farklılaşmalara sebep olmaktadır.

Yaş gruplarına göre iman esaslarına inanç hususunda 13-17 ile 21-40 grubunda inanç düzeyi düşerken, 18-21 ve 41-60 ve daha yukarı yaş grubunda ise, inanç düzeyi yükselmektedir. Bu durumun ortaya çıkışında yaş ve zihni gelişim gibi çeşitli psikolojik ve biyolojik faktörlere ilaveten genellikle çıracakların oluşturduğu 13-17 yaş grubunun ağır çalışma şartları altında olmaları ve yaşlılarını okulda oyunda vs. yerlerde olmalarını düşünmeleri onlarda eziklik hissine sebep olmaktadır. Ayrıca, çıracakların genellikle ekonomik yönden zayıf olan dar gelirli çevreden olmaları da bu durumun oluşmasında oldukça etkindir. 21-40 yaş grubunda ise genellikle hayatın zorlukları içerisinde hayatlarını belli bir düzene oturtmayan, ailevi, ekonomik ve sosyal problemlerin kışkırtıcılığında çeşitli zorluklara göğüs germeye çalışan insanların içinde buldukları hal, bu tutumların oluşmasında önemli faktörler olarak zikredilebilir. (Bkz. Ek tablo: 2).

KIYAMET ve HESAP İNANCI

Tablo: 18

"İnsanlar bu dünyada yaptıkları bütün işlerden sorumludur ve öbür dünyada hesaba çekileceklerdir" kanaatine katılıyor musunuz?	Sayı	%
Evet	112	95.73
Kısmen	4	3.41
Hayır	1	0.85
TOPLAM	117	100.00

Yine, Ahirete iman esasının şumülüne giren konulardan biri olan, insanların dünyada yaptıkları bütün fiillerden sorumlu olmaları ve hesaba çekilmeleriyle ilgili inanç ve tutum hakkındaki veriler, Tablo 18'de görülmektedir.

Batı medeniyetinin pozitivist ve materyalistbakış açısının her şeyi dünya ve madde ile sınırlayan dar çemberinin yansıttığı çizgiler, genel olarak bütün toplumlarda yer yer metafizik düşünce ve inançlardan insanları sıyırmaktadır.

Bugünkü medeniyetin kökleri ve sanayi inkılabının çıkışında önemli görevler yapan pozitivist gelişme, kurduğu ve geliştirdiği maddî kültür unsurlarına, aynı zamanda bir manevî kültür, yani bir üst sistem ideolojisi de vermiştir. Bu muhteva ile gelişen ve şekillenen sosyal sistem ve yapılar insanların zihinlerinde ve inançlarında da etkili olmuştur. Neticede semavî unsurlarla münasebetlerini koparan insanlık, bütün hesap ve düşüncelerini dünya üzerine kurmuş, cenneti ve cehennemi yeryüzüne indirmiştir. Bu gelişme çizgisi, bugün Batı toplumlarında, boşalan kiliselerin dinî tatminden uzak insanları, toplumsal bunalım ve ateizmin kucağına atmıştır. Dünya ile sınırlanan vicdanlarda dine ait bütün değerler yok olma durumuna gelmiş bütün inanç esasları hakkında sübheler ve inanç boşlukları oluşturulmuştur (8).

Bugün kalkınma çabası içinde bulunan ülkemizde de bu tip gelişmelere tarihî süreç içerisinde yer yer rastlanmış ve rastlanmak-

(8) Geniş bilgi için Bkz.: Ünver Günay "Modern Sanayi Toplulukları ve Din" E. Ü. İ. F. Dergisi, Kayseri, 1986, sayı:3-4.

tadır. İlim ve teknoloji transferi bir ölçüde ideolojisini de beraberinde taşımaktadır.

Şimdi, farklı iklimde doğup, gelişen sanayileşme olgusu, değişik toplumlarda acaba, aynı tip gelişmelere sebebiyet vermekte midir? Bizzat sanayi alanında çalışanlar da durum ne düzeydedir?

Eldeki verilere göre; çırak, kalfa ve ustalarda «Ahirette hesaba çekilme» inancı çok yaygındır. Çünkü çırak, kalfa ve ustaların % 95,73'ü bu kanaati paylaşmaktadır. Ancak çırak, kalfa ve ustaların %3,41'i ilgili konu ile alâkalı olarak, «hesaba çekilme» inancına kısmen katıldıklarını ifade ederek, «hesaba çekilecekleri» konusundaki inançlarının zayıf olduğunu göstermektedir. Hiç inandırmayanlar ise %0,85'i oluşturmaktadır. Bu veriler göstermektedir ki, Ahirete imana bağlı olarak, hesaba çekileceklerine inananlar büyük ekseriyeti teşkil etmektedirler. Ancak çok az da olsa %0,85'lik bir grup ilgili kanaate katılmadıklarını beyan etmektedir. Mevcut veriler değerlendirildiği zaman ülkemizde Batı dünyasında yaşanan inanç buhranlarına henüz rastlanılmamaktadır denebilir.

Tablo: 19) Alın Yazısı Hakkındaki İnançlar:

"Bir kimse ne kadar çabalarsa çabalasın alın yazılan yazıyı değiştiremez" görüşüne katılıyor musunuz?	Sayı	%
Evet	94	80.34
Kısmen	9	7.69
Hayır	13	11.11
Cevapsız	1	0.85
TOPLAM	117	100.00

Daha önceki iki konu gibi, yine iman esaslarından «kadere iman» ile ilişkisi bulunan «alın yazısı» hakkındaki kanaatler tablo: 19'da görülmektedir.

Yine önceki konular için zikredilen çeşitli sebeplere bağlı olarak, farklılaşan inanç ölçüleri ve düşünceler sebebiyle, alinyazısının değişmezliği konusundaki inanç ve tutumun, diğerlerine nazaran daha da zayıfladığını tespit ettik. Çünkü çırak, kalfa ve ustaların % 7,69'u bu konudaki inanca «kısmen» katıldığını ifade ederken, %11,11'i alın yazısının değişmezliğine inanmadığını ifade etmekte-

dir. Bu durum insanın sahip olduğu irade hürriyetine bağlı olara hayatının çizgilerini çalışarak kazanarak belirleyebileceğine olan inancı desteklemektedir. Kuru bir tevekkül inancı İslâm inançlarıyla da çatışmaktadır. Bu inanış, İslâmî inançları zorlayan cebriyye mezhebine daha yakındır. Nitekim çırak, kalfa ve ustaların %80,34' ünün bu tevekkül anlayışına sahip olmaları, insanların psiko-sosyal şartlar karşısında acziyetine ve dinî inançlarını tam olarak bilmelerine bağlanabilir. Ayrıca bu şartların insan hayatında bıraktığı ağır tesirler ister istemez insanları böyle bir anlayışa sevk etmektedir diyebiliriz. Özellikle ekonomik ve sosyal şartların ağırlaştığı günümüzde insanların çaresizliklerini böyle bir kabulle bastırmaları tabii görünebilir.

Sanayileşme ve sosyal değişmeye bağlı olarak dünya toplumları sosyal, siyasî, kültürel, dinî, vs. pek çok alanda değişime uğramaktadırlar. Aynı zamanda değişmenin süratine ve alanına göre, artan ve azalan çeşitli sarsıntılar, toplumsal yapıları etkilemekte, toplumu meydana getiren fertler de ister istemez bu sarsıntının sıkıntısını yaşamaktadırlar. Bu problemlerin temelinde, önceden mevcut bulunan toplumsal uyum ve dengenin, yeni şartlar karşısında bozulması yatmaktadır.

Mevcut değişme esnasında maddî kültür alanındaki değişmeler, manevî kültürü de etkilemiş, maddî kültür alanındaki değişmelerden doğan, çeşitli ekonomik ve sosyal problemler, manevî kültüre bağlı pek çok inanç ve kabûlün yer yer değişmesine sebep olmuştur. Tarım toplumu yapısından, sanayi toplumu yapısına geçiş sürecindeki bazı sosyal problemlerin olması tabii karşılanırken, dinî ve kültürel alandaki yozlaşmalar toplumları tehdit eder duruma gelmiştir. Sanayileşme olgusunun tek boyutlu bir yapıya sahip olarak doğrusal bir ilerleme kaydetmesi karşısında, çeşitli üstyapı kurumları bu ilerlemeye ya ayak uyduramadığından, ya da hiç hesaba katılmadığından, hadisenin dinî ve kültürel boyutu daima bir gerileme içerisine girmiştir.

Özellikle gelişmekte olan toplumlarda yaşanan bu gerileme, yani kültürel boşluk (cültürel lag), çeşitli sosyal problemlerin de tazyiki ile daha da vahim bir hal almıştır. Bugün ülkemizde de bu tür problemler bir hayli yaygındır. Ekonomik ve sosyal şartların ağırlığı ile toplumun tedirgin olduğu bir vasatta, insanların normal

tutum ve davranışlarından sapma göstermesi, bazı temel değerlerin tartışma konusu olması, sosyal barış ve huzurun bozulması gayet tabiidir.

Tablo: 20 Dünyaya Gelmek ile İlgili Tutumlar:

Dünyaya geldiğinize memnun musunuz?	SAYI	%
Evet	81	69.23
Kısmen	25	21.37
Hayır	10	8.55
Cevapsız	1	0.85
TOPLAM	117	100.00

Acaba toplumumuzun en ağır çalışma şartlarının hakim bulunduğu sanayi kesiminde bu tür durumlar mevcut mudur? Çünkü çalışan kesimin özellikle, sanayi alanında çalışan insanların içinde buldukları ekonomik ve sosyal problemlerden diğer kesimlere nazaran daha çok etkilenmeleri söz konusu olabilir. Ücretlerin yetersizliği, çalışma şartları, sosyal güvence ve imkanların azlığı, çalışma barışı v.s. gibi sıkıntılar, her geçen gün biraz daha bu kesimi rahatsız etmektedir.

Araştırma grubumuzdan elde edilen verilere göre; temellerini iman esaslarından «kaza ve kadere iman» ile «ahiret gününe imandan» alan dünyaya gelmekten memnun olup-olmama durumu ile ilgili olarak çırak, kalfa ve ustaların %21,37'si dünyaya geldiklerinden «kısmen» memnun olduklarını bildirmektedirler. Yine çırak, kalfa ve ustaların %8,55'i ise dünyaya geldiklerine memnun olmadıklarını ifade etmektedirler. Bu durumda çırak, kalfa ve ustalarda yukarıda zikredilen sebeplere bağlı olarak, inanç ve değerlerde «kısmen» sapmalar meydana geldiğini göstermektedir.

Önemli olan toplumların, toplumu ayakta tutan değerlerin tartışma konusu olup, sapma tutum ve davranışları olmamasıdır. Çünkü, sosyal kontrol ve müeyyidelerin güçlü olduğu bir ortamda, inanç, tutum ve davranışlardaki sapmalar kısmî olursa bir ölçüde normal karşılanabilir. Ancak, sapmalardan daha çok ilgili değerlerin tartışma ortamına getirilmesi ve yaygınlaşması fevkalade önemli problemlere sebebiyet verebilir.

Herşeye rağmen dünyaya geldiklerinden memnun olanlar ise Tablo:20'deki verilerin ekseriyetini oluşturmaktadır. Bunlar çırak, kalfa ve ustaların %69,23'ünü meydana getirmektedir. Değişik bir kesimde, yani gecekondü bölgesinde yaşayanlarda da dünyaya geldiklerinden memnun olanlar %63 olarak tespit edilmiştir (9).

Genel olarak değerlendirildiğinde iman esasları bölümündeki kader ile ilgili tutumlar ile buradaki tutumlar arasında pek farklılıklar gözükmemektedir.

(9) Orhan Türkdoğan, Yoksulluk Kültürü, s.54.

C) İBADETLER

Tablo: 21 İbadetler:

İBADETLER	Hayır		Evet		Devamlı		Arasıra		Çok seyrek		Cevapsız		toplam
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	
1) Kur'an-ı Kerim okumak	28	23.93	88	75.21	4	3.42	1	0.85	23	19.66	1	0.85	117
2) Beş Vakit Namaz	38	32.48	78	66.77	12	10.26	5	4.27	21	17.95	1	0.85	117
3) Cuma Namazı	105	85.75	10	8.55	82	70.09	11	9.40	12	10.26	2	1.71	117
4) Bayram Namazı	105	89.75	11	9.40	94	80.34	5	4.27	6	5.13	1	0.85	117
5) Oruç tutmak	110	94.02	6	5.13	101	86.33	4	3.42	5	4.27	1	0.85	117

İbadetler, Allah'u Teâlâ tarafından Kur'an-ı Kerim'de ifadesini bulan emirler muvacehesinde ve Hazreti Peygamber'in sünnetlerinde açıklandığı üzere yerine getirilmesi gereken bir kulluk borcudur. Yapılan her ibaretin Kur'an-ı Kerim ve Hazreti Peygamber'in sünnetlerinde ifadesini bulması, ibadet etmeyi her müslümana mecburî kılmaktadır. Ayrıca zamanın, mekanın, örf ve adetlerin değişmesi, ibadet ile ilgili hükümleri, teklifleri etkileyemeyeceğinden ibadetlerin ortadan kalkması, değişmesi de düşünülemez. Müslümanın her hareketinden mes'ul olması, yaptığı her işi Allah rızası için ve her fiili ibadet şuuruyla yapmasını gerektirmektedir. İslam da temel ibadetler, İslâm'ın şartların oluşturan Kelime-i Tevhidle beraber, namaz, oruç, hac ve zekattir.

Ayrıca İslâm dinindeki önemli konulardan biri olan iman ve amel münasebeti teorik inanç esasları ile pratik hayatı bir uyum ve ahenk içerisinde yoğurmakta ve birbirini tamamlamaktadır. Buna göre, İslâm'ın genel esaslarına inanmak temeli, inanç esaslarıyla tanzim edilmiş bir ibadetler zinciri de onun binasını meydana getirmektedir. İmansız âmelin bir hükmü olmamakla beraber, amel, iman şartlarından olmadığı için amelsiz iman geçerlidir. Fakat imanın korunması, kuvvetlenmesi ancak ibadetlerle desteklenmesine bağlıdır. Aksi takdirde zamanla iman ateşi gönüllerden ve kalplerden sönerek yok olabilir.

Şimdi, bu genel bir izahtan sonra, acaba çırak, kalfa ve ustaların ibadet hayatları nasıldır? Yani ibadetler konusundaki tutum ve davranışları ne şekildedir?

1-KUR'AN-I KERİM OKUMAK

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm Dini'nin kutsal kitabı ve ana kaynağıdır. Müslüman da bu temel kaynağa göre hayatını tanzim etmek durumundadır. Bir kaideyi, bir prensibi tatbik etmek, onu bilmeyi, anlamayı ve yaşamayı gerektirir. Kur'ân-ı Kerîm'in dili Arapça olduğu için, herkesin okuduğunu anlaması bir ölçüde mümkün değildir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'deki esasları izah eden, anlatan çeşitli ilim dallarına ait eserler vardır. Bu eserler de her konuda doyurucu bilgiler mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'in dilinin Arapça olması ve her okuyanın anlayamaması onun okunmamasını gerektirmez. Aksine, Kur'ân-ı Kerîm'in yüzünden okunması çok önemli bir ibadet olduğundan, okuyanlara büyük sevapların verileceği bilinmektedir. Bu sebepten Kur'ân-ı Kerîm'i okuma alışkanlığının kazanılması ve devamlı olarak okunması gerekmektedir. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu önemli bir ibadettir.

Ancak, Tablo 21'de görüldüğü üzere çırak, kalfa ve ustalarda Kur'ân-ı Kerîm'i okuma alışkanlığının çok düşük olduğu gözlenmektedir. Devamlı olarak okuyanlar, %3,42 iken, çeşitli vesilelerle veya özel günlerde -cuma gecesi, Ramazan ayı, kabir ziyareti vs. gibi günlerde ve durumlarda- muhtemelen Kur'ân-ı Kerîm okudukları düşünülenlerin -ki bunlar «arasıra» ve «çok seyrek» cevabını vermişlerdir- oranı ise %20,51'dir. Bunun dışında Kur'ân-ı Kerîm'i okumasını bilmeyenler ya da okumasını bildikleri halde okumayanların oranı ise çok yüksektir: %75,21.

Tablo 21'deki verilerin dağılımından çıkan sonuç, bize gösteriyor ki, çırak, kalfa ve ustalarda Kur'ân-ı Kerîm'in okuma oranı çok düşüktür. Bunun sebepleri gerek din eğitimi ve öğretiminin yetersizliği, gerek sosyal çevre, gerekse çalışma hayatının ağırlığı ve şartları olarak düşünülebilir. Ayrıca günlük hayatta dinin tesirleri yavaş yavaş yok olduğundan, Kur'ân-ı Kerîm'i okuma ihtiyacı da zamanla zihinlerden ve gönüllerden yavaş yavaş silinmektedir.

Çeşitli araştırmalarda da Kur'ân-ı Kerîm okumasını bilmeyenlerin veya bildikleri halde okumayanların oranı bir hayli yüksek olarak tesbit edilmiştir (10).

Kur'ân-ı Kerîm'i okuma konusunda, çeşitli değişkenler arasında

(10) Bkz.: Beşir Atalay, A. g. e., s.128; Ünver Günay, A.g.e., s.108.

farklılaşmaların olmadığı tespit edilmiş olup, manidar bir ilişki bulunamamıştır.

2- GÜNLÜK NAMAZLAR

Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de (11), gerekse hadisi şeriflerde (12) beş vakit namazın önemi ve yerine getirilmesi konusunda pek çok emirler mevcuttur. Bu emirler muvacehesinde İslâm Dini'nin kelime-i şahâdetten sonra en önemli unsuru ve dinin temel direği namaz ibadetidir. Kişinin zahiren müslümanlığına delalet eden en bariz işaret de, yine namaz ibadetidir. Namazın önemi ve yerine getirilmesi hususunda hiç bir müslümanın hiç bir tereddüdü olmamakla beraber, acaba pratikte durum nasıldır?

Araştırma grubumuzdan elde edilen ve tablo 21'de gösterilen verilere göre; günlük namazlar konusunda bir devamlılık ya da pratik olarak yerine getirme de bir canlılık görülmemektedir. Çünkü, çırak, kalfa ve ustaların %66,77'si günlük namazları kılmadıklarını ifade etmektedirler. Buna karşılık beş vakit namazı günlük olarak kılanlar %10,26, arasıra kılanlar %4,27, çok seyrek kılanlar ise %17,95'dir.

Bu genel durum bize gösteriyor ki, çırak, kalfa ve ustaların günlük namazlara karşı ilgileri çok azdır. Namaza olan ilgisizlik ile değişkenler arasında manidar bir ilişki bulunamamıştır.

Çeşitli toplum kesimleri üzerinde yapılan çalışmalarda da (13) günlük namazlara olan ilginin çok düşük olduğu tesbit edilmiştir. Genellikle ülkemizdeki bütün toplum kesimlerinde namaza karşı bir ilgisizlik mevcuttur.

3- CUMA NAMAZI

Semavi dinlerde haftanın belli bir günü, özel bir öneme sahiptir. Bu özel günler, Yahudilikte cumartesi, Hıristiyanlıkta Pazar, İslâm'da ise Cuma günüdür. Her din, kendi hususî özelliklerine göre bu günlere çeşitli özellikler izafe ederek, dinî bir mânâ ve ehemmiyet kazandırmıştır. Bu özel günler genellikle toplu ibadet günleri olarak kabul edilir. İslâm'a göre bu özel gün müslümanların bayramı

(11) Kur'ân-ı Kerîm, 2/238, 4/101, 102, 103; 5/6, 12; 6/72; 7/170...

(12) Riyazu's Sâlihîn, C.II, s.395-399.

(13) Bkz.: Beşir Atalay, A.g.e., s.126; Erdoğan Fırat, A. g. e., s.61.; Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.92; Ayşe Ekşi, A. g. e., s.164; Ünver Günay, A.g.e., s.75.

olup, cuma namazını kılmak, şartlara haiz bütün erkeklere farzdır.

Dinî tecrübe açısından bu günler değerlendirildiği zaman, Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta belli günlere inhisar ettirilen bu günler, İslâm dininde her gün, her an canlı tutulmakla beraber, cuma günleri de özel bir toplanma ve tatil günü olarak değerlendirilmekte ve «haftalık bir kongre» hüviyeti kazanmaktadır. Bu günlerde müslümanlar kendi aralarında dinî ve sosyal bağlarını tekrar tazelemek ve güçlendirmek üzere büyük mabedlerde toplanarak, topluca ibadet etmektedirler.

Elde edilen verilere göre, çırak, kalfa ve ustalarda cuma namazına devam etme alışkanlıklarının, günlük namazlara oranla çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 21'deki veriler incelendiği zaman, cuma namazı kılmayanların oranı %8,55 iken, devamlı olarak cuma namazı kılanlar %70,09. Arasına kılanlar %9,40, çok seyrek kılanlar ise %10,26'lık bir oranı meydana getirmektedirler. Bu oranlardaki dağılım günlük namazların aksine, cuma namazına olan ilginin yüksekliğini göstermektedir. Bunun sebepleri ise cuma namazının haftada bir sefer olması ile toplumsal baskının önemi sayılabilir. Zira toplumumuzda bazı ibadetlere karşı özel bir hassasiyet vardır. Aslında ibadet hayatının bütününde olması gereken hassasiyet zamanla bazı ibadetlere munhasır kalmıştır. Cuma namazı, Bayram namazı, Oruç tutmak, bunlara misal olarak gösterilebilir. Nitekim değişik kesimlerde yapılan çalışmalarda da benzer değerler elde edilmiştir (14).

Cuma namazına olan ilgi düzeyi ile değişkenler arasında manidarlık bulunamamıştır.

4- BAYRAM NAMAZI

Cuma namazı haftalık bir ibadet iken, bayram namazı senede iki dinî bayramın başlangıcında yerine getirilen bir ibadettir. Bayram namazını kılmak hukuken vaciptir. Bayram namazları senede iki defa kılındığı için bu namazlara da ilgi bir hayli yüksektir. Zira Cuma namazının devamlılığına sebep olan şartlar Bayram namazı için de geçerlidir. Hatta sosyal baskı Bayram namazının yerine getirilmesi hususunda daha da şiddetlidir.

Çırak, kalfa ve ustalardan bayram namazını kılmayanlar

(14) Ünver Günay, A. g. e., s.87; Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.91,92.

9,40'dır. Devamlı olarak kılanlar 80,34'tür. Tablo 21'de görüldüğü üzere Bayram Namazına karşı olan ilginin, Cuma namazından daha çok olduğu görülmektedir. Bu durum yine değişik araştırmalarda da tespit edilmiştir (15). Bayram namazı ile değişkenler arasında manî dar ilişkiler bulunmamıştır.

Tablo: 22 Namaz Kılmadığınız İçin üzülüyor musunuz?

GÖRÜŞLER	SAYI	%
Evet	95	90.47
Hayır	4	3.84
Cevapsız	6	5.69
TOPLAM	105	100.00

İslâm Dini'nde, namaz ibadetinin önemi daha önce zikredilmişti. Ancak tablo 21'de görüldüğü üzere araştırma grubumuzun 66,67'si günlük namazlarını düzenli olarak kılmamaktadırlar. Çok önemli olan bu ibadetin yerine getirilmemesi, namazın önemine inanılmadığından değildir. Çünkü dinî inançlar insan benliğinde çok önemli bir tesire sahiptir. Dolayısı ile namaz kılmayanlar «namaz kılmadığınız için üzülüyor musunuz?» şeklindeki soruya verdikleri cevaplarda: Bunlardan 90,47'si zgn olduklarını, 3,84' zlmediklerini ifade etmişlerdir. Bu konudaki soruya, namaz kılmayanların 5,69'u da cevap vermemiştir.

Her ne kadar dinî pratikler çeşitli nedenlere bağlı olarak yerine getirlemese de, dinî inanç çoğunlukla çok kuvvetli bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Ayrıca, dinî ve imanî noktadaki eksikliklerin otomatik olarak pratiklere yansiyabileceği düşünülürse, ilgili soruyu cevapsız bırakan ya da zlmediklerini ifade edenlerin dine ve dinî değerlere karşı negatif bir tutum içerisinde olabilecekleri düşünülebilir. Çünkü, inanılmayan bir özelliğin tatbiki de mümkün değildir. Ayrıca, din eğitimi ve öğretiminin yetersizliği ile diğer sosyal tesirler göz önüne alınırsa, ibadetler konusunda ya hiç bir bilginin mevcut olmadığı ya da ehemmiyet verilmediği düşünülebilir. Çünkü dinî Őur ve kişiliğin inkişafı mevcut Şartlar içerisinde mümkün gözükme-

(15) Ünver Günay , A. g. e. , s.87 ; Mehmet Bayyığıt , A. g. e. , s.91,92.

mektedir.

Namaz ibadetini yerine getirip-getirememe konusunda ekseriyetle, insanlar ibadetin yapılması gerektiği hususunu dile getirmekte ve pekçok psiko-sosyal sebepler yüzünden bu ibadeti yerine getiremediklerini dile getirmektedirler. Nitekim üniversite gençliği üzerinde yapılan bir çalışmada da (16) benzer durumlar tespit edilmiştir.

Bu sebeple tablo 22'deki veriler toptan gözden geçirildiğinde verilere göre bazı değişkenler arasında farklılaşmaların olduğu görülmüştür.

Eğitim ve öğretim seviyesine göre, Namaz kılmama konusunda toplumun genelinde olduğu gibi ilk, orta, lise ve dengi okul mezunları durumlarından büyük ölçüde rahatsızlıklarını dile getirirken, üniversite mezunlarında bu oran oldukça düşüktür. Zaten diğer ibadetlerle ilgili bölümlerde aynı durum tespit edilmişti.

Yaş durumuna göre, 13-17, 18-21, 22-40 yaş düzeylerinden insandaki dinî şüphelerin arttığı ergenlik döneminden başlayarak, ileri yaşlara doğru dinî şüphelerin izalesi ile dinî şuurun gelişmesine bağlı olarak namaz kılamama hususunda pişmanlıklar artmaktadır. 41 ve 60 yaş düzeylerindeki durum ise bu kategoriye girenlerin adedi oldukça az olduğundan istisnai bir durum olarak kabul edilebilir.

Medeni duruma göre de, cevapsız bırakanları da hesaba katarsak, bekar olanların evlilere nazaran namazlara karşı daha ilgisiz olduklarını ve üzülmediklerini söyleyebiliriz. Yani evli olanlar namaz konusuna daha çok ilgi göstermektedirler. (bakınız ek tablo: 9).

5- ORUÇ TUTMAK

Oruç her şeyden önce, İslâm'ın en önemli ibadetlerinden biridir. Bu ibadet sadece Allah rızası için yerine getirilir. Bunun yanında oruçta maddî, manevî ve sosyal yönden pek çok fayda mülâhaza etmek mümkündür. Oruç, belli bir süre yeme-içme saatlerini değiştirerek, hayatı, belli bir düzene koyma, nefsi oto-kontrol ederek disipline etmek demektir. Oruç, hayatiyeti, tehlikeye sokmadan, fizyolojik ihtiyaçları ihmal ve inkar etmeden «imsak» vaktinden, akşamın ilk anlarına kadar yeme ve içmeyi geçiktirmektir. Bütün

(16) Bkz.: Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.93.

bunlar insanın kendisini kontrol etmesine, açıklığı tatmasına, iradesini terbiye ederek, ısraftan kaçınmasına vesile olmaktadır. Bu özellikleri ile oruç ferdî olduğu kadar da, sosyal bir muhtevaya da sahiptir. Zira oruç ayında pek çok sosyal fonksiyon taşıyan ibadetler yerine getirilmektedir; zekat, sadaka ve fitre bunlardandır.

Acaba, çırak, kalfa ve ustalarda ferdî ve ictimai pek çok özelliklere sahip bulunan oruç ibadetine karşı ilgi ne durumdadır?

Tablo 21'deki verilere göre, Cuma Namazı, Bayram Namazı gibi Oruç ibadetine karşı da ilgi çok yüksek durumdadır. Oruç tutmayanlar %5,13'lük bir oranı meydana getirirken, tam olarak oruçlarını tutanlar, %86,33'tür. Ayrıca, «arasıra» oruç tutanlar %3,42, çok seyrek olarak tutanlar da %4,27'lik bir oranı temsil etmektedir. Tablo 21'deki ibadetlere ait veriler incelendiğinde, Kur'ân-ı Kerîm ve beş vakit namaza karşı ilgi çok az iken, Cuma Namazına, Bayram Namazına ve Oruca karşı ilgi çok yüksektir.

Oruç ibadeti konusudaki yüksek oranın sebepleri şöyle izah edilebilir. İlk olarak geleneksel tavırlar ve toplumsal baskı, orucun tutulması için önemli sebepler olarak zikredilebilir. Zira, Ramazan ayında yaşanan manevî atmosfer (özellikle Konya'da) çok yüksektir. Ayrıca, oruç tutmayanların toplum tarafından kınanması, ailelerin bu konudaki ikazları oruç tutma için etkili olabilmektedir. Ayrıca, ilgili ibadetin senenin belli dönemine tekabül etmesi, orucun hem ibadet, hem de sıhî açıdan faydalı olarak kabul edilmesi insanları oruç tutmaya sevk etmektedir denebilir. Ancak, en önemli sebep olarak, geleneksel olarak, belli ibadetlere hassasiyet gösterilmesi gösterilebilir. Nitekim oruç gibi, cuma ve bayramları için de aynı sebepler zikredilebilir.

Bu sebeple, oruç ibadetinin yerine getirilmesi ile değişkenler arasında pek manidar ilişki bulunamamıştır.

Çeşitli gençlik ve halk kitleleri üzerinde yapılan çalışmalarda da benzer neticeler bulunmuştur (17).

(17) Bkz.: Beşir Atalay, A. g. e., s.127-128, Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.101.; Hayati Hökelekli, A. g. e., s.85.; Ünver Günay, A. g. e., s.100.

6- ZEKAT HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Tablo: 23) Zekat Hakkındaki Tutumlar:

GÖRÜŞLER	SAYI	%
1) Artık zekata gerek yoktur, Devletin sosyal kurumları bu görevi yapmaktadır.	1	0.95
2) İnsanları dinî inanç ve düşünceleri zayıfladığı için, zekatın sosyal dayanışmada bir fonksiyonu olamaz.	10	8.55
3) Zekat, dine göre zengin olanların yerine getirmesi gereken bir ibadettir.	96	82.05
4) Bir ibadet olmak değil de sosyal dayanışma için faydalı görüyorum.	8	6.84
5) Cevapsız	2	1.71
TOPLAM	117	100.00

İslâm dinindeki bütün emirlerde hem ferdin, hem de toplumun maslahatı gözetilir. Şüphesiz ibadetler sadece Allah'a kulluk için yapılır, fakat ibadetlerin ferdî ve ictimai faydaları da mevcuttur. Toplumların sağlıklı bir yapıya sahip olmaları, toplum içindeki fertlerin birbirleriyle olan sağlam ilişkileri ve toplum içerisinde yardımlaşma ve dayanışma ruhunun canlılığı ile mümkündür. İslâm'ın şartlarından olan zekat ibadeti de, toplumda sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik eden bir vecibedir. Hiç bir dine ve hiç bir fikir sisteminde İslâm'daki gibi dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik eden ve bunu fiilen tatbikini ibadet derecesine çıkaran bir esas mevcut değildir. Dolayısı ile müslüman toplumların haricindeki toplumlarda çeşitli sosyal tabakalar ve sınıflar arasında bu yardımlaşma ve dayanışma ruhunun olmaması sebebi ile çatışmalar mevcuttur. Toplum'daki çeşitli sosyal dilimler arasındaki tabii soğukluklar, İslâm'da dinî emirler ve ibadetlerle bir sıcaklığa, bir kardeşlik ilişkisine dönüştürülmektedir. Dünyada liberal-kapitalist ve marksist toplumlardaki mevcut çatışmaların temelinde bir türlü sağlanamayan sosyal barış arayışı, sınıflar ve tabakalar arasındaki menfaat uyumsuzluğu yatmaktadır.

Bu uyumsuzluğa bağlı olarak, sosyal adalet, yardımlaşma ve dayanışma ruhu ortadan kalkmaktadır.

İslâm ise, getirdiği esaslarla toplumda kardeşliği ve yardımlaşmayı tesis etmektedir. Bu temelin en önemlilerinden biri de zekat ibadeti ve diğer sosyal muhtevalı ibadetlerdir.

Toplumumuzda da zekat ibadetinin hâlâ önemli fonksiyonlar icra ettiği bilinmektedir. Araştırma grubumuzdan elde ettiğimiz veriler de, bu kanaati büyük ölçüde desteklemektedir. Çünkü, zekatı bir ibadet olarak kabul eden ve yerine getirilmesine inananların oranı %82,05'dir. Buna karşılık sadece sosyal dayanışma için zekatı gerekli görenler ise, %6,84 oranındadır. Ayrıca zekatın fonksiyonunu kaybettiğini söyleyenler ise, %8,55 oranındadır.

Netice olarak zekat, toplumumuzda hem ibadet olarak hem de sosyal dayanışma ve yardımlaşma vesilesi olarak kabul edilmektedir.

Zekat ile ilgili benzer bulgular değişik kesimlerde yapılan çalışmalarda da tespit edilmiştir(18).

Zekat konusundaki tutumlarla bağımsız değişkenler arasında manidar ilişki bulunanlara göre durum şöyledir:

Eğitim ve öğretim durumuna göre, zekatın, bir ibadet olarak veya toplumdaki sosyo-ekonomik yardımlaşma ve dayanışma konusunda önemli husus olarak kabul edilmesi beraberce değerlendirildiği zaman, ilk orta, ve lise ve dengi okul mezunları arasında büyük, farklılıklar yoktur. Ancak, ilkokul, lise ve dengi ile üniversite mezunlarının zekat hakkındaki tutumları daha olumlu gözükmektedir. Bu durum, bize, çırak, kalfa ve ustaların geldikleri sosyo-ekonomik çevre ile içinde buldukları şartlar göz önüne alındığında; zekat hakkındaki farklılaşmaların yukarı eğitim ve öğretim düzeylerine göre artmakta olduğunu ifade edebilir. Orta okul mezunlarını ise, en düşük seviyede olumlu tutuma sahip olmaları, -genellikle dinî inanç ve düşüncenin zayıflamasıyla beraber- zekatın fonksiyonunun büyük ölçüde azaldığını ifade etmeleri, sayı itibari ile az olmalarına ve istisnai bir durum olabileceğine bağlanabilir.

Yaş gruplarına göre, zekat hakkındaki olumlu tutumlar en büyük yaş düzeyinden en küçüğüne doğru olumlu seyretmektedir. Zekatın bir ibadet olması yanında sosyal yardımlaşma da oynadığı rol de aynı düzeydedir. Fakat, zekatın dinî inanç ve düşüncenin zayıflamasıyla fonksiyonel olduğu kanaati ise, alt yaş gruplarında belli ölçülerde yer alırken, ileri yaş grubunda bu kanaati paylaşan yoktur. Bu durum da dinî inanç ve düşüncelerin zayıflamasının yeni nesillerde daha hissedilir durumda olabileceğine hamledilebilir. Yaş düzeylerine göre ilişki düzeyi fazla yüksek değildir.

(18) Bak. : Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.106 ; Ünver Günay , A. g. e., s.111.

Medenî duruma göre, bekar olanların evlilere oranla zekat hakkındaki tutumları daha olumludur. Manidarlık düzeyi oldukça düşüktür. Bu açıdan bakılınca, medenî durum ile zekat hakkındaki tutumların farklılaşması manidarlık açısından pek önemli gözükmemektedir. (Bkz.Ek Tablo 4)

7- HAC HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Tablo: 24 Hac Hakkındaki Tutumlar:

GÖRÜŞLER	SAYI	%
1) Hacca hiç gerek yoktur	-	-
2) Ülkemizin dövizleri gereksiz yere yabancılarla gidiyor.	1	0.85
3) Bunca fakir varken hacca gidilmemeli.	10	8.55
4) Hac, bir ibadettir, şartları müsait olanlar yerine getirmelidir.	101	86.32
5) İyice yaşlandıktan sonra yerine getirilmelidir.	3	2.56
6) Cevapsız	2	1.71
TOPLAM	117	100.00

Hac ibadeti diğer ibadetler gibi temel ibadetlerden biridir. Hac ibadetinin her özelliği ayrı bir mânâ, ayrı bir ehemmiyet taşır. Bu ibadet, ne bir turistik seyahat, ne de ticarî bir yolculuktur. Hac ibadeti insanın yaratılışından bu yana inananların yerine getirdiği bir ibadet ve kutsal bir yolculuktur. Çünkü hac ibadeti, Adem aleyhisselam'dan bu yana bütün ilahî dinlerde mevcut olan ve yapılan malî ve bedenî bir ibadet olup, dini tecrübenin ifade şekillerinden biridir. Hac ibadeti, Allahu Teâlâ'nın emri olup (19), Peygamber Efendimiz'in bizzat tatbik ettiği ve müslümanlardan da (gücü yetenlere) yapmalarını tavsiye ettiği bir ibadettir (20).

Hac ibadetinin ibadet olmasının yanı sıra, sosyal yönden pek çok faydaları vardır. Renkleri, dilleri, ırkları, kültürleri farklı farklı olan müslümanların her yıl yaptığı bir kongre mahiyetindedir. Bu ibadet vesilesi ile müslümanlar, birlik ve beraberliğin, din kardeşliğinin hazzını tatmakta ve imanî bir coşku yaşamaktadırlar.

Acaba, bugün toplumumuzda hac ibadeti bu manası ile bilin-

(19) Alî İmran Sûresi, Ayet :97.

(20) S. Buhârî, Bab 'ül İman/2

mekte ve icra ettiği sosyal fonksiyonlar tanınmakta mıdır? Çünkü pek çok ibadet, mânâsından ve ruhundan çok şeyler kaybetmiş ve gerektiği gibi icra edilmesi inancı yer yer kaybolmuştur.

Araştırma grubumuzun hac ile ilgili düşünceleri şöyledir. Hacı gerçek mânâda algılayıp, ilâhî mânâda bir yolculuk, bir ibadet olduğunu ifade edenler %86,22'dir. Ancak, hacı ibadet özelliğinden çıkararak meseleye sırf ekonomik açıdan bakan ve bunca fakir varken hacca gidilmemeli diyenler ise; %8,55'dir.

Ayrıca toplumdaki genel teamüle uygun olarak yaşlanınca yapılması gerektiğine inananlar mevcuttur: %2,56.

Tablo 24'deki veriler genel olarak değerlendirildiğinde, hac hakkındaki olumlu tutumların genelde yüksek olduğu görülmekle birlikte, kısmen de olsa hac hakkındaki kanaatlarda bir farklılaşma söz konusudur. Benzer neticeler değişik çalışmalarda da tespit edilmiştir (21).

Hac konusunda tespit edilen tutumlarla bazı değişkenler arasında bir ilişki bulunamazken, yaş düzeyi eğitim ve öğretim düzeyi ve medenî durum arasında mânidar ilişkiler tespit edilmiştir.

Yaş düzeyine göre; 21-40 yaş grubunda hac hakkındaki tutumlarda en yüksek ilişki düzeyi tespit edilmiştir. Bunu 13-17 ve 18-21 yaş grubu takip etmektedir. En düşük ilişki düzeyi ise 41-60 yaş grubuna aittir. Ayrıca en küçük yaş grubundan başlayarak dinî inanç ve düşüncenin kısmen zayıflaması ve sosya-ekonomik problemlerin fazlalığı sebebi ile bunca fakir varken hacca gidilmemeli kanaati ileri yaş gruplarına doğru yükselerek artmaktadır. Ayrıca Hac hakkındaki geleneksel teamül üzerine, 13-17 ve 18-21 yaş gruplarında hacca, yaşlanınca gidilmeli kanaatinin olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim ve öğretim düzeyine göre Hac hakkında en yüksek olumlu tutum ilkökul mezunlarında tespit edilmiştir. En düşük olumlu tutum ise, ortaokul mezunlarında tespit edilmiştir. Bunu lise ve üniversite mezunları takip etmektedir. Fakirlik münasebeti ile hacca gidilmemesi gerektiği düşüncesi yine aynı şekilde sıralanmaktadır. Hacca yaşlanınca gidilmeli kanaati ilkökul mezunlarında çok düşük iken, orta okul ve lise mezunlarında oldukça yüksektir. Yine ortaokul mezunları, hacı döviz kaybı olarak da görmektedirler.

(21) Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.112., Ünver Günay, A. g. e., s.122.

Medeni duruma göre; zekat hakkındaki tutumlarda olduğu gibi, Hac konusunda da bekarların, evlilere oranla daha çok olumlu tutuma sahip oldukları tespit edilmiş olup, ilişki düzeyi düşüktür. Hacca yaşlanınca gidilmeli kanaati evlilerde, bekarlardan yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. (Bkz.Ek Tablo:5)

8- KURBAN HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Tablo: 25 Kurban Konusundaki Tutumlar:

GÖRÜŞLER	SAYI	%
1) Kurbanı bir ibadet olarak değil de , sosyal dayanışma için faydalı buluyorum .	3	2.56
2) Kurban imkanı olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadettir .	107	91.45
3) Onbinlerce hayvanın boğazlanması ibadet olur mu?	2	1.71
4) Cevapsız	5	4.27
TOPLAM	117	100.00

Kurban ibadeti -çok çeşitli olmakla beraber- esas olarak yılda bir sefer (gücü yetenlerin) Allah için ve O'na yaklaşmak için yerine getirilir. Kurban'ın da bir ibadet olması yanında pek çok ferdî ve sosyal fonksiyonları mevcuttur.

İnsanlardaki, yardımlaşma ruhunu canlı tutması, komşuluk ilişkilerini sağlamlaştırması sosyal huzur ve barışa olan katkıları sebebiyle kurban ibadeti çok yönlü bir ibadettir. Çünkü kurban ile bir bayram yaşanmaktadır.

Araştırma grubumuzun, zekat ve hacda olduğu gibi, kurban konusunda da ilgili tutum ve kanaatlarında bir uyum söz konusudur. Elde edilen verilere göre; çırak, kalfa ve ustaların %91,45'i kurbanın bir ibadet olduğunu ve imkanı olanların yerine getirmeleri gerektiğini ifade etmelerine karşılık; kurbanı sadece sosyal dayanışma ve yardımlaşma için gerekli görenler %2,56, kurbanı âdeta bir «hayvan kıyımı» olarak görenler ise %1,71'dir. Bu durum, toplumumuzdaki genel kanaate ters olarak sapma bir tutumu göstermektedir.

Benzer şekilde tutumlar, değişik çalışmalarda da tespit edilmiştir (22). Kurban konusunda olumlu tutumların yüksekliği, kur-

(22) Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.109.

banın bir ibadet olması yanında toplumsal dayanışma, yardımlaşma gibi pek çok psiko-sosyal faydalarının olması ile izah edilebilir.

Kurban konusunda farklılaşmalarla mânidar ilişkiler aranmış ancak, pek mânidar ilişkiler bulunamamıştır.

Genel olarak değerlendirildiği zaman kurban konusundaki tutumlar önemli ölçüde olumlu bir görünüme sahiptir.

9-GUSÛL ABDESTİ HAKKINDAKİ TUTUM ve DAVRANIŞLAR

Tablo: 26 Gusûl Abdesti:

Gusûl abdesti nasıl alınır. Biliyor musunuz?	SAYI	%
Evet	88	75.21
Kısmen	14	11.97
Hayır	15	12.82
TOPLAM	117	100.00

Gusûl abdesti İslâmî vecibelerden olup akıl-baliğ olmuş herkesin bilmesi ve tatbik etmesi gereken bir ibadettir. İslâmî mânâda temiz sayılabilmek için, kadın-erkek herkesin bu vecibeyi yerine getirmesi gereklidir. İslâm'a inanan bir kişi, hayatının bütün safhasını ve günlük hayatta karşı karşıya kaldığı bütün olayları bir ibadet şuuruyla değerlendirmesi gereklidir. Müslümanlar, evli olsun, bekar olsun, kadın olsun, erkek olsun insanî ihtiyaçlarını giderirken dinî ölçülere uymak durumundadırlar. Aksi halde dinen vebal altına girilmekte, bir noktada meydana gelen eksiklik ve yanlışlık dine bağlı olarak diğer vecibelerin yerine getirilmesini de engellemektedir. Mesela, gusûl abdestini bilmeyen bir kimsenin abdestle yapılabilecek olan ibadetleri yerine getirmesi mümkün değildir.

Gusûl abdestinin nasıl alındığının bilinmesi, İslâmî mânâda temizlik için gerekli ve tatbik edilmesi gereken bir husustur. Ancak dinî olan her konuda eksiklikler mevcut olduğu gibi, bu konuda da pek çok sebebe bağlı olarak eksiklikler mevcuttur. Bu tür eksikliklerin giderilebilmesi için gerekli dinî eğitimin evde, ailede, okulda insanlara verilmesi gerekmektedir. Aksi halde yanlış ve eksik bilgiden kaynaklanan pek çok hatalar yapılmaktadır. Bu hatalar hem insanları tedirgin etmekte, hem de, telafisi yoluna gidilmemektedir. Halbuki herkesin bilgisi, görgüsü tam değildir, bilmeyenin bi-

lene sorması, bilenleri de evde olsun, okulda olsun veya her nerede olursa olsun bildiklerini başkalarına aktarması gereklidir. Gusûl abdesti ile ilgili yecibeler çok basit olmasına rağmen elde ettiğimiz verilerde dinî kültüre ait bu basit bilgiler bile çırak, kalfa ve ustaların yaklaşık dörtte biri tarafından bilinmediğini gördük. Gusûl abdesti ile ilgili sorumuzu deneklere teker teker sorarak cevapları sözlü olarak aldık. Buna göre gusûl abdestini tam olarak tarif edebilenler çırak, kalfa ve ustaların %75,21'dir. Kısmen tarif edebilenler %11,97, hiç bilmeyenler ise %12,824'dir. Gusûl abdesti konusunda yetersiz olanların genellikle çıraklar ve kalfalardan olduğunu gözlemledik. İleri yaşta olanlar ilgili soruyu net olarak cevaplarırken, genç nesil ise ilgili soruyu çoğunlukla cevapsız bırakmışlardır. Görünen odur ki, dinî kültür çalışan kesimde gittikçe azalmaktadır. Fakat Çıraklık Eğitim Merkezlerindeki müfredat programlarına Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin konulması, bir ölçüde dinî kültür açısından önemli bir gelişme sayılabilir.

Gusûl abdesti konusundaki tutumların değişkenlere göre farklılaşması hususunda şunlar tespit edilmiştir. (Ek tablo: 6).

Yaş düzeyine göre: büyükten küçüğe doğru, gusûl abdesti konusundaki tutum ve davranışların eksikliği tespit edilmiştir. Bu durum insanların dinî konulardaki eksikliklerini özellikle yeni yetişen nesillerin dinî bilgi ve kültür açısından son derece yetersiz olduklarını göstermektedir.

Medenî duruma göre; evli olanları diğer dinî konulardaki eksiklikleri gibi gusûl abdesti konusunda da kısmen eksiklikleri mevcuttur. Halbuki evlilik hayatında en önemli hususlardan biri olan bu özelliğin eksikliğini hissedilmesi gerçekten düşündürücüdür. Bekarlar da ise bilgi seviyesi düşüktür. Gusûl abdestini tam olarak bilenler %60 oranındadır. Bu durum, çırak, kalfa ve ustalardaki dinî bilgi ve kültür seviyesinin çok düşük olduğunun göstergesidir.

Gelinen sosyal çevreye göre; taşra kökenli olanlarda, gusûl abdestini bilmeyenler çoğunlukta dırlar. İl merkezinde olanlar ise bu konuda daha bilgilidir. Konyanın özel şartları bu durumda önemli husustur. Bu konu da, taşradan gelenlerin bilgi seviyesinin düşüklüğü göç olayının sonuçlarına bağlı olarak, şehir hayatına uyumsuzluk ve geniş ailenin dağılması neticesinde oluşmaktadır denebilir. Zira bu konudaki kültür genellikle ailede alınmaktadır. Ayrıca

eğitim ve öğretim müesseselerindeki dinî ağırlıklı derslerin de yetersizliği bu neticenin oluşmasında önemli unsur olarak zikredilebilir.

Eğitim ve öğretim düzeyine göre; bu konuda ilkokul mezunları gusûl abdesti konusunda en bilgili kesimdir. Çırak, kalfa ve ustaların ekseriyetinin ilkokul mezunu olduğunu düşünenecek olursak, durum daha iyi anlaşılır. Nihayet diğer eğitim ve öğretim seviyelerinde gusûl abdesti konusundaki bilgi eksikliği artmaktadır. Bu da dinî duygu, bilgi ve pratiklerin zayıflaması açısından önemli gözükmetedir. Ayrıca eğitim ve öğretim düzeyinin yükselmesiyle orantılı olarak dinî konulardaki bilgilenmenin azalması düşündürücüdür.

Ailenin ekonomik seviyesine göre; ekonomik seviyenin düşük olduğu ailelerin çocuklarının bu konuda daha bilgisiz oldukları tespit edilmiştir. Dolayısı ile ekonomik seviye yükseldikçe bilgilenme ortmaktadır. Ancak bu konuda da Konya'nın özel şartları gözden uzak tutulmamalıdır. (Bkz.Ek Tablo:6)

Genel olarak değerlendirilirse, gusûl abdesti konusundaki eksiklikler bir hayli düşündürücüdür.

D) İBADET HAYATINDAKİ FARKLILAŞMANIN SEBEPLERİ

Tablo: 27 İslâm'ın Bütün Şartlarını Yerine Getirme Durumu:

İslâm Dini'nin bütün şartlarını yerine getirmek mümkün müdür?	SAYI	%
1) Evet	20	17.09
2) Kısmen	67	57.26
3) Hayır	29	24.79
4) Cevapsız	1	0.85
TOPLAM	117	100.00

İbadetlerle ilgili verilerden anlaşıldığına göre; çırak, kalfa ve ustaların dini hayatı pek yüksek bir düzeyde değildir. «Acaba dini vecibeler niçin yerine getirilmiyor ya da yerine getirilemiyor?» «Bunun çeşitli sebepleri var mıdır? Varsa nelerdir?» Eğer bugün İslamî ibadetler yerine getirilmiyor ya da getirilemiyorsa, bu durum İslâm dininin özelliklerinden mi, yoksa başka sebeplerin tesiriyle mi oluşmaktadır? İslâm dini, kolaylık dini ve insan fıtratına en uygun din olduğuna göre, o zaman mevcut hali nasıl açıklamamız gerekmektedir?

Araştırma grubumuza, İslâm'ı bir bütün olarak yaşayabilmenin günümüzde mümkün olup olmadığını sorduk. Neticede, İslâm, günümüzde tam olarak yaşanabilir diyenler %17,09, kısmen yaşanabilir diyenler %57,26, ve yaşanamaz diyenler ise % 24,79'dır. Yani çırak, kalfa ve ustaların yaklaşık beşte biri «yaşanabilir» derken, beşte dördü bunun tam olarak mümkün olmadığını söylemektedirler. Bunun sebeplerini araştırdığımızda, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Tablo 28'deki verilerde, çırak, kalfa ve ustalar İslâm'ı bir bütün olarak yaşayamamanın sebeplerini, dış faktörlere bağlı olarak şu şekilde açıklamaktadırlar:

Tablo: 28 İslâm'ın bütün şartlarını yerine getirememenin sebepleri:

Bugün İslâm niçin yaşanamaz?	SAYI	%
1) Çevremiz buna manidir, Dindar olanla alay ediliyor.	10	10.31
2) Siyasî ve hukukî şartlar müsait değildir.	13	13.40
3) Çalışma şartları (zaman, işin ağırlığı, fabrikanın özellikleri) sebebiyle	34	35.05
4) Herkes tam olarak dinî esasları ve inançları bilmiyor	38	39.18
5) Başka	1	1.03
6) Cevapsız	1	1.03
TOPLAM	97	100.00

1) **SOSYAL ÇEVRE:** Dinî hayatın düzenliliği ve devamlılığı, uyumlu bir çerve içerisinde mümkündür. Çünkü kişi yaşadığı çevreden etkilenir, insan yaşadığı sosyal çevrenin çocuğudur. Toplumda kültürel bütünlük ve ahenk kaybolduğu zaman, topluma hakim olan, genel ölçüler değil, daha çok, ferdî kıymet sistemine göre şekillenen ferdî motiflerdir. Dolayısı ile şahsiyetin bütünlüğü çözüldüğü zaman, yaşanan hayat ile benimsenmiş olan kıymetler arasında uyumsuzluk var demektir. Cemiyet kendi kıymetlerini ayakta tutacak güce sahip olduğu müddetçe bu çeşit uyumsuzluklar, fertlerde tam bir şahsiyet ve değer çöküntüsü hallerini almayabilir. Mesela, fuhuş yapan bir kadın veya sahtekarlıkla geçinen bir erkek, sosyal çevredeki değerlerin sağlamlığı sebebiyle yaptığının doğru bir iş olmadığını bilecek kadar sosyal vicdan sahibidir. Fakat cemiyet çözümlü, dağılmaya başlayınca, yani değerler ikizleşince, kıymetlerden sapma halleri değil, bizzat bu kıymetler şüphe ve münakaşa konusu olur. Artık fuhuşa atılan kadınların kurtarılması bir problem teşkil etmez, asıl mesele cemiyetteki cinsî ahlâka ait normların doğru olup-olmadığıdır (23).

Yukarıdaki izahattan da anlaşılacağı üzere, cemiyetimiz, müslü-

(23) Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s.66, 67.

man bir topluluk olmasına rağmen, kıymet sistemlerinin çözüldüğü ve bu kıymetlerin doğru olup-olmadığının tartışmasının yapıldığı bir ülkedir. Tablo: 28'deki verilerde de görüldüğü üzere, çırak, kalfa ve ustaların %10,31'i toplumdaki sosyal baskılar -alay edilme ve küçük görülme gibi sebeplerle- yüzünden İslâm'ı yaşamamanın mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Çünkü dindarlık bir geri kalmışlık örneği olarak algılamakta ve dinî yaşamaya çalışanlar, çağdaş olmamakla itham edilmektedirler. Bu tavrı, büyük ölçüde bütün sosyal hayatta müşahede etmek mümkündür. Halbuki, toplumumuzu asırlarca ayakta tutan değerleri inkar etmek veya küçük görmek A. Toynbee'nin de işaret ettiği gibi «herodian»ca bir tutumdur. Çünkü herodianlar, kendilerini ve kendi değerlerini küçük görerek, başka toplumların değerlerini taklit etmektedirler.

2) SİYASİ ve HUKÛKİ ŞARTLAR: Toplum, içinde barındırdığı insanların maddî ve manevî değerlerini korumak ve geliştirmek üzere oluşmuş ve bu değerlere göre organize olmuş bir birlik demektir. Toplumdaki, siyasi düzen ve hukûkî şartlar, toplumsal bütünlüğü ve devamlılığı sağlamak için yine toplumsal değerleri esas olarak oluşturulmuş bir düzenleme şeklidir. Dinsiz bir toplum yeryüzünde mevcut olamayacağına göre, her toplumun bir dini ve dine bağlı olarak oluşan bir dinî hayat nizamı mevcut demektir. Din, toplum hayatının en köklü ve en eski müessesesi olduğu için bütün zaman ve mekanlarda geçerliliğini ve gücünü korumuştur. Din üzerinde kurulan sosyal baskılar hiç bir zaman dinî ve dinî yaşayışı ortadan kaldıramamıştır. Çünkü sosyolojik bir kaideye göre, «toplumda fonksiyonel olan bir müessese kaldırılamaz.» kaldırılrsa ya da faaliyetleri engellense bile fonksiyonel olduğu için faaliyet şeklini değiştirerek «yeraltına» çekilerek gizli gizli fonksiyonunu icra eder. Dinler tarihi bunun açık misalleri ile doludur.

Memleketimizde, Anayasanın 24. maddesi ve Cumhuriyetin laiklik ilkesi, din ve vicdan hürriyetini esas alırken, bir talihsizlik örneği olarak yer yer dinî ibadetler ve müesseseler engellenmiştir. Ancak demokratikleşme sürecinin başladığı yıllardan itibaren bu çeşit engellemeler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Önceleri sık sık «toplu olarak "hu" çeken tarikatçılar yakalandı, sanıklarla beraber, tesbih, takke ve seccade gibi suç unsurları olan malzemelere elkonuldu.» şeklindeki talihsiz açıklamalara ve uygulamalara çok şahit olduk. Halbuki "hu" demek «Allah» demektir, suç unsuru olarak nitelenen malzemeler ise "namaz ibadeti için gerekli olan unsurlardır.

Yine namaz ibadeti ferdî olarak yapılmakla beraber, toplu yapıldığında daha çok sevap kazanılacağı inancı ile toplu olarak kılınması daha çok tercih edilen bir durumdur. Dolayısı ile bunların suç olarak kabul edilmesi normal olarak mümkün değildir. Hal böyle olunca, siyasî ve hukukî düzenlemelerin dinî ölçülere dikkat edilerek tatbiki, hem sosyal huzur, hem de sosyal bütünlüğün sağlanması yolunda önemli adımlara vesile olacaktır.

Nitekim tablo 26'deki verilerde de İslâm'ı tam olarak yaşayamamanın sebeplerini siyasî ve hukukî şartların elverişsizliğine bağlayanların oranı %13,40'la önemli bir yekün teşkil etmektedir.

3) ÇALIŞMA ŞARTLARI: Teknolojik gelişmelere ve sosyal değişimin hızına göre ülkelerin ihtiyaçları, büyümeye başlamaktadır. Bu ihtiyaçları karşılamak üzere çok yeni; ilmî, iktisadî, sosyal, kültürel vs. alanlarda organizasyonlar gerekmektedir. Sanayi toplumlarında üretimi arttırmak ve yeniden teşkilatlandırmak bu organizasyonların en önemlilerinden biridir. Ekonomi, üretim, tüketim, mübadele ve iş bölümü gibi esasları bünyesinde taşıyan yüzyılımızın en önemli hadiselerinden ve ilim dallarından biridir. Ekonomik hayatın temel gayelerinden birisi üretim ve tüketim arasındaki koordinasyonu sağlamaktır. İnsanın ihtiyaçları sınırsız iken, bu ihtiyaçları giderme imkanları ise sınırlıdır. Bundan dolayı ekonominin en önemli unsuru, üretim meselesi olup, sınırsız ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetlerin arzını esas alır. Düzenli ve planlı bir üretim anlayışı, üretim için gerekli olan, emek, sermaye, teşebbüs ve üretime konu olarak tabiatın varlığını gerektirir.

Üretim için bütün özellikler önemli olmakla beraber, üretimin gayesi insanın ihtiyaçlarını gidermek olduğundan, üretimde insan unsuru çok önemli bir konuma sahiptir. Emek, insan gücü ile karşılandığı için üretimde en önemli faktör insan olmaktadır. Modern toplumlar üretim vasıtaları ve çalışma hayatı dediğimiz yepyeni bir sosyal organizasyonla karşı karşıyadır. Bu yeni sosyal organizasyonlar, tarım toplumu yapısında hemen hemen hiç mevcut bulunmayan bir rasyonalizasyon gerektirmektedir. Bu rasyonalizasyon ve fabrikasyon üretim anlayışına el ve kol gücü ile katılan insan unsuru, makinelerin işleyişine ve seri üretime ayak uydurmak mecburiyetindedir. Zamanla insan-üretim ilişkileri farklı boyutlara ulaşmış neticede çağdaş toplumlarda hakim olan, insan için üretim yerine, üretim için insan anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu sûrette insan

Üretimin gayesi iken, vasıtası durumuna getirilmiştir. Zira, gerek çalışma şartları, gerekse, emeğin değeri konusunda fevkalade yanlış tutumlar yüzünden insan normal hayatını bile devam ettiremez duruma gelmiştir.

Üreten, düşünen, tüketen ve belli hedefleri olan insan, makinanın dişlilerinin dönmesine sebep olan bir vasıta durumuna düşmüş, insanî özellikleri «aline» olmak suretiyle, inancını, ideallerini yitirme durumuna gelmiştir. İnsanî mes'uliyetlerini; yerine getiremediği gibi, dinî, içtimai vs. pek çok vazifelerini de yerine getirmektedir. Zira, çalışma hayatı insanın hayatını, inanç, düşünce ve ideallerinin dışında, sadece seri üretime göre ayarlanmış durumdadır. Mevcut durumları anlatırken üretime karşı olduğumuz akla gelmemeli, biz, sadece vakıa'yı işaret ederek üretimin insanın hayatini devam ettirmesi için bir gaye değil, bir vasıta olması gerektiğine işaret etmek istiyoruz.

Nitekim O. S. B'deki çırak, kalfa ve ustaların %35,05 gibi büyük bir grubu, çalışma şartlarının; zaman, işin ağırlığı, fabrikanın özellikleri vs. gibi sebeplere bağlı olarak İslâm'ı tam olarak yaşamamanın mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Çünkü, ibadet zamanı ile çalışma süresinin, temizlik ve gerekli hazırlık ile zaman darlığının çakışması ve yorgunluk vs. gibi hususlar ister istemez dinî yaşayışı ve ibadetin yerine getirilmesini ters yönde etkilemektedir. Özellikle çalışma saatleri bu konuda çok önemli bir özelliğe sahiptir. Müşahedelerimiz de bunu desteklemektedir.

4) DİNİ BİLGİ ve KÜLTÜRÜN EKSİK OLMASI: Din eğitimi ve öğretimi, bir taraftan insanın bedenî ve ruhî sağlığı ve ferdî vicdanların yücelmesi açısından, diğer taraftan da, bizzat toplumun düzen ve dengesi ile toplumun sıhhati ve huzuru açısından gereklidir. Ünlü psikanalist Carl Gustave Jung: «Son otuz sene içerisinde, dünyanın bütün medeni milletlerinden bana müracaat edenler oldu. Yüzlerce hastayı tedavi ettim... Hiç kimse yoktur ki, müşkülünü halletmek için son baş vurduğu şey, hayatına dinî bir bakış bulmaktan ibaret olmasın. Emniyetle diyebilirim ki, her birinin hastalanmasına sebep, her devirde yaşayan dinin, sâliklerine bahsettiği nimetlerden mahrum olmasıdır. Hem de dinî görüşü yeniden kazanamayanlardan hiçbiri gerçekten iyileşemezdi.» (24) diyor.

(24) Henry C. Link, Dine Dönüş, s.178.

Öte yandan sosyolojik olarak, millî hayatımıza biçim veren ve millî kültür malzememize asırlardan beri bir «üst-sistem» olarak ruh katan İslâm, bütün sosyal hayatımızda varlığını hâlâ en güçlü bir biçimde sürdürmektedir.

Daha önceden de belirttiğimiz gibi, «din sosyolojik bir gerçektir.» inkarı ve ihmali mümkün değildir. Hatta Auguste Comte ve E. Durkheim gibi sosyologlara göre din, temel sosyal müessese olup, bütün müesseselerin anasıdır.

Tablo: 29 Dinî Konudaki Yeterlilik Durumu:

Yeterli Dinî bilgiye sahip misiniz?	SAYI	%
1) Evet	4	3.42
2) Kısmen	74	63.25
3) Hayır	39	33.33
TOPLAM	117	100.00

Her sosyal müessese gibi, din müessesesi de belli bir objektiviteye sahiptir ve inkar edilmesi mümkün değildir. Ancak, memleketimizdeki eğitim ve öğretim müesseselerinde verilmekte olan -örgün ve yaygın- din eğitimi ve öğretimi yeterli olmadığı için dinin ehemmiyeti tamamıyla anlaşılmış değildir. Zira toplumun bütün kesimlerinde dinî bilgi ve kültürün eksikliği hemen farkedilmektedir. Din eğitimi ve öğretimi yapan okullar hariç, diğer okullarımızın müfredatındaki dinî derslerin yeterli olduğu söylenemez. Bu yetersizliğe binaen yetişen nesillerin ruhî ve bedenî dengesi bir uyum içinde olmayıp, toplumun bütün kesimlerinde bazı dinî problemler ve bunalımlar yaşanmaktadır. Dinî boşluk içinde olan insanlar ise, çeşitli sapık eğilimlere yönelmekte, toplumsal dengenin sarsılmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda inanılan değerlerle yaşanan gerçeklerin farklı olması çeşitli çıkmazlara girilmesine sebep olmaktadır. Çünkü, insanların kendi normal dinî hayatları için bile bilmeleri gereken dinî bilgi ve kültüre sahip olmamaları dinî yaşayışı da olumsuz yönde etkilemektedir. İnsan dinî ibadetlerini yerine getirmek istese bile, ibadetlerin nasıl yapılması gerektiğine dair bilgi ve kültüre sahip olmadığı için, dinî yaşayışın şiddeti ister istemez düşmektedir. Tablo: 26'daki verilere göre, İslâm'ı bir bütün olarak yaşayamamanın sebeplerinden biri olarak dinî bilgi ve

kültürdeki eksikliği gösterenlerin oranı %39.18'dir. Bu büyük ve önemli rakam, meselenin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Ayrıca, Tablo: 29'daki veriler incelendiği zaman da ortaya şöyle bir manzara çıkmaktadır. Dinî bilgi ve kültür bakımından kendini yeterli görenler %3,42 iken, kendilerini kısmen yetersiz görenler %63.25 tamamen yetersiz görenler ise, %33.33 oranındadır. Tablo 29'daki verilerde kendini yeterli görenleri, dinî değerlere karşı negatif tutum içerisinde olabileceklerin olduğunu da düşünecek olursak, çırak, kalfa ve ustaların dinî bilgi ve kültür bakımından son derece yetersiz olduklarını söyleyebiliriz.

Çırak, kalfa ve ustalar, içinde buldukları dinî bilgi ve kültür eksikliğinin farkında oldukları gibi, eksikliğin telafisini de istemektedirler. Bu durum, artık «din devrini tamamlamıştır» tezini

Tablo:30 Dinî bilgi ve kültür eksikliklerinin giderilmesi arzusu

Eksikliğini hissettiğiniz dinî bilgilerinizin telafisini isteri misiniz?	SAYI	%
1) Evet	110	97.35
2) Kısmen	-	00.00
3) Hayır	3	2.65
TOPLAM	113	100.00

ortaya atanların aksine, böyle toplu bir arzunun varlığı dinî değerlerin ^{teminini} bir kez daha vurgulamaktadır. Çünkü dinî bilgileri öğrenmek ve geliştirmek isteyenler %97.35 oranında büyük bir yekünü oluşturmaktadır. Üniversite gençliği üzerinde yapılan bir araştırmada da benzer istekler (%91.09) olarak tespit edilmiştir (25). Biz de bu genel isteğe bağlı olarak bazı temennilerde ve tavsiyelerde bulunmak istiyoruz: Diyanet İşleri Başkanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığının işbirliği ile hem yetişkinler için, hem de çocuklarımız için behemal Kur'ân Kursları açılmalı, çeşitli seviyelerdeki okullarda din dersleri kontenjanları yükseltilmelidir. Zira mevcut ders saatlerinin yeterli olduğu düşünülemez. Aksi halde bazı telafisi zor hadiselerin vukuü önlenemeyecektir. Bunlar, ahlâkî çöküntü, ana-babaya ve otoriteye isyan, değerlere karşı negatif tutumlar ile millî birlik

(25) Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.169.

ve bütünlüğün zedelenmesi gibi önemli problemlerdir.

Din dersleri sadece teorik bilgi olarak verilmemeli, Batıda olduğu gibi uygulamalı olarak, okullarda ve çeşitli yaygın eğitim ve öğretim araçlarıyla bütün toplum birimlerine verilmelidir. Uygulamalar için ciddî ve dinin espirisine uygun olmalıdır.

Ülkemizde «din hürriyeti» ve «din eğitimi» ile ilgili mevzuat değiştirilmeli, antidemokratik olan ve din ve vicdan hürriyetini kısıtlayan hükümler kaldırılmalıdır. Din eğitimi ve öğretimi Avrupa toplumları seviyesine çıkarılmalıdır.

Çünkü sağlıklı, ruh ve beden dengesi yerinde, güçlü bir toplum olmak için bu esasların göz önüne alınması gereklidir.

Tablo: 31 Dinî terbiyenin insan açısından önemi:

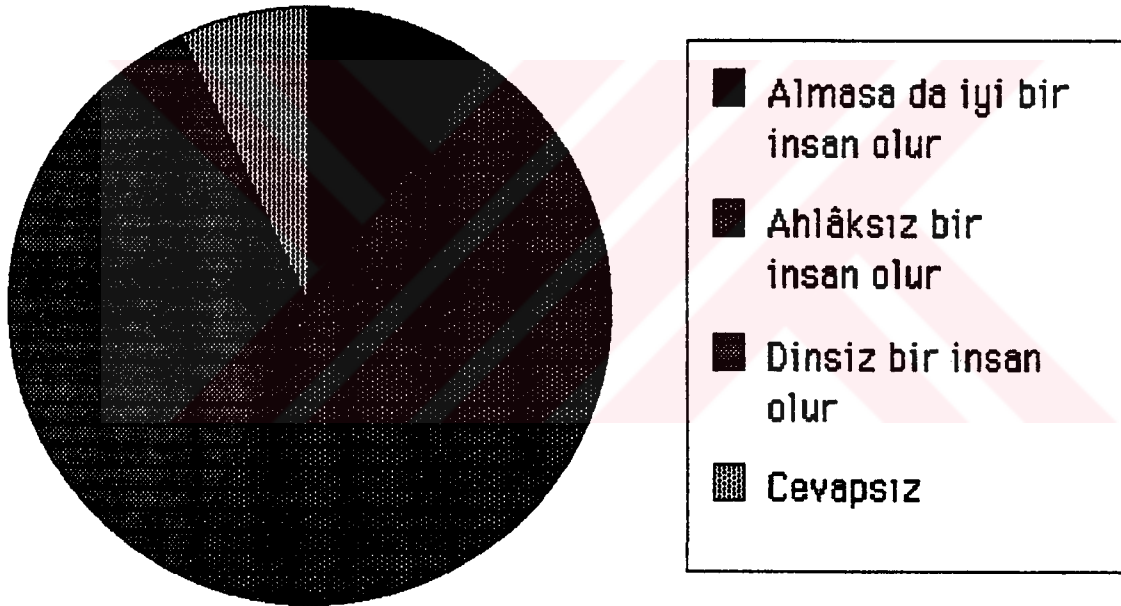
Dinî terbiyenin insan açısından önemi	SAYI	%
Almasa da iyi bir insan olur	12	10.26
Ahlaksız bir insan olur	55	47.01
Dinsiz bir insan olur	42	35.90
Cevapsız	8	6.83
TOPLAM	117	100.00

Din eğitimi ve öğretiminin fert ve toplum açısından önemi konusunda çırak, kalfa ve ustaların tutumları yukarıda izah edilen hususlara büyük ölçüde uymaktadır. Tablo 31'deki verilere göre, dinî terbiye'nin eksik olması, insan şahsiyetini oluşturacak unsurların eksik kalacağı hususunu ortaya çıkarmaktadır. Zira, insanı saran ve kuşatan fizikî ve kültürel çevrenin, ferdin inanç ve tutumlarının oluşmasında, temellenmesinde ve pratiğe aktarılmasında çok büyük önemi vardır. Pek çok pedagoğ ve sosyolog bu konunun önemine işaret etmekte, ferdin, kültürel değerlerinin temelini oluşturan dinî değerlerden etkilendiğini ve bu değerleri benimseyerek, onları davranış modelleri haline getirdiğini bildirmişlerdir. Dolayısı ile din eğitimi ve öğretimi ferdin sosyalleşmesi ve topluma faydalı bir eleman olarak katılması açısından çok önemlidir.

Ancak, çırak, kalfa ve ustaların %10,26'sı din eğitimi ve öğretimi görmeyen insanların da iyi bir insan olabileceğini ifade etmektedirler. Bu düşünceye göre, insan fiziki varlığını normal olarak

devam ettirebilir. Fakat dinin, tarihin en eski ve en köklü müessesesi olduğu gerçeğini, fert ve toplum hayatı için önemini düşünecek olursak, dinî inanç ve değerlerden mahrum olarak yetişen insanların ruhî ve bedenî yönden dengeli bir hüviyete sahip olabileceği söylenemez. Ünlü Psikolog Carl Gustave Jung bu hususu özellikle ifade etmektedir (26). Diğer taraftan bizzat toplumun düzen ve dengesi açısından da din eğitimi ve öğretiminin gerekmektedir.

Grafik 2- Dinî Terbiye Almayan Bir Çocuk Sizce Nasıl Bir İnsan Olur?

Ayrıca bu görüşü şu şekilde değerlendirmek mümkündür. Günümüzde dindar olduğu görünümü veren insanların zaman zaman dinî ahlakî ve toplumsal normları hiçe sayarcasına davranış ve tutumları, bu kanaatin oluşmasında önemli etkenlerden sayılabilir.

İslâm dininin bütün şartlarını yerine getirip-getirememesi durumunun değişkenlere bağlı olarak farklılaşması şu şekilde tespit edilmiştir (Ek tablo: 7).

Eğitim ve öğretim düzeyine göre: İslâm'ın bütün şartlarının günümüzde yerine getirilemeyeceğini başta ilkökul mezunları daha

(26) Henry C. Linck, Dine Dönün, s.178.

sonra lise, ortaokul ve üniversite mezunları sırasıyla ifade etmektedirler. Belki de ilkokul mezunlarının din anlayışları çok katı, kuralcı olabilir. Çırak, kalfa ve ustaların ekseriyeti ilkokul mezunu olduğu için böyle bir manzaranın çıkması normaldir. Çırak, kalfa ve ustaların bugün içinde buldukları şartları gözden geçirecek olursak, çalışma şartları, dinî bilgi ve kültür eksikliği vs. gibi sebepler bu kanaatte önemli rol oynamaktadır denebilir.

Çırak, kalfa ve ustaların aldıkları ücret miktarına göre; ücret seviyesi düştükçe, İslâm'ın bütün şartlarının yerine getirilemeyeceği görüşü çoğalmaktadır. Bu konuda da, memleketimizde, çalışanların aldıkları ücret miktarı bir hayli etkindir. Çünkü maddî problemler içerisinde bocalayan insanlardan gönül huzuru ile dinî emirleri yerine getirmesi beklemez. Görüldüğü üzere ekonomik kaynaklı sosyal problemlerin çokluğu bu konudaki kanaatleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Mesleki statüye göre, çırak, kalfa ve ustalar genel olarak dinî emirlerin tam olarak yerine getirilemeyeceğini ifade etmektedirler. Ancak kalfalar bu konuda ençak kötümser olanlardır. Bunları çıraklar, çırakları da ustalar takip etmektedirler. Gerçekten de kalfa ve çırakların işe olan katkıları yani rolleri ve statüleri gereği çok ağır çalışma şartları içinde bulunmaları böyle bir kanaatin oluşmasında önemli sebep olarak görülebilir. Ustalar ise, gerek işgücü konusunda, gerekse ücretler konusunda daha avantajlı oldukları için, kısmen de olsa farklı düşünüyor olabilirler.

Sosyal Güvenlik durumuna göre: Bu konudaki görüşler de sigortalı olmayanlar ve «cevapsız» kalanlar toplam olarak, sigortalılara göre daha kötümserdir. Çünkü sigortasız olanlar kendi durumlarını bir ölçüde «belirsiz» görmeleri onları bu şekilde düşünmeye itebilir.

Medenî Duruma Göre: Dinî emirlerin tam olarak yerine getirilemeyeceği hususu evlilere oranla bekarlar tarafından daha çok benimsenmektedir. Bekarların hayatları ile evlilerin hayatları arasındaki farkı göz önüne getirecek olursak dinî yaşayış için düzenli bir hayatın gerekliliği oldukça önemlidir.

Çırak, kalfa ve ustaların dinî ibadetleri yerine getirememelerinin sebepleri nelerdir? Farklılaşmalar arasında manidar ilişki bulunan iki değişkene göre elde edilen bulgular şunlardır. (Bak. Ek Tablo:8).

Eğitim ve öğretim düzeyine göre; ilkokul mezunları İslâm'ı yaşayamama nedenleri konusunda en çok ilmî bilgi ve kültürün eksikliğini, daha sonra sırasıyla, çalışma şartlarını, siyasî ve hukukî şartları öne sürmektedirler. ilkokul mezunları çırak, kalfa ve ustaların ekseriyetini oluşturmaları münasebeti ile eğitim ve öğretim düzeyleriyle de orantılı olarak dinî bilgi ve kültürün eksikliğini, bütün toplum kesimlerinde olduğu gibi, temel faktör olarak görmektedirler. Diğer özellikler bunları takip etmektedirler.

Ortaokul mezunları, en önemli sebep olarak çevre şartlarını ve çalışma şartlarını öne sürerlerken dinî bilgi ve kültürün eksikliğini ikinci sebep olarak görmektedirler.

Lise ve dengi okul mezunları ise, siyasî ve hukukî şartlar ile çalışma şartlarını temel nedenler olarak görürlerken, çevre şartlarını ve dini bilgi ve kültür eksikliğini ikinci ve üçüncü derecede nedenler olarak kabul etmektedirler.

Üniversite mezunları ise, siyasî ve hukukî şartlar ile çalışma şartlarını temel nedenler olarak görmektedirler.

Görünen odur ki, toplum genelinde görülebileceği gibi, eğitim seviyesi yükseldikçe, -toplumsal şartlar da göz önüne getirilecek olursa- dinî ibadetleri yapma nedenleri, ferdî eksikliklerden başlayarak, nihayet toplumsal gerçeklere doğru yönelmektedir. Çırak, kalfa ve ustaların ilkokul mezunları oranının yüksekliği ve yaş ortalamasının da düşüklüğü göz önüne alınacak olursa, genç neslin mazereti kendi dışında aradıkları söylenebilir.

Medenî Duruma Göre: Evli olanlar, nedenleri sırasıyla, dinî bilgi ve kültürün eksikliği, çalışma şartları, siyasi ve hukuki şartları ile çevre şartlarını görmektedirler. Bekarlar ise, temel neden olarak çalışma şartları ile dinî bilgi ve kültür eksikliğini görürken, daha sonra çevre şartlarını ve siyasi ve hukukî şartları sıralamaktadırlar.

Netice olarak yukarıda zikri geçen faktörlerin dinî hayat için hemen hemen aynı derecede öneme sahip olduğu görülmektedir.

İslâm'ı yaşayamama noktasında dış faktörleri dört kısımda inceledikten sonra, bir de bizzat insanın kendisinden kaynaklanan ihmal ve eksiklikler mevcuttur. Acaba bunlar nelerdir?

Tablo: 32 Dinî İbadetleri Yerine Getirip-Getirmeme Durumu:

Dinî inançlarımızı yaşayıp-yaşayamama durumunuz?	SAYI	%
1) Bildiğim kadarı ile her zama yapıyorum	40	34.19
2) Tembellik yapıp aksatıyorum	69	58.98
3) İbadet yapmaya gerek duymuyorum	3	2.56
4) Şimdilik gencim yaşlanınca yapacağım.	3	2.56
5) Cevapsız.	2	1.71
TOPLAM	117	100.00

Bilindiği gibi dış faktörlerin, insana çok yönlü tesiri olduğu gibi, insanın bizzat kendisinden kaynaklanan faktörlerin de, dinî ibadetlerin yerine getirilmesinde önemli bir yeri vardır. Bunlar, vurdumduymazlık, ihmal, tembellik vs. gibi insanî özelliklerdir. Tablo 32'deki veriler incelenirse, tembellik yüzünden ibadetlerini ihmal edenler %58.88'lik bir oran ile en büyük dilimi oluşturmaktadır. İnsan hayatının önemli mazeretlerinden biri olan tembellik, pek çok işlerin yapılmasını engellediği gibi, dinî hayatı da ters yönde etkilemektedir. Ayrıca çırak, kalfa ve ustaların %34.19'u bildikleri kadarı ile her zaman ibadetlerini yapmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. İbadetlerle ilgili bölümlerdeki verilere tekrar müracaat edilirse, "devamlı yapılan ibadetler" olarak; oruç, cuma namazı ve bayram namazı gibi ibadetlerin kabul edildiğini tespit etmiştik. Kanaatimize göre devamlı yapılan ibadetler denince sadece bu ibadetler kastedilmektedir. Ancak, her çeşit ibadetini tam olarak yapanları da unutmamak gereklidir. Yine tablo 32'deki verilerde ibadetlerini yaşlanınca yapacaklarını beyan edenler %2.56 oranındadır. Bu kanaatin temelinde, toplumumuzdaki genel bir teamülün yattığı söylenebilir. Bu teamül, emekli olduktan, dünyadan el-etek çektikten sonra yani yaşlanınca -insanî istek ve arzuların da yavaş yavaş durmura uğramasına paralel olarak- namaz kılmaya başlamak şeklindeki dindarlık görüntüsüdür. Ayrıca bu teamülün pek çok sosyopsikolojik şartlar tarafından oluşturulduğu da düşünülebilir. Çünkü, sosyal hayat ve çalışma hayatının şartları bir ölçüde dinî pratikleri engellemektedir. Bir de insanî istek ve arzuların baskınlığı göz önünde

tutulursa, bu teâmülün temelindeki gerçekler görülebilir. Çünkü insanlarda emeklilikten sonra dinî hayatın şiddetinin yükselmesi, bir noktada, artık çalışma ortamından uzak kalma ile izah edilebilir.

Tabloyu bir bütün olarak değerlendirecek olursak, mesela, çırak, kalfa ve ustaların %96'ya yakın bir kısmının ibadet konusunda olumlu bir tutuma sahip oldukları, fakat yukarıdaki sebeplerden dolayı bunu gerçekleştiremedikleri söylenebilir.

Ayrıca geneldeki olumlu tutumlara rağmen çırak, kalfa ve ustaların %2,56'sı oranında ibadet yapma konusunda olumsuz bir tutum içerisinde oldukları tespit edilmiştir.

IV) SOSYO-KÜLTÜREL HAYATTA DİN

A) AİLE ve KADIN ERKEK MÜNASEBETLERİNDE DİNİN YERİ

1) AİLE İÇİ MÜNASEBETLER

Tarihin en eski ve köklü müessesesi ailedir. Değişik zaman ve mekanlarda değişik görünüşler kazanmasına rağmen, aile müessesesi daima varolmuştur. Aile en küçük toplum birimidir. Toplum, kendi arasında üreyen, ortak tecrübelerle bağlı ve ortak yaşayan insan grupları olarak tarif edilebilirse, bütün bu hususiyetlere sahip olan aile, gerçekten sosyal hayatın temel birimidir.

İslâm'a göre, insanlık aile ile başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanlık bir erkek ve bir kadından ibarettir. İslâm, insanlığı ne Hobbes gibi "vahşi ve egoist olan fertler" ile, ne de E. Durkheim'in «özel hayata ve şahsiyete» imkan ve fırsat tanımayan insan sürüleri demek olan «klan» ile başlatır.

Fransız sosyoloğu Le Play, sosyal incelemenin temel birimi olarak aileyi ele alıp, araştırmalarına «aile monoğrafileri» ile başlarken bir hayli haklı gözükmektedir. Bu sosyoloğa göre, cemiyetin buhranları, ailelerin yapısından, işleyişinden kaynaklanır. Cemiyetin huzuru, ailedeki manevî ve ekonomik bütünlüğün korunmasına bağlıdır. Gerçekten de babanın müşfik ve adil otoritesinden, annenin samimiyeti, ilgisi ve sıcaklığından mahrum kalan, maddî ve manevî dayanışmasını ve bütünlüğünü kaybeden ailelerden ibaret cemiyetler de toplum hayatı büyük açılara sahne olmaktadır.

Aile, sadece iki kişinin kendi mutlulukları için yaptıkları sözlü ve yazılı bir sözleşmeden ibaret değildir. Belli sosyal fonksiyonları yerine getirmek üzere bir vazife ve sorumluluk yüklenmek demektir. Ailenin mutluluğu ve sosyal hayatın huzuru, aileleri teşkil eden kadın ve erkeğin bu vazife ve sorumluluk duyguları oranında gerçekleşecektir.

Her şeyden önce aileler, beden ve ruh sağlığı yerinde olan nesiller üretmek zorundadırlar. Bu da ancak kendilerini çocuklarına vakfeden mukaddes annelerin ve yuvalarına sadık namuslu babaların teşkil ettiği ailelerin sıcak kucağında mümkün olmaktadır.

Günümüz toplumlarında aile pek çok sosyal sebebe bağlı olarak dağılma ve fonksiyonlarını yerine getirememeye durumundadır. Özel-

likle Batı toplumlarında sanayileşme ve sosyal değişme sürecine bağlı olarak, kadın çalışma hayatına girmiş, kendisini ailesine vakfeden annelerin yerini, sıkıntılı, sinirli, tedirgin ve yorgun «dişi ameleler» almıştır. Sıcak aile ortamında yetişme imkanı bulamayan nesiller yalnızlığa itilmiş, aileler, bir «yuva» olma özelliğini kaybederek, çalışan ve yorgun insanların konakladıkları bir «otel» hüviyetine bürünmüştür. Yetkililer aile ocağının kaybolan havasını yeniden tesis etmek için çeşitli sosyal tedbirler almışsa da, bu eski havayı yani, nesillere ana kucağının sıcaklığını bir türlü verememiştir.

Çünkü toplumda değişen müesseselerle beraber, müesseselere ruh üfleyen değerler de değişmeden nasiplenerek, müesseselere eski güçlü soluğu veremez olmuştur. Aile fertlerinin yalnızlaşması, boşanmaların artmasına, çocukların ruh sağlığının bozulmasına neden olmuştur. Geleneksel aile tipinin çözülmesi ve çekirdek ailelerin oluşmasıyla başlayan bu çözülme olayları günümüzün hakim manzarası haline gelmiştir (27).

Aile ocağını ayakta tutan, fonksiyonel olma özelliği ve bu fonksiyonelliği destekleyen değerlerin bağlayıcılığıdır. Değişmeye bağlı olarak, aileyi mukaddes yuva yapan değerler sönükleşmiş evlilik sadece karı ve kocanın cinsî tatminini sağlayan bir akid haline gelerek, aile, fonksiyonlarını yerine getiremez olmuştur. Sosyal değişmeye bağlı olarak rol ve statülerin değişmesi ve farklılaşması aile fertlerini etkilemiş, kuşak çatışması dediğimiz nesiller arası uyumsuzlukları meydana getirmiştir. Aile, Emil Durkheim'in «anomi» dediği normsuzluk halini yaşar duruma gelmiştir.

Tablo: 33 Bekarların Aileleriyle İlişki Düzeyleri:

Ailenizle münasebetleriniz nasıldır?	SAYI	%
1) Çok iyi	36	52.17
2) İyi	24	34.78
3) Orta	8	11.59
4) Kötü	1	1.45
5) Çok kötü	-	0.00
TOPLAM	69	100.00

(27) Atalay Yörükoğlu, Değişen Toplumda Aile ve Çocuk, Ank. Aydın Kitabevi, 1983, s.33-40

Türk toplumuna gelince, henüz sanayileşme yolunda bir ülke olarak, zikri geçen sarsıntılar, büyük şehirlerde ve toplumumuzun belli kesimlerinde yer yer yaşanmaktadır. Ancak toplumumuzun genelinde ise, «geleneksel» olarak adlandırılan aile, dinin, örf ve adetlerin kontrolünde, fonksiyonlarını yerine getiren mukaddes yuva olarak varlığını devam ettirmektedir. Çünkü, günümüz toplumlarında yaşanan ve «nesiller çatışması» adlandırılan uyumsuzluk halinin pek mevcut olmadığı tesbit edilmiştir. Tablo 33'de görüleceği üzere bekar olanlardan aileleri ile ilişki düzeyinin genelde iyi olduğu; çırak, kalfa ve ustaların %11.59'unun aileleri ile ilişkilerinin «orta» derecede olduğu, %1.45'inin de kötü durumda olduğu görülmüştür. Ancak geleneksel aile anlayışının, sanayileşme ve sosyal değişmeye bağlı olarak değişme eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Tablo: 34 Ailenin Dindarlık Seviyesi:

Ailenin Dindarlık Seviyesi	SAYI	%
1) Çok Dindar	18	15.38
2) Dindar	52	44.44
3) Orta derecede	41	35.04
4) Din ile ilgisi az.	5	4.27
5) Din ile hiç ilgisi yok	-	0.00
6) Cevapsız	1	0.65
TOPLAM	117	100.00

Tarih boyunca aile müessesesinin konumu dinî değerlerle iç içe olmuştur. Fakat günümüzde bu içişelikle kaybolmaya yüz tutmuş, ailenin fonksiyonları sanayi toplumu yapısına uygun olarak yeniden şekillenmektedir. Acaba, araştırma evrenimiz olan Konya'da aile nasıl bir görünüm sergilemektedir? Daha önce de geçtiği gibi Tablo 4'deki verilerde, büyük ölçüde çekirdek ailelerin varlığı tesbit edilmişti. Ancak, evli olanları eşleri çalışmadığı için, ya da yakın ak-

rabalarla iç içe olduğu için modern aileleri oluşturan gayelerden biri olan «ekonomik dayanışma» anlayışı henüz geniş bir yayılma tabanına sahip olmadığı için, aile geleneksel hüviyetini ve canlılığını korumaktadır. Nitekim Tablo: 34'deki verilere göre, çırak, kalfa ve ustaların ailelerinin büyük ölçüde dindar olduğu tesbit edilmiştir. Zira, din ile ilgisi az olan aileler %4,27'lik bir oranı teşkil etmektedir. Dolayısı ile çırak, kalfa ve ustaların aileleri, geleneksel aile hüviyetini korumaktadır.

Tablo: 35) Ailelerin bekar olanlara karşı tutumu:

Ailenizin size karşı ilgisi ne durumdadır?	SAYI	%
1) Koruyucu Müşfik	13	18.84
2) Karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı	43	62.32
3) Otoriter, sert ve disiplinli	7	10.14
4) İlgisiz	5	7.25
5) Cevapsız	1	1.45
TOPLAM:	69	100.00

Nesiller arası çatışmalar tek taraflı değildir. Genç neslin çatışması orta ve ileri yaşta olan aile fertleri ile olan münasebetlerinde olabileceği gibi, aksi de olabilir. Kültür, çevre ve zaman farklarının önemli olduğu bu çeşit hallerde, yer yer çatışmaların olması normaldir. Ancak elde ettiğimiz verilere göre çırak, kalfa ve ustaların ailelerinin, çocuklarıyla olan münasebetlerinin genelde iyi durumda olduğu Tablo: 35'de görülmektedir. Geleneksel ailede hakim olan, tatlı-sert anlayışın; otorite ve disiplinin hakim olduğu görülmektedir. Baba ailede önemli mevkini korumaktadır.

Buna karşılık, ailelerinin kendilerine karşı ilgisiz olduğunu söyleyenlerin oranı ise %7.25'dir. Günümüz şartlarında ailelerdeki meydana gelen değişmelere rağmen, ilgisiz ailelerin oranının bu derece az olması, geleneksel Türk aile anlayışının sağlamlığının ifadesidir. Ancak bu konuda Konya bölgesinin özel şartlarını da ilave etmek yerinde olacaktır. Aynı şekilde çırak, kalfa ve ustaların evli olanlarının aileleriyle olan münasebetli de genelde çok iyi durumdadır. Aileyi meydana getiren karı ve koca arasındaki iyi ilişki düzeyi, ailelerin sağlıklı bir hüviyete sahip olmasında son derece

Tablo: 36 Evlilerin Aileleriyle Münasebeti:

Ailenizine karşı tutumunuz nasıldır	SAYI	%
1) Koruyucu Müşfik	8	16.67
2) Karşılıklı sevgi ve saygı.	37	77.08
3) Otoriter, sert ve disiplinli	3	6.25
4) İlgisiz	-	0.00
TOPLAM:	48	100.00

önemli faktörlerdendir. Zira eşlerin, karşılıklı, sevgi ve saygıya dayanan bir ilişki ağı oluşturmaları, aileyi meydana getiren çocukların da ruhî ve bedenî gelişimi ile de doğrudan alakalıdır. Tablo: 36'daki veriler incelendiğinde evli olanların, eşleri ve çocukları ile olan ilişkilerinde %16.67 oranında koruyucu ve müşfik, %77.08 oranında karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı, %6.25 oranında ise otoriter, sert ve disiplinli olduğu tesbit edilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, geleneksel Türk aile yapısı araştırma evrenimizde, sağlıklı bir nesil ve sağlıklı bir toplum yapısı için gerekli olan bir «yuva» sıcaklığını hâlâ korumaktadır.

Değişik kesimlerde yapılan çalışmalarda da kuşaklar çatışmasının yer yer yaşandığı, fakat genelde uyum içinde oldukları tespit edilmiştir(28).

2) AİLELERİN DİNİ İKAZLARI

Ailelerin sosyologlarca önemli sayılan vazifelerinden biri de, hayatın «gerilme: ritmi» içinde mücadele veren fertleri sıcak ve huzur dolu kucağında «gevşeme ritmi»ne sokarak rahat ettirmeleri ve yarınki hayat mücadelesine hazırlamalıdır. Daha önce, Tablo 33, 34, 35, 36'daki verilere dayanarak ailede kuşak çatışmasının çok az olduğunu ve aile içi münasebetlerinde genellikle iyi derecede olduğunu ifade etmiştik. Ailelerin bu özellikleri yanında, çocuklarına verecekleri dini telkin ve terbiye de çok önemlidir. Aile içindeki fertlerin birbirlerine karşı münasebetlerini tayinde, dini müeyyidelerin fonksiyonu çok büyüktür. Bu yüzden ailelerin dini durumu ile çocuklarına telkin ve tavsiye edecekleri dinî ikazların bir

(28) Bkz. Beşir Atalay, A.g.e., s.90,91,107; Mehmet Bayyığıt, A.g.e., s.141

biriyile çok yakından bağıntısı vardır. Çünkü dindar olan aileler ile dindar olmayan ailelerin fertlerine verecekleri dinî ikazlar farklı farklı, hatta birbirine taban tabana zıt olabilir.

Ailedeki fertlerin dinî sosyalleşmeleri, ailelerin tutum, tavır, davranış ve ikazları doğrultusunda olmaktadır. Acaba dini sosyalleşme açısından ailelerin fonksiyonu ne derecededir?

Tablo: 37) Ailelerin Dinî İkazları:

Aileniz dini konularda sizi ikaz ediyor mu?	SAYI	%
1) Hayır, hiç bir zaman	14	11.97
2) Bazen	30	25.64
3) Genellikle	27	23.08
4) Her zaman	44	37.61
5) Cevapsız	2	1.71
TOPLAM:	69	100.00

Tablo: 37'deki verilere göre, çırak, kalfa ve ustaların aileleri, dinî ibadetlerin yapılması konusunda ve dinî sosyalleşmeye yardımcı olması hususunda aile fertlerine ikazlarda bulunmaktadırlar. Dinî her hangi bir ikazda bulunmayan ailelerin oranı %11.97 iken, çeşitli derecede ikazlarda bulunan ailelerin oranı ise, toplam olarak %86.33'ü bulmaktadır. Bu genel dağılım da gösteriyor ki, aile fertlerinin dinî sosyalleşmesi hususunda ailelerin önemlirölü vardır.

Zaten, ideal manada bir aile ocağının tesisi, aile fertlerinin birbirlerine karşı olan sevgi ve saygı ve yardımlaşma duygusunun kuvvetli olmasına bağlıdır. Aksi takdirde aile içi ilişkilerini bozuk olduğu bir yuva, kiralık bir otel odası durumundadır. Memleketimizde de toplumsal bütünlüğü sağlamak ve sağlıklı nesiller yetiştirmek üzere aile ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Özellikle aile ile ilgili olarak bakanlık düzeyinde faydalı çalışmalar yapılması bir hayli sevindiricidir. TV'de gösterilen «Yuva» dizisindeki sıcaklık, aile bağlarının kuvvetlenmesinde dinî duygu ve düşüncenin önemini ne güzel vurgulamaktadır. Bu konuda Allahu Teâlâ da şöyle buyurur: «Allah evlerinizi, sizin için bir huzur ve sükûn (yeri) yaptı.» (29).

3) EVLİLİK İLE İLGİLİ TUTUMLAR

Evlilik, aile hayatının kurulması için atılan temel adımdır. Aile; kız ve erkeklerin belli ölçüler dahilinde anlaşarak meydana getirdikleri ve çeşitli ferdî ve ictimai yükümlülüklerin yerine getirildiği mukaddes bir yuvadır.

Tablo: 38 Bekarların Eş Seçimi İle İlgili Tutumları:

Eş seçiminde en çok hangi özelliği ararsınız?	SAYI	%
1) Güzel olmasını	10	14.49
2) Zengin olmasını	4	5.80
3) Asil bir aileye mensup olmasını	17	24.64
4) Dindar olmasını	33	47.83
5) Başka	2	2.90
6) Cevapsız	3	4.35
TOPLAM:	69	100.00

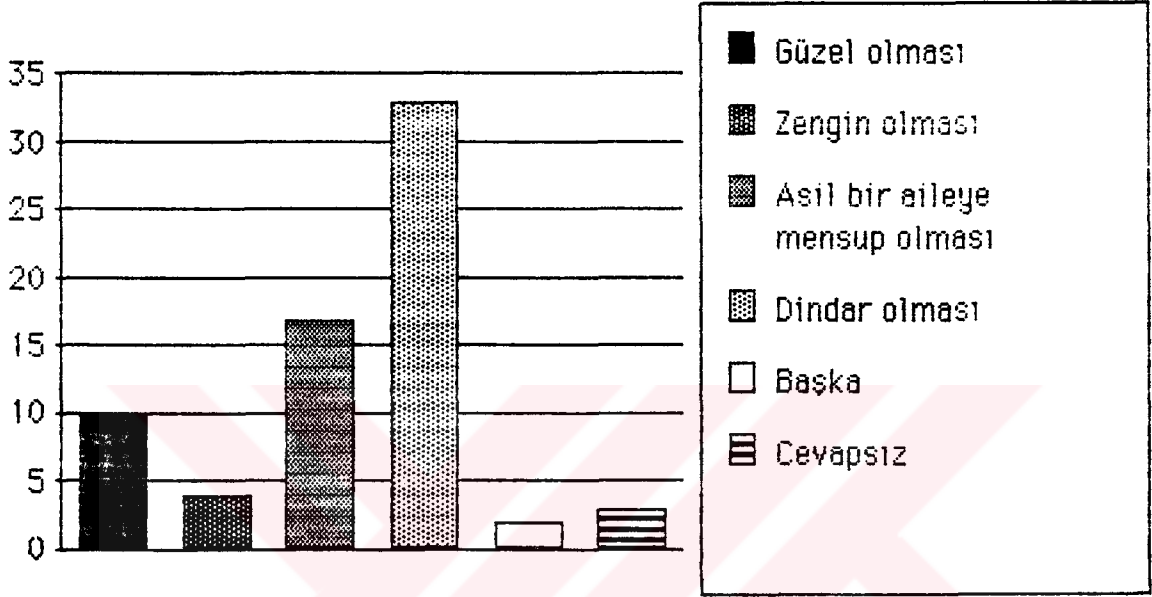
Eşler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bağının örülmesi, aile ocağı sıcaklığının içindeki fertleri sarması, eşler arasındaki ölçülerin sağlamlığına bağlıdır. Eşleri bir araya getiren sebepler sadece cinsî, ekonomik ise, evliliğin yürümesi mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda mutluluk ve aile sıcaklığının yaşanması da mümkün değildir. Mutlu ve mureffeh bir aile ocağının kurulması arzusuyla eşlerde aranan belli özellikler bulunmalıdır. Bu özellikler çok çeşitli olabilir. Ancak gerçek mutluluğun yakalanması, ailelerin üzerinde kurulduğu sağlam temellere bağlıdır. Ailenin üzerine oturduğu temellerden en önemlilerinden biri de dinî temeldir.

Araştırma grubumuzdan elde ettiğimiz verilere göre, eş seçiminde dindar olmanın önemli bir özellik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bekarlardan evlenecekleri kızlarda dindarlık ölçüsünü arayanlar %47.83'tür. Buna karşılık asil bir aileye mensup olmasını isteyenler %24.64, Güzel olmasını isteyenler %14.49'dur. Zenginliği arayanlar ise %5.80'dir. «Başka» seçeneğini işaretleyen %2.90'lık grup ise, bu özelliklerin "hepsini" beraber istediklerini bildirmişlerdir.

Tablo: 38'de görüleceği üzere eş seçiminde, en önemli kriterin dindarlık olduğu görülmektedir. Geçen bölümlerde aile ile ilgili gö-

rüş ve düşüncelere uygun olarak, eş seçiminde de geleneksel anlayış olan dindarlık ölçüsü hâlâ önemini korumaktadır.

Grafik 3- Bekârların Evlenecekleri Kızlarda Aradıkları Özellikler:

Bu konudaki tutumların tespit edilmesi için değişik kesimlerde yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda elde edilen bulgulara göre «güzel ahlak ve namus» eşlerde aranan en önemli özellik olarak tespit edilmiştir.(30) Ancak, güzel ahlaklı ve namuslu olmak büyük ölçüde dinî mahiyete sahip olduğu için bulgular arasında pek fark yoktur. Yine Benzer bir çalışma da gençlerin evlenmek istedikleri kızlarda «namuslu, dindar, itaatli» olma özelliği aranmaktadır (31).

4) EŞLERİN KILIK-KIYAFETİ HAKKINDAKİ TUTUMLARI

İnsanları kadın olsun, erkek olsun giyinmeye zorlayan pek çok sebep vardır. İçinde yaşadığımız tabiat şartları, iklimler, mevsimler, mensup olduğumuz milletin kültür değerleri, dinimiz, töremiz, ahlakî telakkilerimiz, çalıştığımız iş ve mesleğin şartları, yaşıyoruz, cinsiyetimiz, zevkimiz, ekonomik durumumuz vs.... giyim ve kuşamımızı etkiler, biçimlendirir. Yeryüzünde ne kadar çok ve çeşitli giyim var ise, o kadar çok ve çeşitli kültürler var demektir.

(30) Bak: Ünver Günay, A. g. e., s.175.

(31) Beşir Atalay, A. g. e., s.59; Mehmet Bayyığıt, A. g. e., s.130, 131.

Milletlerarası kültür etkileşimine rağmen giyim ve kuşam modalarında daima millî ve mahallî renkler ve zevkler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü her medeniyet, her kültür kendi orijinal hüviyeti içerisinde bir kılık-kıyafet modeli geliştirmektedir. Kültür ve medeniyetler yalnız muhtevaları ile değil, biçim ve şekilleri ile de bir birinden ayrılırlar.

Tablo: 39) Eşlerin Kılık - Kıyafet Konusundaki Tutumları:

Eşinizin ne şekilde giyinmesini istersiniz?	SAYI	%
1) Dilediği gibi giyinebilir.	6	5.13
2) Topluma göre giyinmelidir.	20	17.09
3) Dinî ölçülere göre giyinmelidir.	75	64.10
4) Zamana ve zemine göre giyinmelidir.	12	10.26
5) Cevapsız.	4	3.42
TOPLAM:	69	100.00

Toplumumuzun dahil olduğu tarihî İslâm Medeniyeti ve sahip olduğu zengin kültürel özellikleri itibari ile, kendimize uygun bir kıyafet şeklimiz mevcuttur. Elbette kıyafette biçim, zevk ve malzeme millî olmakla beraber, ölçü olarak İslâmî kıstaslar hakimdir.

İslâm'a göre, insanların mahrem yerlerini teşhir etmeleri çirkindir. İnsanların her şeyden önce kadın ve erkek olmanın şartlarını göz önüne alarak, psiko-sosyal şartlara uygun olarak giyinmeleri gereklidir. Aksi halde bazı anormal durumlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim kadın ve erkeklerin vucutlarını teşhir arzusu ile açmaları bir nevi ruhî sapıklık ve hastalık sayılmaktadır. Psikiyatristlerin "exhibitionism" adını verdikleri teşhircilik, marazi bir durumdur. Günümüzde maalesef bilerek veya bilmeyerek bu duruma düşenler mevcuttur.

Yine İslâm'a göre, kadın ve erkekler için çizilen mahrem sınırlar korunduktan sonra herkes dilediği biçim ve şekilde giyinebilir. Çünkü bu sınırlar kadın-erkek ilişkileri için son derece önemlidir. Türk toplumunun kültüründe de dinî ölçülere göre şekillenen bir örtünme geleneği mevcuttur. Bu gelenek hâlâ toplumumuz ekseriyeti tarafından kabul edilmekle beraber, moda adı altında yer yer bu ölçüler kaybolmakta, millî kıyafet şeklimiz dejenere edilmekte-

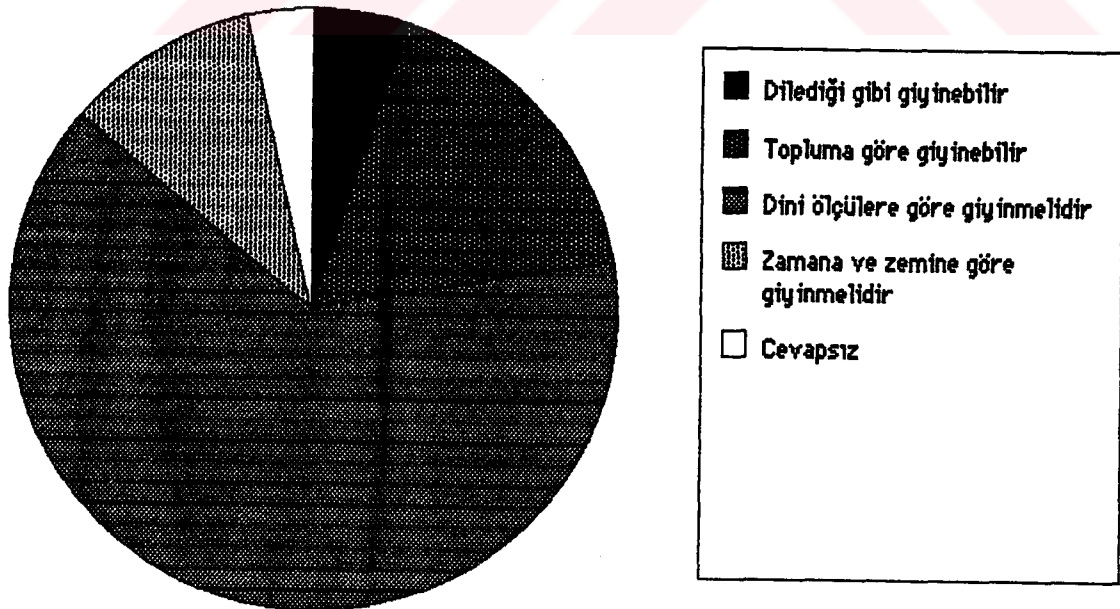
dir. Bu dejenerasyon öyle bir duruma ulaşma eğilimine sahiptir ki, teşhircilik adı verilen marazî durum ortaya çıkmaktadır. Halbuki insanlık tarihi boyunca açılmaya her zaman belli sınırlar getirilirken, kıyafette kapalılığa asla sınır getirilmemiştir. Ne varki, günümüzde bu ölçüler ters yüz edilmiş durumdadır. Özellikle bu tersliğin kadın kıyafetlerinde olması düşündürücüdür.

Memleketimizde, kültürel bütünlüğün yer yer kaybolması gibi, kıyafet kültürü ve anlayışımız da farklılaşma göstermektedir. Çok değişik ölçü ve tonların bir arada bulunduğu bir kıyafet mozayığı, toplumumuzda görülen çeşitli ölçü ve anlayışları temsil etmektedir.

Araştırma grubumuzun konu ile ilgili görüşleri de, bu genel manzaraya uygun olarak, çeşitlilik arz etmektedir.

Kıyafette ölçü koymayıp «eşlerinin dilediği gibi giyinebileceği»ni isteyenler çirak, kalfa ve ustaların %5.13'lük bölümünü oluşturmaktadır. Böyle bir kanaatin oluşması, elbette toplumumuzda yer yer yaygın olan ve geleneksel ölçülere ters düşen bir kıyafet şeklinin varlığı sebebiyledir. Yine benzer sebeplere bağlı olarak, eşlerinin «zamana ve zemine göre giyinebileceğini» ifade edenler de %10.26'lık bir grubu temsil etmektedirler.

Grafik 4- Eşlerin Kılık-Kıyafeti Konusunda Düşünceler:

Diğer taraftan, kısmen geleneksel, kısmen de dinî ölçülerin hakim olduğu toplumsal kıyafet şeklini eşlerine uygun kıyafet şekli olarak görenler ise %17.09 oranındadır. Bu kanaate sahip olanların genel ölçüsü, toplumsal telakkiler ve baskılara göre oluşmuş kıyafet biçimidir.

Ancak, Türk kültürünün belirleyici unsuru olan ve kültürümüzün muhtevasını oluşturan dinî özellikleri, kıyafet konusunda da genel kriter olarak kabul edenler ise, ekseriyeti, yani %64.10'luk bir oranı oluşturmaktadırlar. Bu demektir ki, çırak, kalfa ve ustalar eşlerinin kıyafeti konusunda, kültürümüzdeki hakim çizgiyi oluşturan, dinî ölçüleri temel olarak almaktadırlar.

Tablo: 39'daki veriler, kıyafet konusundaki tutum ve kabuller toplumumuzdaki genel çizgileri yansıtmaktadır. Buna göre çırak, kalfa ve ustaların çoğunluğunun «muhafazakar» bir görünüme sahip oldukları tesbit edilmiştir. Bu durum, yabancı kültürlerden sızan bazı özellikleri, toplumumuzun çok az bir kısmının benimsediğini, ekseriyetin ise benimsemediğini gösterir.

5) KADIN ve ERKEK İLİŞKİLERİ HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Yüzyılımızın sonlarına gelinceye kadar, dinî değerler, örf ve adetlerle beslenen aile ilişkileri sağlam bir huviyet arz etmekteydi. Ancak sonradan ortaya çıkan sosyal ve siyasi düzenlemeler, bu sağlamlığı gittikçe zayıflatmıştır. Aile düzeni, eş seçimi, karşılıklı münasebetler gittikçe ferdileşmiş, bu tür özelliklerin dini değerlerle alakası giderek azalmıştır. Diğer yandan çocuklar, büyüünce eşlerini kendileri seçmeye başlamışlar ve romantik aşk, flört örneği, evlilik öncesi kadın-erkek ilişkilerinin temeli olmaya başlamıştır.

Bu arada ekonomik ve sosyal değişmeler, aileyi ve kadın erkek arasındaki ilişki düzeyini, eski ekonomik uğraşlardan sıyırmış, işçiler ev dışına çıkmıştır. Kadınlar büyük oranda iş hayatına atılmışlar, böylece aile bir üretim ünitesinden çıkarak bir tüketim ünitesi haline gelmiştir (32).

(32) Sulhi Dönmezer, Sosyoloji, s.223.

Tablo: 40) Evli olmayan kız ve erkeklerin ilişkileri hakkındaki düşünceler:

DÜŞÜNCELER	SAYI	%
1) Normaldir	17	14.53
2) Ayıptır	19	16.25
3) Günahtır	79	67.52
4) Başka	1	0.85
5) Cevapsız	1	0.85
TOPLAM:	117	100.00

Toplumsal şartlar ve hayat anlayışındaki mevcut değişmeler, toplumsal hayatın bütününde etkili olduğu gibi, kız ve erkek ilişkilerinde de aynı oranda etkili olmuştur. Özellikle kadınların çalışma mecburiyeti içine girmeleri, farklı ilişkiler ve tutumların oluşmasına sebebiyet vermiş, adeta proleterleşen kadın, zamanla çoluk, çocuk ve aile ile ilgili mükellefiyetlerin çekilmez bir yük olduğu duygusunu kafasına yerleştirmiştir. Ailenin düzeni, çocuğun bakımı, beslenmesi, korunması gibi çetin problemler karşısında kadın ya doğurmamak ya da evlenmeden yaşamak felsefesi ile hareket ederek «amele dışı» haline gelmiş; yuvasına akşamdan akşama gelen yorgun, bitkin bir canlı haline dönüşmüştür. Yahut, burjuva kadın tipinin lüks ve konforuna özenen birisi olup çıkmıştır. Mevcut değişme süreçleri ve dünyamızın geçirdiği son iki büyük Dünya Savaşı, en büyük etkisinden birini de aile üzerinde yapmış, örf ve adetlerin yumuşaması ile, kadın erkek ilişkileri büyük ölçüde farklılaşmıştır. Kitle iletişim araçları, moda, gebeliğe engel ilaç ve araçların keşfi ile aile planlaması uygulaması, hemen bütün toplumlara yayılacak, çağdaş toplumlarda evli olmayan kişiler arasındaki evlilik dışı ilişkileri kolaylaştırmış, hatta cesaretlendirmiştir (33).

Bu görünür değişmeler, çeşitli toplum kurumlarını değişime uğratarak, gelenek ve göreneklerin eski addedilmesine, dinî inanç ve kurumların hayatı yönlendirme gücünün zayıflamasına, toplumdaki cinsellikle alakalı değerlerin yıkılmasına, kadın erkek ilişkilerinin değişmesine, kısaca, evlilik kurumunun sessiz bir «evrim» geçirmesine temel teşkil etmiştir (34).

(33) Sulhi Dönmezer, A. g. e., s.224-225.

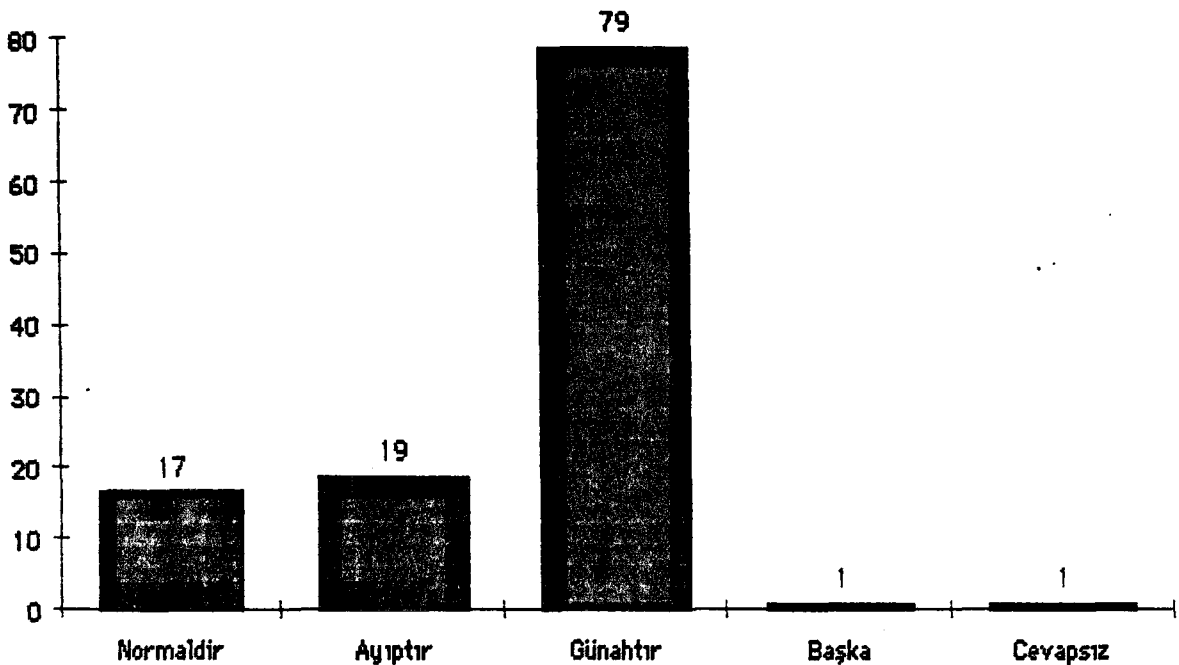
(34) Atalay Yörükoğlu, Değişen Toplumda Çocuk ve Aile, s.30, 31.

Bu değişmelerin ortaya çıkardığı neticeler, acaba toplum tarafından ne şekilde algılanmaktadır? Yine meseleye, kendi millî kültürümüz açısından yaklaştığımız zaman ne tür bir değer anlayışı ortaya çıkmaktadır?

Elde edilen verilere göre; yukarıda zikredilen değişimin doğruduğu evlilik kurumu ve kadın erkek münasebetlerindeki farklılaşmalara bağlı olarak, evli olmayan kadın ve erkeklerin beraber hayat yaşamaları, araştırma grubumuzun %14.53'ü tarafından «normal» karşılanmaktadır. Bu görünüm, çırak, kalfa ve ustaların tamamının erkek olması, sonucu önemli ölçüde etkileyebilir. Aynı soru şayet kadınlara da sorulmuş olsaydı, her halde, oran daha da düşebilirdi.

Ancak toplumumuzda bu tür anlayış ve kabullerin, geleneksel aile ve kadın erkek münasebetlerinin çok canlı ve köklü temellere dayanması sebebi ile pek fazla yaygınlaşmadığını görüyoruz. Nitekim çırak, kalfa ve ustaların ekseriyetinin gerek toplumsal kabullerle ilgili vakıyı «ayıp» olarak (%16.24) değerlendirmesi, gerekse dinî endişelerden dolayı «günah» olarak (%67.52) değerlendirmesi göstermektedir ki, toplumumuzda geleneksel inanç ve kabuller hâlâ çok güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Grafik 5-Evli Olmayan Kız ve Erkeklerin Özel Bir Hayat Yaşamaları Uygun Bir Davranış mıdır?

Aksi takdirde günümüzde yer yer rastlanan ve toplumsal ruhu rencide eden anormal cinsî vakıaların sebepleri, aile kurumu ile kadın ve erkek ilişkilerini kontrol eden değerlerin çözülmesinde, rollerin ve ilişkilerin değişmesinde aramak lazımdır. Toplumsal bütünlük ve huzurun korunması, sağlıklı ve dengeli bir toplumsal yapının oluşması için, tarihin en eski müesseselerinden biri olan aile müessesesinin öneminin çok iyi anlaşılması ve korunması gereklidir. Aksi takdirde, toplumun ve fertlerin, bir kaosa sürüklenmeleri, çok tehlikeli ve dönülmez bir yola girmeleri mukadderdir.

Değişik kesimlerde yapılan çalışmalarda mesela «kız erkek arkadaşlığı» konusu da ele alınmış olup, kadınlar pek hoş karşılamamakla beraber, erkekler kısmen normal karşılamaktadırlar.(35)

6) ERKEK ve KIZ ÇOCUKLARI HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Tablo: 41 Erkek ve Kız Çocukları Hakkındaki Tutumları:

DÜŞÜNCELER	SAYI	%
Erkek çocuk	9	7.69
Kız çocuk	7	5.98
Her ikisi de aynı	100	85.47
Cevapsız	1	0.85
TOPLAM:	117	100.00

Toplumumuzda pek yaygın olmamakla beraber, kız ve erkek çocukları hakkında çeşitli kabuller vardır. Sosyolojik olarak araştırıldığında zaman, toplumlara göre, tarihî, dinî ve kültürel pek çok temellere dayandığı görülen bu yanlış tutumlar, maalesef bizim toplumumuzda da yer yer mevcuttur.

Çeşitli toplumlarda ve kültürlerde kız ve erkek çocuk hakkındaki görüş ve düşünceler, tarih boyunca değişik olmuştur. Mesela, Eski Yunan ve Roma toplumlarında, erkek çocuklar, ailelerin ve devletin genel isteğine göre, savaşçı bir ruha sahip olarak yetiştirilirdi. Çünkü devletin ve toplumun geleceği savaşlara bağlı idi. Bu yüzden çocuklar, köle gibi yetiştiriliyor, ailenin ve devletin kesin tahakkümü altında bulunuyordu. İlginçtir ki, bir çok batı dillerinde ortak olan ve aile anlamına gelen familia (family) sözü «köle» demek olan Lâtince «famulus» sözünden türemiştir (36).

(35) Beşir Atalay, A.g.e., s. 50.51.52

(36) Atalay Yörükoğlu, Değişen Toplumda Aile ve Çocuk, s.10.

Hıristiyanlıkla tanışan Roma devleti, eski gelenekleri devam ettirmiş, hadiseye dinî bir boyut eklenerek, kız çocuğu, ileride kadın olarak insanların günaha girmesine vesile olacağı için toplum da daima hor görülmüştür. Çünkü Hıristiyan geleneğine göre rahibelerin evlenmemeleri, büyük ölçüde günah işlemek ve kadına yaklaşmamak içindir. Bu ve buna benzer pek çok sosyal ve dinî sebebe bağlı olarak kız ve erkek çocukları hakkındaki tutumlar çok değişik olmuştur. Batı toplumlarının kız ve erkek çocuk hakkındaki olumlu yaklaşımları son iki yüz yıl içerisinde olmuştur.

Doğu toplumlarında ise, çocuk öldürmek, özellikle sakat doğanları ve kız çocuklarını bebek iken yok etmek her çağda ve her yerde yaygın bir gelenektir. Mesela, Çin'de 20. yüzyıla kadar, kız çocuklarını öldürmek olağan olarak kabul edilmiştir. Aynı dönemde Japonya'da yeni doğan çocuğun yaşayıp-yaşamayacağı aile kararlarıyla tespit edilmiştir (37).

Arap Yarımadası'nda ise, İslâm'dan önce, kız çocukları aileler için bir yüz karası olarak görülmüş ve diri diri toprağa gömülmüştür. Ancak İslâm'ın gelişiyle bu vahşet bitmiş, kız ve erkek çocukların «ilahî birer emanet olduğu» inancıyla çocuklar layık olduğu mevkiye oturtulmuştur.

Türk toplumunda ise, tarihin ilk devirlerinden beri kız ve erkek çocuk hakkında müsbet görüş ve düşüncelerin hakim olduğunu tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Özellikle İslâm'a girdikten sonra bu görüş ve düşünceler daha da olgunlaşmıştır. Bununla beraber toplumumuzda kız ve erkek çocuklar hakkında yer yer yanlış tutumların oluşmuş olduğu da bir gerçektir. Elbette bunun da çeşitli sebepleri vardır.

Kız ve erkek çocuklar hakkındaki tutumlar konusunda elde ettiğimiz verilerde, çok az da olsa farklılıklar gözükmektedir.

Tablo: 41'de görüleceği üzere, erkek çocuğun daha hayırlı olduğu kanaatinde olanların oranı %7,69'dur. Bu oran genel dağılımın çok küçük bir grubunu temsil etmektedir. Bunun sebeplerinin; sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik temellere dayanmakta olduğu düşünülebilir. Araştırma grubumuzu genellikle kırsal kesimden gelenlerin oluşturduğu düşünülürse, (Tablo: 13) bu bölgelerdeki özelliklerle tutumlar arasında bir münasebet kurulabilir. Çünkü, kırsal kesimde ekonomik hayatın büyük ölçüde tarıma dayalı olması ve iş

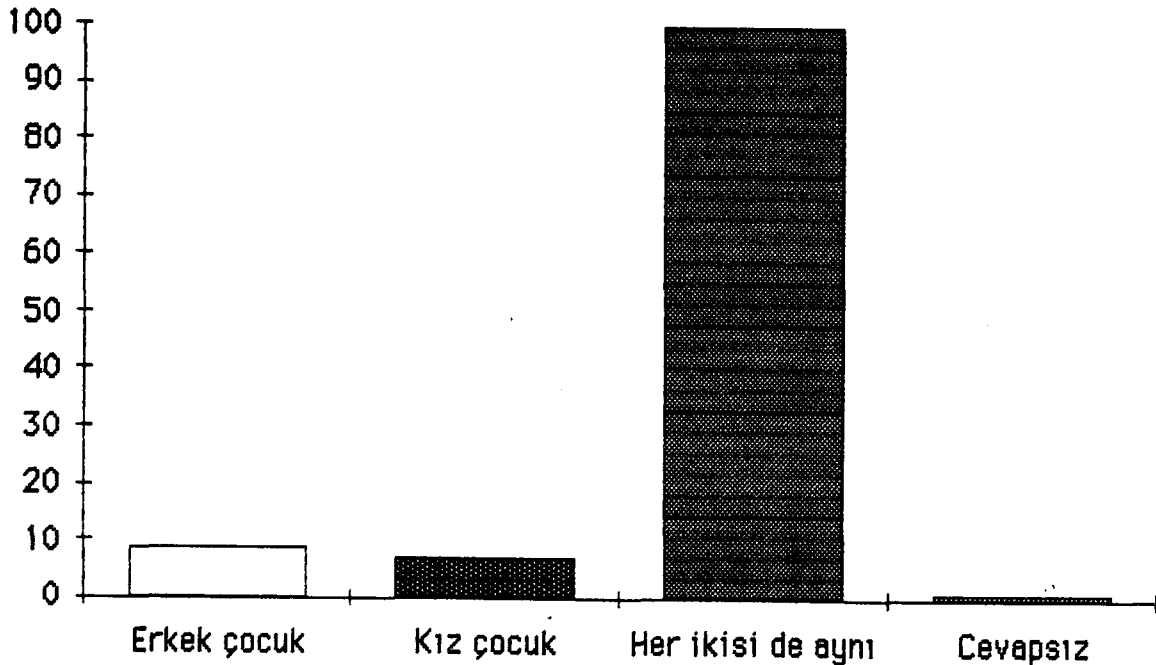
(37) Atalay Yörükoğlu, A.g.e., s.10.

gücü ihtiyacının çok olması sebebiyle, işleri yürütecek, tarlada bahçede önemli işleri takip edecek erkek çocuklara ihtiyaç vardır. Kız çocukları ise, genellikle ev işleri veya daha hafif işleri yapacağından, erkek çocuk sosyo-ekonomik sebeplere bağlı olarak farklı tutulmaktadır denebilir. Ayrıca, soyun devamlılığı ve sosyal itibarın yüksek olması gibi sebepler de bu farklı tutumda müessir unsurlar olarak zikredilebilir.

Yukarıdaki tutumun aksine olarak kız çocuklarını daha hayıllı görenlerin oranı ise %5,98'dir. Bu oran da küçük bir grubu ifade etmektedir. Bu görüşün oluşmasındaki sebepleri de şu şekilde izah etmek mümkündür. Aile içindeki bazı uyumsuzluklar ya da günümüzde bolca yaşanmakta olan nesiller arası uyumsuzluk ve çatışmalar neticesinde, erkek çocuk hakkında oluşan "bu adam olmaz" ve "bundan bize fayda gelmez" şeklindeki kanaatler, bu tutumda önemli faktör kabul edilebilir. Ayrıca kızların erkeklere nazaran daha uysal olmaları (cinsiyete bağlı olarak) da bu konuda önemli sayılabilir.

Ancak, Tablo: 41'deki verilen genel olarak değerlendirildiğinde toplumumuzdaki genel tutumun kız ve erkek çocukların aynı derecede kabul edilmesi olduğu görülmektedir. Çünkü Araştırma grubumuzu oluşturan elemanların %85,47'si bu yaygın tutumu paylaşmaktadır. Bu tutumun temelinde, «ne olursa olsun, yeter ki hayırlısı olsun» şeklindeki dinî kabulün yattığı söylenebilir.

Grafik 6- Sizce, Erkek Çocuk mu, Kız Çocuk mu Daha Hayırlıdır?

8) BOŞ ZAMANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Boş zaman kavramı, çeşitli sosyo-kültürel çevrelere göre değişebilen, bir ölçüde izafi bir kavramdır. Bu yüzden pek çok tarifler yapılmaktadır. Boş zaman «ferdin çalışma ve diğer görevlerinden sonra istediği gibi dinlenmesi, eğlenmesi ve toplumsal başarı ya da ferdi gelişmesi için kullandığı zamandır.» (38).

Modern çağın eriştiği ilmi ve teknolojik düzlemde zamanın boşa akıp gitmesi söz konusu olamaz. Ancak mesele her yönü ile kavranıp, değerlendirilemediği için çeşitli toplumlarda farklı boş zaman anlayışları mevcuttur. Gelişmiş ülkelerde insanlar, bütün vakitlerini kendilerini yenilemek daha çok üretmek, kültür ve görüş ufkunu genişletmek için boş zaman mefhumunu çok iyi değerlendirirken, geri kalmış toplumlar, gerek mahalli özelliklere bağlı olarak gerekse belli bir kültür ve eğitim düzeyine erişememiş olmaları yüzünden insanlar boş zaman mefhumunu yanlış ve eksik bir anlayışla değerlendirmektedirler. Mesela, toplumların bu alandaki aktivitelerini, basılan ve okunan gazete, dergi, kitap ile ilmi ve teknolojik seviye ile, ekonomik refah ve kalkınmışlık seviyesi ile ölçebiliriz.

Boş zaman içinde kaybolan insangücü, üretken olmanın ve kalkınmanın itici gücü olabilir. Ayrıca, boş zamanın değerlendirilmesi kişinin ruh ve beden sağlığı, toplumun düzeni bakımından da büyük

Tablo: 42 Boş Zamanı Değerlendirme Şekilleri:

DÜŞÜNCELER	SAYI	%
Arkadaşlarla beraber gezerek, eğlenerek	27	23.08
Ailemle beraber kalarak	39	33.33
Sinemaya giderek	3	2.56
Kahvehaneye giderek	6	5.13
Çeşitli spor etkinliklerine katılarak	9	7.69
TV, Video, Teyp; seyrederek ve dinleyerek	10	8.55
Kitap, dergi ve gazete okuyarak.	11	9.40
Birahaneye giderek	1	0.85
Belli bir şey yapmam.	10	8.55
Başka	1	0.85
TOPLAM:	117	100.00

(38) Özkan Ünver, Barlas Tolan, Işıl Bulut, Cavit Dağdaş, 12, 24 Yaş Gençlerin Sosyo-Ekonomik Sorunları, Ank., M. E. G. S. B., 1986, s.213.

önem taşıyabilir. Çünkü, zamanını gerektiği gibi kullanamayanlarda çalışma hayatı, kişilik gelişmesi, dengesiz bir gelişme seyreder. İş hayatı içinde bilgi, görgü ve dünya geliştirilemez. Çalışma hayatı dışında kalan zamanın değerlendirilmesi, kişinin çok yönlü ilişkiler edinmesini, çevreye, topluma girmesini, yeni bağlantılar kurmasını sağlar. Ona toplumsal bir yön verir (39).

Boş zaman kültürü insanın hayatına maletmesi gereken, modern çağın gerektirdiği bir özelliktir. İnsanların sosyal statülerinin, gördüğü eğitime, kabiliyet ve liyakata, sahip olduğu kültüre bağlı olarak tespit edildiği bir dönemde, insanlar bunun şuuruna vararak, kendilerini zamana göre techiz etmeleri gerekmektedir. Ancak toplumumuzda, bu şekilde bir gayret ve hedefe doğru bir kıpırdanış sezilmekle beraber, bu kıpırdanmanın bütün toplum tabanına yayıldığı söylenemez. Gerek sosyo-ekonomik, gerekse sosyo-kültürel şartların bu konuda yeterli imkanları hazırladığı ve teşvik ettiği de görülmektedir. Buna ilaveten basın yayın organları da toplumu eğitici ve ortak hedeflerde bütünleştirici gayretlerden maalesef uzak görünmektedir. Dolayısı ile toplumumuzda insanı, gerek kişilik yönünden, gerekse sosyalleştirme açısından genel bir kriter ve boş zamanı değerlendirme kültürü tam manasıyla mevcut değildir.

Araştırma grubumuzdan elde ettiğimiz veriler de bu genel durumu müşahade etmek mümkündür. Çünkü, çırak, kalfa ve ustaların boş zamanı değerlendirme hususunda, toplumda yaygın bulunan; kahvehane'de (%5,13), sinemada (%2,56), birahane'de (%0,85), çeşitli spor etkinliklerinde (%7,69), arkadaşlarla gezmede (%23,08) zamanı öldürme alışkanlıkları mevcuttur. Elbette, gezmek, eğlenmek bir ihtiyaç olmakla beraber, bütün boş zamanı bu tür yerler ve işlerle geçirmek her halde normal olmasa gerektir.

Yine çırak, kalfa ve ustaların %8,55'i boş zamanlarında ne yapacaklarını da bilmemekte olup, belli bir şey yapmadıklarını ifade etmektedirler. Çırak, kalfa ve ustaların %33,33'ü ise aileleriyle beraber kalmak süretiyle, boş zamanlarını, evde, tarlada, bahçede çalışarak ya da evde dinlenerek geçirmektedirler. Ayrıca, boş zamanlarını kitap dergi ve gazete okuyarak geçirenler, çırak, kalfa ve ustaların %9,41'idir.

(39) Özcan Köknel, Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, İst., Bozok Matbaası, 1970, s.79.

Tablo: 42'deki veriler, boş zamanı değerlendirme ile ilgili olarak tatmin edici özellikte gözükmemektedir. Çıracak, kalfa ve ustaların aileleriyle beraber kalmaları ve kitap, dergi ve gazete okuyarak boş zamanlarını değerlendirmeye çalışmalarını kısmen olumlu görünüyorsa da, genel olarak olumlu bir değerlendirme durumunun yokluğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden çıracak, kalfa ve ustaların %70'lere varan ekseriyetinde boş zaman kültürü içerisinde sosyo-kültürel ve sosyo-dinî hayat açısından önemli bir özellik görünmemektedir.

C) KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI İLE MÜNASEBETLER

Komünikasyon kavramının Türkçe'deki karşılığı, iletişim (muhabere) olarak kullanılmaktadır. Tarihin en eski devirlerinden bugüne kadar, çeşitli iletişim vasıtaları insanlığa hizmet etmektedir. Günümüzde ise, bu araçlar çok çeşitlenerek önemini daha da arttırmış durumdadır. Çünkü iletişim, insanlar arasında kurulmaktadır, yani bir toplumsal ilişkidir. İletişim olmadan toplumun olamayacağı söylenebilir. Bir bakıma toplumu oluşturan unsurlardan söz edildiği zaman, iletişimin varlığından söz edilebiliyor demektir. İlişki kurulabilmesi için insanlar arasında bilgi, görüş ve davranış biçimlerinin değiş-tokuş edilmesi gerekmektedir. Bu değiş-tokuş temel geçim araçlarının yapılış bilgisinin, her türlü üretim deneyimi birikiminin yaygınlaşması anlamını taşıdığı gibi, her türlü anlatım, öğrenme, iknâ etme ve tecrübe kazanma çabalarını da kapsamaktadır. Bu çabalar ise iletişim olarak ifade edilmektedir (40). Yukarıda izah edildiği üzere iletişim genel olarak pek çok özelliği içine almakla beraber, özel olarak ses, yazı, resim ve çeşitli işaretlemlerle mesaj taşıyan TV, radyo, gazete, dergi vs. gibi vasıtaları içine almaktadır. Bu vasıtaların hedefi ise, fert ve gruptur. Okuyan, dinleyen, seyreden fert ve gruplar bu iletişim araçlarının tesiri altındadır (41).

Bu tür vasıtalar fert ve toplumları çeşitli konularda, bilgi, görgü ve haber konusunda geliştirmekle beraber, çağdaş toplumlardaki, bu özelliklerinden farklı olarak çeşitli alanlara kanalize edilebilmek için, kamuoyu oluşturmada, tüketimde, siyasî, dinî, ekonomik, sosyal, kültürel yönelişleri oluşturmada önemli role sahiptirler (42).

(40) Önder Şenyapılı, *Toplum ve İletişim*, s.73.

(41) Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ank., S. B. F., 1966, s.25,

(42) Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, İst., Cem Ofset, 1979, s.163.

Özellikle günümüzde demokratik eğilimlerin güç kazanması, kitle iletişim vasıtalarının gücünü daha da attırmaktadır.

Bizim toplumumuzda ise, kitle iletişim vasıtaları kantite itibari ile hayli gelişmesine rağmen kalite itibari ile pek geliştiği söylenemez.

1- YAZILI BASIN

Gerek okuyucu oranının düşük olması, gerekse gazetelerin bilgi, yorum ve haber kaynağı olmaktan ziyade büyük oranda ticarî görüntü arzemesi ve sansasyonik haberlerle kamuoyunu yanlış kanalize etmeleri kaliteyi düşüren önemli sebeplerden sayılabilir. Ayrıca yazılı basın araçları toplumun kültür değerlerini koruyucu ve kendi orijinalliyi içerisinde geliştirmeye yönelik çalışmalardan ziyade, daha çok toplumsal değerleri zayıflatmaya ve tahribe yönelik çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Değişik ideolojik düşüncelerin kontrolünde yayın yapan gazeteler, genellikle Türkiye'de millî birlik ve beraberlik açısından pek faydalı oldukları söylenemez. Çünkü, çeşitli olaylar, farklı bakış açılarına dayanan yorum ve bilgilendirme ile kamuoyunda yanlışlıklara sebep olmaktadır. Kültür ve sanat adına yapılan hemen hemen bütün yayınlar, Türk kültürüne yabancı kültürlerin aşılması gerektiğine inanan zorakî değiştirmeyi esas almaktadır. Nitekim, gazete sütunlarında görünen pek çok yazı, şekil, resim insanın bilgilenmesi, kültürünün gelişmesinden ziyade cinsiyet faktörünün istismarına yöneliktir.

Tablo: 43) Okunan Gazete ve Dergilerin Çeşitleri:

GÖRÜŞLER	SAYI	%
Resimli ve magazin haberleri bol olanları	7	5.98
Günlük hadiseleri detaylı olarak işleyenleri	9	7.69
Makale ve inceleme yazıları çok olanları	3	2.56
Spor haberlerine çok yer verenleri	24	20.51
Ahlakî ve dinî konulara yer verenleri	25	21.37
Fıkra ve karikatürü bol olanları	2	1.71
Fiyatı ucuz olanları	4	3.42
Cinsi konuları işleyenleri	3	2.56
Her çeşit gazeteyi	30	25.64
Gazete okumuyorum	10	8.55
TOPLAM:	117	100.00

Araştırma grubumuzun yazılı basına karşı tutumları, yukarıda izah edilen hususların ışığında, çeşitlilik arz etmekte olup, şuurlu gazete ve dergi okuma alışkanlığının çok az olduğu görülmektedir (Tablo:43).

Piyasadaki mevcut bütün gazete ve dergiler hemen hemen okuyucu bulmaktadır. Bu sebeple, okuyucu kitleleri arasında mahiyet farkı mevcuttur. Merhum Erol Güngör'ün dediği gibi «İstanbul'daki bir memur, gazeteyi okumak için, köydeki bir genç, tütün sarmak için, taşradaki bir bakkal ise helva paketlemek için almaktadır.» Çıracak, kalfa ve ustalarda da bu tür değişik tutumlar mevcuttur. Çünkü araştırma grubumuzun belli bir kesimi, gerçekten basın organlarını gayesine uygun tercihlerle takip etmektedirler. Bunlar; basın organlarının, günlük hadiseleri detaylı olarak işlemeleri (%7,69), makale ve inceleme yazılarının çokluğu (%2,56), ahlakî ve dinî konulara yer vermesi (%20,51) sebebiyle okunmakta olup, şuurlu bir tercihi göstermektedir. İkinci grup olarak ise, toplumumuzda en çok tiraj yapan gazeteler olarak bilinen spor (%20,51), aktüalite-magazin (%5,88), eğlence (%1,71) ve cinsi ağırlıklı (%2,56) yayın yapan gazete ve dergiler okunmaktadır. Sportif faaliyetler, kamuoyunu en çok meşgul eden olaylardan biri olarak okuma ve ilgilenme oranının yüksekliği ile dikkati çekmektedir. Diğer gazete ve dergi türleri ise, toplumumuzdaki yaygın gazete kültürünü yansıtmaktadır.

Bunların yanında herhangi bir gazete tercihinine veya okuma alışkanlığına dayanmadan orada-burada ele geçen gazeteleri okuyanlar bir hayli mevcut olup, %25,64'lük bir oranı oluşturmaktadır. Ayrıca, hiç gazete okumayanlar da bulunmaktadır.

Kültür hayatının canlılığı bir medeniyet ve gelişmişlik ölçüsü olarak değerlendirilirse, Türk toplumunda yaygın ve canlı bir okuma alışkanlığının mevcut olduğu görülemez. Gazete, dergi, kitap vs. gibi kültür hayatının vazgeçilmez unsurlarının ulaştığı tiraj da göz önüne alınırsa, gelişmiş ülkelere göre çok çok geri olduğumuz görülür. Ayrıca okunan kitap, gazete ve dergi türlerine bakılacak olursa, çıracak, kalfa ve ustaların yazılı basın ile ilişkilerinde %70'lere varan oranda dinî endişe ve istekler gözükmemektedir. Bunun da dinî hayat üzerindeki tesirlerinin büyük öneme sahip olduğu olduğu söylenebilir. Nitekim bütün hatlarıyla şuurlu bir okuyucu kitlesi çok az görünmektedir.

2- SÖZLÜ VE GÖRÜNTÜLÜ BASIN

T.V. çağımızın en önemli icadı ve kitlelere tesir gücü en fazla olan kitle iletişim aracıdır. Bu tesir gücü, TV'nin hem göze, hem de kulağa hitap etmesi sebebiyledir. T.V. yayınlarının bütün yurttan izlenebilir olması, çok çeşitli kanallardan yayın yapılması ve ailenin daimi bir üyesi konumuna geçmesi tesir gücünü arttıran diğer faktörler olarak söylenebilir.

Televizyonun eğlendirme, eğitim, haber verme ve inandırma şeklinde toplanabilecek dört ana özelliği, fonksiyonu vardır (43). Ancak Televizyonun bu fonksiyonlarını hem yapı itibariyle, hem de program yönünden yeterince yerine getirdiği söylenemez. Her şeyden önce, diğer vasıtalar gibi Televizyon'da Türk toplumunun genel karakterine, kültürüne, inançlarına uymayan pek çok yayınlar yapılmaktadır. Anlaşılan şu ki, televizyonun görevi, toplumumuzun son bir kaç asırdır içine girdiği kültür ve medeniyet değiştirme gayretinin hızlandırılması ve toplumda o yönde bir değişimin sağlanmasıdır. Çünkü, gerçekte, televizyonun görevi, toplumu eğitmek, insanları ortak bir kültür, ortak bir şuur etrafında birleştirmek iken, TV. toplumun, kültür değerlerini, sosyal kurumlarını, inançlarını topluma rağmen değiştirmeyi esas almaktadır. Bunun sebebi ise, bugün toplumları gerek yapı, gerekse hüviyet itibari ile değiştirmenin yolu, silah zoru ile değil, kültür emperyalizmi ile sulh içerisinde uygulanan metodlar iledir.

Tablo: 44 TV'de En Çok İzlenen Programlar:

PROGRAMLAR	SAYI	%
Müzik, eğlence ve yarışma programları	51	14.53
Sinema, tiyatro ve dizi programları	65	18.52
Sohbet, tartışma ve açık oturum programları	22	6.27
Belgesel programları	16	4.56
Dinî ve ahlakî programları	61	17.38
Haberler ve haber programları	34	9.69
Çocuk programları ve dizileri	8	2.88
TV seyretmiyorum	6	1.71
Cevapsız	88	25.07
TOPLAM:	117	100.00

(43) Komisyon, 12 ve 24 yaş arası Gençliğin Sosyo-Ekonomik Sorunları, s.268.

Çünkü, «II. Dünya Savaşı'ndan önceki sanayileşmenin özünde var olan "sert mamül" (hardware) anlayışı, bundan sonra "yumuşak mamul" (software) anlayışına dönüşmüştür. Bu çerçevede kitle iletişimi konu olan teknoloji, bu yüzyılın son yarısında Batı Medeniyeti'nin hâkim özelliği gibi gözükken "kültür endüstrisi"nin en önemli kolunu temsil etmektedir.»⁽⁴⁴⁾ Bahsi geçen kültür endüstrisi unsurlarının en önemlilerinden biri de televizyondur. Bu vasıta aracılığı ile istenen mesaj, dünyanın en ücra köşesine uydular yardımı ile bir anda iletilebilmektedir. "Böylece televizyon seyircisi, küçük bir odadan ekranın sunduğu bütün bir aleme doğru açılmakta ve hiç bilmediği, gezmediği yerleri temâşa ederek çok farklı kültür alternatiflerinin varlığına şahit olmaktadır. Bu anlamda bütün bir dünya, televizyon tarafından büyük bir köy (global village) haline getirilmiştir (45).

Burada önemli olan, sadece büyük bir köy haline gelen dünyada, iletişimin temel gayesi, mesajın alıcıya ulaşması değil, iletişimin etkili olmasıdır. Kaynak tarafından mesaja yüklenen anlam ile alıcı (insan) tarafından algılanan anlamın aynı yönde olmasıdır. İletişimden esas istenen durum ise, kaynağın gönderdiği anlam doğrultusunda, alıcının belirli bir davranış değişikliğinde bulunmasıdır. İşte bu davranış değişikliği, kültür emperyalizminin bir neticesi olarak ortaya çıkmakta, insanlar yerli kültüre bağlı davranışlarını yavaş yavaş terketmeye zorlanmaktadır.

T.V.'de kitleleri etkileyen ve yukarıda izah edildiği şekilde davranış değişikliklerine en çok katkıda bulunan programlar, çeşitli sinema, tiyatro ve dizi programlarıdır. Bu programların toplum katmanlarındaki etkisine gelince, bir zamanlar "Dallas" dizisi o kadar etkileyici olmuş olacak ki, filmin kahramanlarının isimlerini herkes çocuğuna ve işyerine isim olarak almıştı. Şimdilerde ise, bir "mariana" dizisi v.b. diziler aynı tesirleri icra etmekte toplumumuz bir kimlik buhranı ve kültürel değerlerin ikizleşmesi karşısında bir bocalama içerisine girmiştir. Çırak, kalfa ve ustalarda da bu tür programları seyredenler (% 18.52). Tablo: 44'deki en büyük oranı oluşturması çok manidardır. Bu had_isenin sadece bir boyutudur.

T.V. Programları, evde, işyerlerinde, bürolarda devamlı olarak

(44) Feyzullah Eroğlu, "Kitle İletişimden Kitle Toplumuna Televizyonun Etkileri" Türk Yurdu, 36, Ağustos, 1990, s.20.

(45) Feyzullah Eroğlu, A. g. m., s.21.

seyredilmekte olup, programların sabahtan, gece yarısına kadar sürmesi ve herhangi bir ayırım yapılmadan seyredilmesi, insanları bir nevi bağımlılığa itmektedir. Özellikle işyerlerinde çalışma saatlerinde de TV'nin seyredilmesi, sosyalleşme sürecinde bulunan çocuk ve gençlerin sosyalleşmesini .üretkenliğini önlemekte ve onları psikolojik bağımlılığa itmektedir. Çünkü "televizyon, çocuk ve gençlerdeki hayal gücünü, çağrışım ve tasarlama yeteneği ile soyut düşünme potansiyelini zayıflatmaktadır. Her şeyin gözler önünde olup bittiği bir seyirteknigine alışan gençler, mesela kitap okurken, veya dinlerken yapılması gereken hayal etme, çağrışım yapma, düşünme ve muhakeme etme gibi zihni faaliyetlere gerek duymamaktadır. Böylece, ekranda herşeyi görebildiği için "verilmeyen ayrıntıyı hayal gücüyle yerli yerine oturtmak" gibi düzenleyici ve aktif bir düşünce yeteneğine sahip olamayan genç, git gide daha az düşünmeyi ve kendisine sunulanı daha kolay kabul etmeyi öğrenir hâle gelmektedir. Bu şekilde yetişen bir insanın, en önemli özelliği çalışmadan kazanmak, devamlı olarak tüketmek, bıkmadan usanmadan eğlenmek, kısa yoldan "köşe dönmek" ve sonunda "kafasına göre hayatını" sürdürmektir. Bunu sağlayacak en güzel yol da, sabır ve tahammülle çalışmaktan değil, Millî Piyango, Spor Toto, Spor Loto, Kazı-kazan gibi "ulusal" kumarlar ve gazetelerin cömertce "saygı değer" okuyucularına sunduğu kupanlardan geçmektedir.(46) Nitekim Araştırma grubumuzu oluşturanların çoğunluğunun gençlerden oluştuğunu düşünürsek, onların iç dünyalarındaki hakim duygu ve düşünceler bunlardan farklı değildir. Çünkü müzik, eğlence ve yarışma programları en çok seyredilen programları teşkil etmektedir.(Tablo: 44).

TV'nin fonksiyonlarını baş tarafta eğlendirme, eğitim, haber verme ve inandırma olarak sıralamıştık. Bunlardan, eğlendirme ve inandırma ile ilgili hususlar yeterince açıklığa kavuşturulmuştur. Eğitim ve haber konusu ise, T.V.'de yer yer izleme imkanına sahip olduğumuz fakat, pek çok kişinin ilgilenmediği, hatta sıkıldığı programlardır. Çünkü, bu programlar devamlı olarak, eğlenceye, dizilere kendini kaptıranlar için çok sıkıcı gelmekte, izleyici için cazip gelmemektedir. Ayrıca bu tür programların kalitesi ve muhtevası da izleyiciyi doyurucu özellikte olmadığı için genelde ilgiyi azaltan sebepler olarak sıralanabilir. Belli programlar dışında, haber programları, açık oturum ve tartışma programları yayınlandığı zaman

(46) Feyzullah Eroğlu, A. g. m., s.22.

ya T.V. kapatılır, ya da ilgi ile seyredilmez. Araştırma grubumuzdaki verilere göre de, bu programları seyretme oranları eğlence ve sinema dizilerine karşılık çok düşük gözükmetedir.

Ayrıca, T.V.'deki, dinî ve ahlâkî programlar, kalite ve süre bakımından son derece yetersiz olmasına rağmen, halk tarafından ilgi ile izlenen programlardır. Bu ilgi toplum nazarında çok yüksek bir seviyededir. Ancak, toplumun ilgilerine TV'de yeterince yer verilmediği için bu konudaki istekler devamlı olarak «cevapsız» kalmaktadır. Çırak, kalfa ve ustalardaki, dinî ve ahlâkî programlara karşı olan ilginin yüksek olması da (%17.38) genel toplumsal ilginin yüksekliğine bağlanabilir. Ancak T.V. yayınlarındaki eksiklikler ve yetersizlikler, dinî ve ahlâkî programlarla, dinî ihtiyaçların giderilmesi ve bilgilenmenin sağlanmasından ziyade, insandaki mevcut dinî inanç ve kanaatlerin de değiştirilmesi ve bozulmasına yönelik programların çokluğu ile devam ettirilmektedir. Bu durumunda, ferdin hayatında dinî vechenin giderek zayıflamasına sebep olabileceği bilinen hususlardandır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, TV'de, insan düşünce ve davranışları üzerinde etkili olan çeşitli faktörlerden birini oluşturmaktadır.

3) MÜZİK TÜRLERİ HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Daha önce bahsettiğimiz gibi, kültür endüstrisini oluşturan temel ürünler, bilgisayar, radyo ve televizyon, kitap, dergi ve gazeteler, film ve televizyon kameraları, video, teyp gibi aletler ile fotoğrafçılık gibi bilgi ve haber üreten, depolayan ve dağıtan her türlü araç ve gereçlerdir.

Kültür endüstrisini meydana getiren unsurlardan biri de, şübhesiz radyo-teyp ve televizyon aracılığı ile kitlelere ulaşan ve çok yönlü tesirler icra eden müzik tutkusu ve ilgisidir. Kitleleri etkisi altına alması, geniş yığınlara hitap etmesi açısından müzik, tarih boyunca insanlığın vazgeçilemeyen tutkularından birisi olagelmıştır.

Topulumumuzda da herkesimden insanın, bütün çeşitleriyle dinlediği, yahut ilgilendiği müzik, iletişim hayatımızın önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Farklı toplumlarda ve kültürlerde müziğin türleri ve yorumları, toplumsal özelliklere ve kültürlerle bağlı olarak çeşitlenmekte, icra edilen müzik türleri kültürlerle bütünleş-

mektedir. Buna bağlı olarak, bizim toplumumuzun ve kültürümüzün ürünü olan, müzik aletleri; saz, kaval, ud, ney, tanbur vs. gibi vasıtalarla icra edilen çeşitli türde müzik yorumları mevcuttur. Değişik toplumlarda ise bu özellikler hem vasıta, hem de yorum itibarıyla değişmektedir. Bu çeşitlilik gayet tabii olarak çeşitli kültürlerin toplumlara kazandırdığı bir hüviyet olarak bilinmektedir.

Tablo: 45 MzikKonusunda Tutumlar:

En çok hangi tür müzikten hoşlanırsınız?	SAYI	%
Türk Halk Müziği	27	23.08
Türk Sanat Müziği	17	14.53
Tasavvuf Müziği	4	3.42
Türk Hafif Müziği	3	2.56
Pop ve Rock Müzik	6	5.13
Arabesk	51	43.59
Miziği sevmem ve dinlemem	7	5.98
Cevapsız	2	1.71
TOPLAM:	117	100.00

Ancak, çağımızda kilte iletişim araçlarının fevkalâde inkişafı neticesinde, dünya, daha önce de geçtiği gibi «büyük bir köy» durumuna gelmiştir. Millî ve mahalli sınırların bir ölçüde geçersizliği mânâsına gelen ve evrensel boyutlara ulaşan Batı kökenli müzik furyası, yerli müzik türlerini, toplumların kültürel özelliklerini dejenere etmektedir. Neticede, farklı kültür kodlu ilgiler, değişik kültür ve toplum içerisinde tek merkezli bir davranış ve ilgi değişikliğine sebep olmaktadır. Mesela, Türk kültürünün toplumumuza kazandırdığı derinlik ve inceliğin tezahürü olarak ortaya çıkan müzik türleri, insanımızın, eşyaya, tabiata ve insana bakış açısını terennüm eder. Bu terennmn akisleri, çok yücelerden alınan ilhamın da tesiriyle insan gönlünde ve ruhunda makes bulur ve adeta insanı madde ötesi bir yere ulaştırma gayesini, sesin içinde gizli tutar. Zaten sanatta istenilen de budur. Bu ahenk içerisinde, eşyaya bağlılığa ve şehvete yönelmeye asla imkan yoktur. Yanık bir saz sesi veya çok derinden iniltiler taşıyan ney sesinin yanıklığı bizi bir anda madde ötesine «vuslata» taşır. Nitekim bu incelik ve estetik an-

layışı nice sanat eserlerine temel teşkil etmiştir. Meydana gelen sanat eserleri, bizim kültürümüzdeki bedîî zevkin doruğunu oluştururlar. Buna bağlı olarak insanımız hâlâ kültürümüzdeki sanat zevki ve anlayışına uygun olarak, araştırma grubumuzun %23.08'i Türk Halk Müziğini, %14.53'ü Türk Sanat Müziğini, %3.42'si de, dinî müzik olarak da isimlendirilen Tasavvuf müziğini dinlemektedir.

Buna karşılık, yukarıda bahsedilen sanat zevki ve anlayışının kısmen kaybolarak, madde ötesi bağlarından sıyrılan, ilham ve ilahî incelikten bağımsız olarak, duyguların ete ve kemiğe büründürüldüğü ve beşeri arzuların ön plana çıkarıldığı yeni bir müzik türü ortaya çıkmıştır. İsmine Arabesk denen bu mozayik müzik anlayışı, bedîî güzellikten ziyade, insanların zaaflarını ve saf duygularını adeta, alevlendirircesine körükleyen bir özelliğe sahiptir. Malesef, sanattaki kalite ve ölçü, kültürdeki yozlaşmaya bağlı olarak derece derece kaybolurken, kitleler müzik adına bu zevksiz fakat beşerî yara ve arzuları perçinleyen yorumları dinlemektedirler. Nitekim bu tür müziği dinleyenler çırak, kalfa ve ustalarda %43.59 ile en büyük oranı temsil etmektedir. Bu durum büyük ölçüde toplumdaki hastalıklı halin bir göstergesi kabul edilebilir. Çünkü, bugün toplumumuz bir geçiş hali yaşamaktadır. Pek çok sosyal problemlerin kısacığında bunalan insanlar, teselli ilham eden arabesk müziğe yönelmektedir. Özellikle genç neslin arabesk müziğe olan yönelişi bir hayli yüksektir. Neticede gayet tabii olarak sosyal hayatta karşılaşılan problemler, hayatın bütün yönleriyle beraber dinî hayatı da önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemektedir.

Yerli köke bağlı bu müzik çeşitlerine rağmen, daha önce de izah ettiğimiz evrensel boyutlu, hale gelen Batının «gürültülü» müzik yorumları, radyo ve TV'nin de yardımlarıyla, toplumumuzda bir hayli taraftar bulmuş durumdadır. Batı kültürünün iflası karşısında, kitlelerin yalnızlığı, bunalımı ve isyanını işleyen çeşitli müzik türleri, bizim toplumumuzda özellikle gençlerimiz arasında oldukça yaygınlaşmaktadır. Her ne kadar bütün topluma mal olmamışsa da, yeni yetişen nesillerin kendi kültürel değerlerinden uzaklaşarak, bu müziğe doğru yöneldikleri görülmektedir. Çırak, kalfa ve ustalar arasında da bu tür bir yönelme söz konusudur. Çünkü bunların %5.13'ü, bu tür müziği sevdiklerini ve dinlediklerini ifade etmektedirler. Bu yönelişin sebepleri, basın yayın vasıtalarının Batı kökenli müzik programlarına, çok yer vermeleri ve her çeşit görüntüde fon

müziği olarak batı müziğini seçmeleri ile kitlelerin kendi kültürünü tanımaması olarak sıralanabilir. Nitekim latin Amerika genelevlerinden ve batakhanelerinde doğan «Lambada» dansı insandaki şehvî güçleri sömürerek bir anda dünyada olduğu gibi, bizim ülkemizde de meşhur olması, bu tür gayretlerin neticesidir. Ayrıca Güney bölgelerimizde çeşitli otellerin açılışında da bu dansın ekiplerinin bulunması, her halde sanat aşkından değildir.

Bütün bu gelişmelerin, insanı, psiko-sosyal anlamda bir şahsiyet olmaktan uzaklaştırarak, iletişim vasıtalarının tesiriyle «yığın» haline getirmesi, ferdî ve ictimai dengenin bozulmasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak, çeşitli basın ve yayın araçlarındaki kültürel yozlaşmaya sebep olacak bu tür yayınların kontrol altına alınması ve yerli kültüre ait yayınların çoğaltılarak, insanlara alternatifler getirilmesi mecburîdir.

Dinlenen müzik türleri genel olarak değerlendirilirse, çırak, kalfa ve ustaların %65'e varan büyük ekseriyeti, Arabesk, pop ve rock, ile hafif müzik dinlemektedirler. Kendi kültür özümünün dışında gelişen bu türler ile, dinî duygu, düşünce ve hayat arasında telifi imkansız boşluklar vardır. Dolayısı ile dinî hayatın zayıflamasının sebeplerinden biri, bu tür yönelişlerdir diyebiliriz.

D) ARKADAŞLIK VE ARKADAŞ GRUBU HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Ferdin sosyalleşmesi, toplumsal bir özellik kazanması, çeşitli sosyal çevreden alınan değerlerle mümkündür. Bu sosyal çevreden biri de ferdin arkadaş grubudur. Arkadaşlık, sevgi, saygı ve düşünce alışverişinden doğar. Arkadaşlık ilişkileri, insanın duygu ve düşünce bakımından gelişmesinde ve sosyalleşmesinde önemli bir role sahiptir.

Genel olarak, insanın düşünce, davranış ve tutumlarının oluşmasında en önemli faktörlerden biri de arkadaş gruplarıdır. Çünkü, insan, dahil olduğu arkadaş grubunda kendini bulur, şahsiyetinin temellerini buradan alır. Arkadaş grubundaki hakim düşünce, davranış ve tutumlar, zamanla grubu meydana getiren kişilerin ortak davranış modelleri, düşünce ve kanat tipleri haline gelir.

Tablo: 46 Arkadaş Seçiminde Aranılan Özellikler:

Özellikler	SAYI	%
Herhangi bir ölçü koymam	10	8.55
Aynı zevk ve özelliklere sahip olmalı	17	14.53
Zengin olmalı	-	0.00
Dürüst ve terbiyeli olmalı	65	55.56
Dindar olmalı	16	13.68
Yakın akrabadan olmalı	3	2.56
Aynı mahalle ve işyerinde olmalı	4	3.42
Çevrede beğenilen bir kişi olmalı	2	1.71
TOPLAM:	117	100.00

Gayet tabii olarak, ferдин arkadaş grubu sosyal ilişkilerinin yoğunluk arzettiği yakın çevresinden oluşmaktadır. Yakın çevre, yaş, cinsiyet, meslek, ilgi vs. gibi faktörler tarafından tayin edilir. Ancak bu genel çerçeve içerisinde, ferдин kendi özelliklerine uygun olarak, ilişki kurduğu esas kişi veya gruplar onun arkadaş grubunu oluşturur. Acaba, çırak, kalfa ve ustalarda arkadaşlık için gerekli özellikler nelerdir? Hangi özellikler insanları bir araya getirmektedir?

Arkadaşlık ilişkileri ikili bir ilişki gerektirdiğinden, ilişkilerin sağlamlığı ve dostluğun devamlılığı için belli özelliklere uyulması gerekmektedir. Tarafların bu ortak özelliklerde anlaşamamaları arkadaşlığın devamını zora sokar. Araştırma grubumuzun %8.51'i bu hususta bir ölçü koymadığını belirtmişlerdir.

Diğer taraftan arkadaşlık için gerekli görülen hususlar için; aynı zevk ve özellikleri paylaşmak (%14.53), Dürüst ve terbiyeli olmak (%55.56), Dindar olmak (%13.68) gibi özellikler aranmaktadır. Bu tür özelliklerin aranması, (yaş, cinsiyet, ekonomik ve sosyal durum, dürüstlük, dindarlık, tahsil durumu, meslekî özellikler gibi) aynı, yahut benzer özelliklere sahip olmanın önemine işaret etmektedir.

Sanayi kesiminde çalışanların ekonomik durumları belli bir seviyede olduğu için zenginlik arkadaşlık için bir kriter olarak kabul

edilmemektedir. Buna karşılık, arkadaşlık için sosyal yakınlıktan ziyade, mekan ve akrabalık gibi hususlar arkadaşlık için gerekli özellikler olarak kabul edilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiği zaman çırak, kalfa ve ustalarda arkadaşlık için en önemli özellikleri -toplumumuzdaki yaygın kanaatte olduğu gibi- benzer özelliklere sahip olma, dürüstlük ve dindarlık, önemli kıstaslar olarak kabul edilmektedir. Görüldüğü gibi, genelde dinî pratikler ne kadar zayıflarsa zayıflasın, dinî inanç ve özellikler büyük ölçüde toplumun maşer-i vicdanında canlılığını muhafaza etmektedir. Kendileri bu değerleri yaşamasa da, arkadaş olarak ilgili değerleri yaşayan ve yaşatanları tercih etmektedirler.

E) YÜKSEK TAHSİL HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELER

Sanayi alanında çalışan insanlar daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, genellikle kırsal kesim kökenlidir. Sanayileşme ve göç arasındaki nedensel ilişkinin neticesi olarak insanlar, buldukları mahallelerdeki çeşitli ekonomik ve sosyal sıkıntılar sebebiyle bir iş ve meslek sahibi olmak için sanayinin yoğunlaştığı bölgelere akın etmektedirler. Ancak, ülkemizdeki sanayileşme seyri ile ekonomik ve sosyal süreç bir uyum içinde gelişmediği için çeşitli problemler ortaya çıkarmaktadır. Özellikle işgücü arzının çok olması ve talebin azlığı, emeğin ucuzlamasını beraberinde getirmektedir. Bu durum, hayat şartlarını zorlaştırmakta, insanları ekonomik açıdan rahat edebilecekleri iş ve mesleklere yönlendirmektedir.

Ayrıca, kırsal kesimdeki insanların, gerek ekonomik açıdan, gerekse eğitim ve öğretim imkanları açısından, sınırlı imkanlara sahip olması, onların ilgi ve kapasitesileri yüksekte olsa, içinde buldukları şartlar muvacehesinde bir iş ve meslek seçmek zorunda bırakmaktadır. Ülkemizde «işe adam» felsefesi yerine «adama iş» felsefesi hakim olduğu için, kabiliyet ve liyakata göre bir iş ve meslek seçimi söz konusu olmamaktadır.

Bugünkü şartlar göz önüne alındığında herkesin icra ettiği meslek veya çalıştığı işler, büyük ölçüde «rastgele» ya da «mecburî» olarak seçilmiştir. İşbölümü neticesinde ortaya çıkan ihtisaslaşma çeşitli iş ve mesleklere yönelme, bunların sağladığı sosyal ve ekonomik itibar, ülkemizin şartlarına göre değişmektedir. Teknolojik gelişmeye uygun olarak bazı iş ve meslekler fonksiyon-

larını kaybederken, bazıları ise istikrarsızlıklar sebebi ile fonksiyonlarını icra edememektedirler.

Tablo: 47 Yüksek Tahsil Hakkındaki Tutumlar:

Bilim Alanları	SAYI	%
Tıp	20	17.09
Hukuk	5	4.27
Siyasal	3	2.56
Mühendislik	18	15.38
İlahiyat	23	19.66
Edebiyat	2	1.71
Elektronik	20	17.09
İktisat	5	4.27
Öğretmenlik	9	7.69
Ziraat	5	4.27
Veterinerlik	3	2.56
Cevapsız	4	3.42
TOPLAM:	117	100.00

Bunun sebepleri ise, günümüzdeki ekonomik ve sosyal sıkıntıların hayatı bütünüyle etkilemesi ve mesleklerin icra ettikleri fonksiyon itibari ile değil de, getirdikleri ekonomik kazanç itibari ile seçilir olmasıdır. Bu durum ülkemizde önemli bir problemdir. Araştırma grubumuzundan elde edilen verilere göre, ekonomik yönden büyük kazanç ve daha iyi yaşama şartları sağlayan meslekler daha çok tercih edilmektedir. Bu meslekler, %17.09 ile Tıp, %15.38 ile Mühendislik, %17.09 ile Elektronik Mühendisliği, %4.27 ile Hukuk, %2.56 ile Siyasal Bilgiler, %4.27 ile iktisat alanlarıdır. Az da olsa, çırak, kalfa ve ustaların yukarıda sayılan bazı teknik okulları kendi çalışma alanlarına uygun olarak istemeleri muhtemeldir. Fakat esas tercih sebepleri, çalışma şartlarının ağırlığı, ücretlerin yetersizliği ve çeşitli sosyal sebeplerin zorlayıcılığı neticesinde, içinde buldukları ekonomik sıkıntı ve sosyal konumdan kurtulma arzusudur denebilir.

Diğer taraftan, istenilen bazı ilim dalları ve meslekler (mesela İlahiyat ve öğretmenlik gibi) geçmişte çeşitli sebeplerle okuya-

mayıp, çalışmak zorunda kalanların, yarım kalan arzuları ve ideal-
lerinin bir tezahürü olarak seçilmiş olabilir. Nitekim bu meslek-
lerin fazla ekonomik imkanlar sağlamadığını düşünürsek, bu kanaati-
miz doğrulanmış olur. İlahiyat tahsilinin en çok istenilen alan ol-
ması, Konya bölgesinin özel şartlarının bir neticesi olarak düşünü-
lebileceği gibi, araştırmamızın dinî hayatla ilgili olması sebebiyle
yanlı veya şartlı olarak da istenilmiş olabilir.

Orhan Türkdoğan'ın Erzurum Gecekondü Bölgesinde yaptığı
araştırmada da (47) aradan uzun süre geçmesine rağmen belli mes-
leklere olan -Tıp, mühendislik, ilahiyat gibi- temayül aynen devam
etmektedir. Çünkü gecekondu bölgesi ile çırak, kalfa ve ustaların
sosyal şartları değişik olsa bile, toplumsal temayüle uygun olarak
maddi refah vadeden meslekler daha çok tercih edilmektedir. Ayrıca
ilahiyat menşeli okul ve mesleklerin tercih edilmesi ise büyük öl-
çüde Erzurum ve Konya'nın dinî hayat yönünden birbirlerine benze-
mesindedir. Çünkü buralarda bu mesleği seçenlerin ekonomik ol-
masa bile sosyal bir itibarı mevcuttur.

47. İS- F) TOPLUMDA EN ÇOK GÜVENİLEN İNSAN TİPİ

Bu konudaki sorumuzun maksadı, değişen toplumsal sistem ve
yapıların ortaya çıkardığı insan tipinin niteliğini tesbite yöneliktir.
Elde edilecek verilerle bir yandan günümüz toplumunu meydana ge-
tiren insan tipleri hakkında bilgi toplarken, diğer taraftan da sağ-
lıklı bir toplumsal yapının oluşturulması hususunda gerekli olan ve
en çok istenen vasıfların tesbiti mümkün olacaktır. Çünkü, toplum-
ları fertler, dengeli, uyumlu ve sağlıklı toplumları ise, hem nicelik
hem de nitelik yönünden yeterli insanlar meydana getirir. Bu genel
prensiplerin ışığında; acaba, bir insanın güvenilir ve iyi vasıflı ola-
rak kabul edilmesinde dinî ve ahlâkî kriterlerin fonksiyonel bir
özelliği var mıdır? Varsa, şiddeti ne kadardır?

Bu arada çağdaş anlayışlarda, mevcut olan; «toplumsal yapının
değişmesi, insan ilişkilerini ve inançlarının da değişmesini gerek-
tirir.» tezinin, toplumumuzda meydana getirdiği değişiklikler de bu
arada tespit edilmiş olacaktır.

(47) Orhan Türkdoğan, Yoksulluk Kültürü, s.52, 53.

Tablo: 48 Hangi Tip İnsanlar Daha Güvenilir İnsanlardır?

Düşünceler	SAYI	%
Fakirler	2	1.71
Zenginler	8	6.84
Tahsilli olanlar	3	2.56
Ortahalli olanlar	2	1.71
Dürüst ve ahlaklı olanlar	64	54.70
Dindar olanlar	35	29.91
Soy ve sopy belli olanlar	3	2.56
TOPLAM:	117	100.00

Elde edilen verilere göre; yukarda ifade edilen genel tezin aksine geleneksel anlayış ve kabuller yaygın olarak varlığını göstermektedir. Çağdaş toplumsal yapının ortaya çıkardığı, sosyal statü ve tabakalaşma sisteminin öğeleri ile, marksist anlayışın iddia ettiği «sınıf şuuru»nun toplumumuzda belirtileri olmakla beraber tam olarak yerleşmediği anlaşılmaktadır. Çünkü verilere göre güvenilir ve itibar sahibi insanlar, ekseri geleneksel anlayışa uygun olarak «dürüst ve ahlaklı olanlar» (%54.70) ile «dindar olanlar» (%29.91) olarak tercih edilmektedir. Aksine diğer seçeneklerden olan; «zenginleri» «tahsilli olanları» «orta halli olanları» ve «fakir olanları» güvenilir kabul edenlerin oranı, tablo 48'de görüldüğü üzere çok çok azdır. Fakat toplam olarak değerlendirildiği zaman yaklaşık %15'i bulmaktadır.

G) TOPLUMDAKİ GÜVENİLİR İNSAN PROBLEMİ

Bir önceki konu ile alakalı olarak, yaşadığımız toplumda güvenilir insanların kemmiyeti ile ilgili sorumuza verilen cevaplardan çok manidar sonuçlar çıkmaktadır. Önceden zikredilen değişimlere paralel olarak, toplumdaki insanî ilişkilerde kolektif dayanışma ve yardımlaşma şuuru giderek, yerini günümüz toplumlarında hakim olan «ferdiyetçi» şuura terketmektedir. Ferdiyetçi normların ve ölçülerin hakim olduğu bir toplumda sosyal entegrasyon ve uyumun sağlanması gittikçe zorlaşmaktadır. Sosyal ruhu canlı tutan ve bağları kuvvetlendiren ortak değerler giderek zayıflamakta, yerine

menfaat ilişkileri sistemi hakim motif olarak devamlı güçlenmektedir. Dolayısı ile cemeat ilişkileri, cemiyet ilişki sistemine inkılâb etmektedir. Alman Sosyolog Ferdinand Tonnies'in de işaret ettiği gibi, bu iki ilişki sisteminde anlayışlar ikizleşmekte, mahiyetler farklılaşmaktadır. «Cemeatvarî» ilişkilerde dinin, örf ve adetlerin, gelenek vb. sosyal muhtevalı değerlerin önemli rolüne karşılık, «cemiyet» ilişkilerinde bu değerlerin yerine, kanunlar, yönetmelikler, moda vs. gibi ferdi muhatap alan değer ve anlayışlar geçmektedir. Biz duygusu (we feeling) yerine, toplumlarda (ego-centric) ben merkezli duygular hakim hale gelmektedir.

Tablo: 49 Yaşadığımız Toplumda Güvenilir İnsan Bulmak Zorlaşıyor mu?

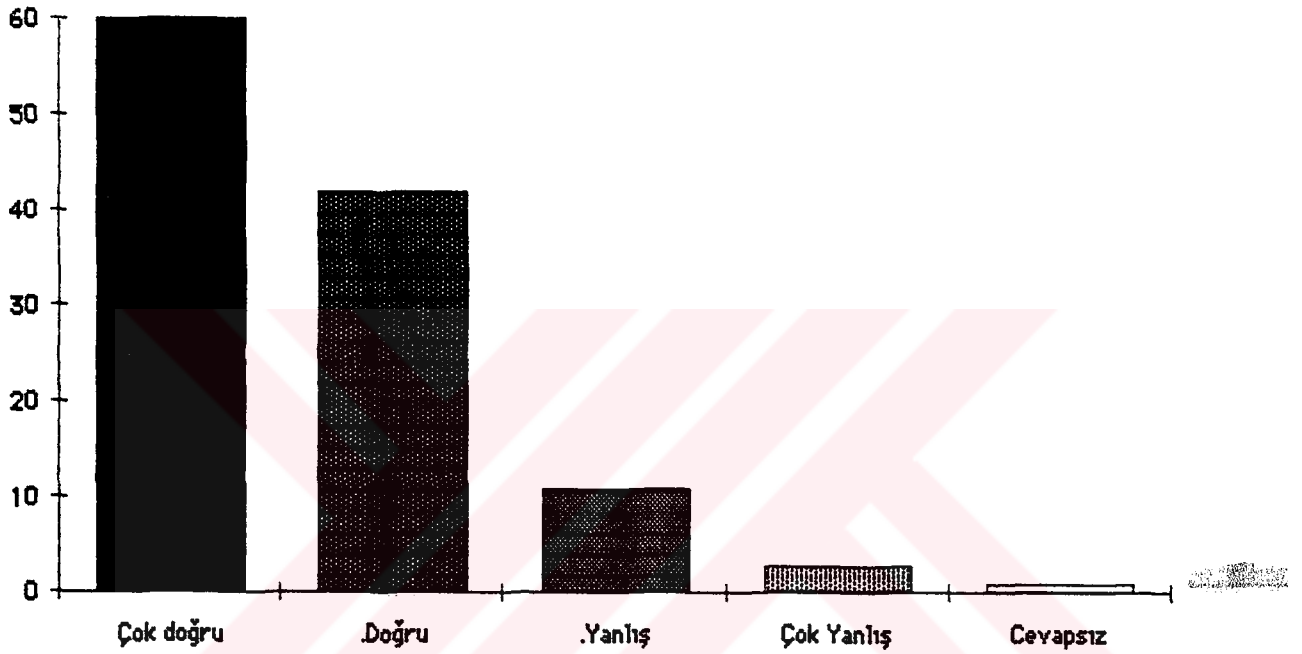
Düşünceler:	SAYI	%
Çok doğru	60	51.28
Doğru	42	35.90
Yanlış	11	9.40
Çok Yanlış	3	2.56
Cevapsız	1	0.85
TOPLAM:	117	100.00

Çırak, kalfa ve ustaların bu konudaki görüşleri yukarıda zikredilen sosyal neticeleri desteklemektedir. Araştırma gurubumuzun %51.28'i toplumumuzda güvenilir insan bulmanın zorlaştığı kanaatini «çok doğru» bulurken, %35.90'ı da «doğru» olarak kabul etmektedir. Toplumdaki sosyal bağların gevşemesi, egoizm ve çözülmeyi beraberinde getirirken, alturist (diğerkâm) özellikleri yavaş yavaş toplumdan uzaklaşmaktadır. Bu da sosyal vicdanın, yani bir toplumun tarihî tecrübesi içinden süzülüp gelen dinî ve ahlâkî değerlerin, ferdî vicdanlara mağlup olması demektir. Sosyolojinin kesin tespitlerine göre vicdan, psikolojik bir zeminde gelişmesine rağmen, tamamen sosyolojik bir değerdir (48). Ferdin vicdanı, sosyal vicdanın ferde yansımalarını ifade eder. Bu ise, etkilendiğimiz çevrenin mahsulüdür. Kişinin vicdanı etkilendiği değerlerden bağımsız değildir. Bu durumlar, günümüz toplumunda görüldüğü üzere, çırak,

(48) S. Ahmet Arvâsî, Türk-İslâm Ülküsü, c.1, s.200

kalfa ve ustaların güvenilir insan özlemi çektiklerini; fakat, bu toplumda bu tip insanların giderek azaldığını gösterir. Diğer taraftan çırac, kalfa ve ustaların bu konuda karamsar bir görüşe sahip olduklarının da bir göstergesi kabul edilebilir.

Grafik 7- Yaşadığımız Toplumda Güvenilir İnsan Bulmak Zorlaşıyor Kanaatini Nasıl Buluyorsunuz?

Bu düşüncelerin aksine, toplum içinde güvenilir insan bulmanın zorlaştığı kanaatine katılmayanlar da mevcuttur. Böyle düşünenlerin oranı ise %9.40'ı teşkil etmektedir. Elbetteki, köklü bir kültüre ve geleneğe sahip olan bir toplumun birden bire değişmesi ve dejenere olması söz konusu olamaz. Ancak değişimin hızı arttıkça dejenere şiddeti de artmaktadır denebilir. Toplumsal bütünlüğün sağlanması ve sosyal vicdanın yeniden kuvvetlendirilmesi için dinî ve ahlâkî değerlerin canlı tutulması, ferdî vicdanların, sosyal vicdanın bir yansıma alanı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Aksi hâlde, nizamı bozulan toplumun anarşiye ve kaosa sürüklenmesi çok normaldir.

H) SOSYAL YARDIMLAŞMA KONUSUNDAKİ TUTUMLAR

İnsanın toplum halinde yaşammasının bir sebebi de kendi ihtiyaç ve ideallerini tek başına gerçekleştirebilecek durumda olmama-

sıdır. Bu sebebe binaen insanlar, güçlerini, imkanlarını birleştirerek sosyal hayatlarını idame ettirmektedirler.

Birçok sosyolog, insan gruplarının, eski mütecanis (homojen) karakterini kaybetmekte olduğunu, zaman içinde «farklılaşmaların» arttığını, bilhassa son iki yüz yıl içinde ise bu gidişin hız kazandığını belirtiyorlar. E. Durkheim, L. Bruhl, F. Tonnies bu tarzda düşününlerin başında gelir.

Gerçekten de, insanlar arasındaki farklar, insan grupları kalabalıklaşıp büyüdükçe, sosyal etkileşim (interaction) çoğaldıkça, iş ve meslekler çeşitlendikçe artmaktadır. Bu durum toplumda iki yönlü bir gelişmeye sebep olmaktadır. Bunlardan birincisi ferdiyetçiliğin (indivüdüalizm) güçlenmesi, ikincisi de sendikalizmin doğmasıdır.

Büyük sanayi inkilabının doğması ile artan kentleşme hızı, ilmin ve teknolojinin gelişmesi ve çoğalan sosyal temaslar, eğitimin yaygınlaşması, insan gruplarında sosyal kontrolün zayıflaması, ailelerin küçülmesi, geleneğe bağlı dayanışmanın eski gücünü kaybetmesi insan gruplarında yalnızlaşmaya yol açmıştır.⁽⁴⁹⁾ Böylece toplum içinde yalnızlaşan fert, toplumla bağlarını gevşetmiş ve egoizmin içine düşmüştür. Neticede toplum bir arenaya dönmüş, dine ve geleneklere bağlı ilişki ve dayanışma ölçüleri yavaş yavaş toplum vicdanından silinmeye yüz tutmuştur.

Tablo: 40 Yardıma Muhtaç Bir İnsana Yardım Etmeyi İster misiniz?

Düşünceler:	SAYI	%
Evet	116	99.15
Hayır	1	0.85
TOPLAM:	117	100.00

Günümüz toplumlarında yaşanan mevcut durumlar, tarih boyunca yardımseverliği, dayanışması ve birlik ve beraberliği ile temayüz etmiş Türk Milletini de ister istemez etkilemektedir. Geçmiş medeniyetimizin dinî bir medeniyet olması, sosyal değerlerimizin ve ölçülerimizin dinî esaslardan beslenmesi geleneksel anlayışı

(49) S. Ahmet Arvasî, A. g. e., s.132

meydana getirmektedir. Özellikle dinî inançların yardımlaşmayı, iyilik yapmayı; sıkıntıda olanlara yardımı, mağdur olanların mağduriyetlerinin giderilmesini vs. gibi sosyal görevleri devamlı canlı tutması, kültürümüzün özünü teşkil etmekteydi. «Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir.» (50), «veren el alan elden hayırlıdır.» (51) esasları bu özün temel düsturlarındandır. Kültür ve medeniyet tarihimiz, bu nadide hasletlerin fert ve toplum hayatımıza nakış nakış işlendiğini gösteren nümûnelerle doludur.

Ancak, günümüzde yukarıda sayılan malum sebeplere bağlı olarak, toplumsal değerlerin ve köklü geleneklerin yer yer yok olduğu ve zayıfladığı gözlenmektedir. Toplumda yaşanan pek çok hadiseler, bize bu gerçeği oldukça net yansıtmaktadır. Nitekim yardımlaşma anlayışının herkeste mevcut olmakla beraber, bunun fiilen gerçekleştirilemediği bilinen gerçeklerdir. Çünkü, bir inancın, bir düşünce geleneğinin aktivitesi kendi özel şartları içerisinde mümkündür. Günümüzde eski özellikler, inanç ve düşünce olarak mevcut olmakla beraber, sosyal şartların değişmesi bunu mümkün kılmamaktadır.

Araştırma grubumuzdan elde ettiğimiz veriler de bu kanaatimizi desteklemektedir. Çırak, kalfa ve ustaların %99.15'i, geleneksel anlayışa uygun olarak, mevcut şartlara rağmen, yardımlaşma konusuna müsbet bakmaktadırlar. Çünkü bu arzular kişilerin dini yaşayışının (sosyal ilişkiler konusundaki değer yargısının) bir parçasıdır. Çağımızdaki, sosyal şartlar, ferdiyetçiliği özendirici özelliklere sahip olarak, sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlayacak, ahlâkî ve insanî bir müeyyideye sahip olamadığından, yardımlaşma fiilen toplum hayatında gerçekleştirilememektedir. Bu işi yapan çeşitli sosyal müesseseler vucuda getirilmişse de, istenilen derecede fonksiyon icra edememektedir. Çünkü, insanlar arasındaki barış ve düzeni, maddi menfaat bağları üzerinde kurulu ve sınıf çatışmalarını esas alan bir toplum yapısında aramak beyhudedir. Bu ancak bir inanç ve ahlâk işidir(52). Teorik bir ahlakın başarılı olma şansı olmadığına göre, ahlakın temellerini başka unsurlarda aramak gerekmektedir.

(50) Suyûtî, el-Câmiu's-Sağır, 11, 135

(51) Suyûtî, Celâleddin;el-Câmiu's-Sağır. 11, 206, Kahire, 1954

(52) E. Durkheim, Meslek Ahlakı, (Terc: Mehmet Karasan) M. E. G. S. B. Yay., 1986, Ank., s.21

Araştırma grubumuzun ekseriyetinde (%99.15) yardım etme arzusunun olduğunu tespit etmiştik. Acaba, insanlar hangi sebeplere bağlı olarak yardımlaşma duygusunu taşıyorlar? Yani, bunun arkasında yatan muharrik güç, motivasyon nedir?

Tablo: 51 Yardıma Muhtaç Bir İnsana Niçin Yardım Edersiniz?

Düşünceler:	SAYI	%
İnsanlık borcu olduğu için	22	18.80
Yardım etmekten hoşlandığım için	6	5.13
Herkesin yardıma ihtiyacı olacağı için	25	22.22
Dinimizce mükafatı olduğu için	63	53.85
TOPLAM:	117	100.00

Daha önceki bölümlerde, ferdi vicdanın oluşmasında, sosyal değerlerin önemine işaret etmiştik. Kolektif şuur ve inancın fert üzerindeki tesiri, homojen toplumlarda çok güçlü bir yaptırıma sahiptir. Tablo:51'deki veriler incelendiği zaman, insanı yardım etmeye sevkeden hususlar sosyal muhtevalı olarak; yardım etmekten hoşlanıldığı için; %15.13, insanlık borcu olduğu için; %18.80, herkesin yardıma ihtiyacı olabileceği için; %22.22'lik bir oran yardım etmelerinin gayelerini izah etmektedir. Ancak, dikkat edildiği zaman, insanları yardım etmeye sevkeden en önemli unsur -bu değerlerin yanında- geleneksel dinî inançlar olmaktadır. Bu genel görüş bize gösteriyor ki, değişen şartlar ve durumlara rağmen, toplumumuzda ferdiyetçi eğilimler, dinî inançların ve geleneklerin sağlamlığı yüzünden pek fazla yaygınlaşmamıştır. Çünkü, sosyal hayatın bütün bölümlerini kuşatan müeyyidelere sahip olan bir inancın, yaygın olduğu bir toplumda, böyle bir neticenin olması normaldir. Belki, sanayileşmenin içinde doğduğu cemiyetlerin dinî özellikleri de bu derece genel ve kuşatıcı özelliklere sahip olsaydı, Batı toplumlarının bugün karşı karşıya kaldığı bunalımlar bu derece şiddetli olmayabilirdi. Benzer şartlar bizde de yer yer hakim olmasına rağmen, çırak, kalfa ve ustaların %53.85'i dinî endişeler ve saiklerle yardım etme ihtiyacını duymaktadır.

1) ÇEŞİTLİ PROBLEMLER KARŞISINDA TUTUMLAR

İnsanın günlük hayatta karşılaştığı pek çok problemleri vardır. Bu problemler bazen, insanın kendisinden, bazen de dış çevreden kaynaklanır. İnsanın kendisinden kaynaklanan problemler, bir ölçüde

geçici olup, halli yine insana bağlı problemlerdir. Buna karşılık, dış çevre ve şartlardan kaynaklanan problemler ise mevcut şartların iyileştirilmesine bağlıdır.

Ferde, çevrenin çok yönlü tesiri bilinmekte olup, insan sosyal bir varlık olarak çevre ile iç içe yaşamaktadır. Hayatın düzenli ve yaşanılabilir özelliklere sahip olması insan için ne denli önemli ise, aksi de insanın tedirgin ve huzursuzluğunun kaynağını teşkil edeceğinden o denli önemlidir. İnsan, bu çift kutuplu, değişken şartların içerisinde hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır.

Mevcut şartlar, yerine göre sosyal muhteva yönünden çok zayıf olduğundan, ortaya çıkan sosyal problemlere karşı bir direnme verememekte, insan kendi elleriyle kurduğu, geliştirdiği bir dünya'da tedirgin yaşamaktadır. Değişen şartlar karşısında meydana gelen boşluklar, E. Durkheim'in «anomi» dediği sosyal hastalığın doğuşunu müjdelemektedir. Ruhun ve bedeninin tatminsiz kalan insanlar çeşitli çıkış yolları denemekte; intihara, içki ve çeşitli uyuşturucuları kullanmaya vs. gibi anormal davranışlara yönelmektedir. Günümüzde de bu nev'i vakıaların giderek yükselmesi hadiseye çok daha geniş açılardan bakılmasını gerektirmektedir.

Tablo:52) Bir Zorlukla Karşılaştığınız Zaman Ne Yaparsınız?

Düşünceler:	SAYI	%
Canım sıkılır ve isyan ederim	9	7.69
Ölüp, sıkıntıdan kurtulmak isterim	2	1.71
Unutmak için içki içerim	6	5.13
Sabrederim ve Allah'a dua ederim	97	82.91
Başka	1	0.85
Cevapsız	2	1.71
TOPLAM:	117	100.00

Çıracık, kalfa ve ustalarda da bu tür yönelişler mevcuttur. Tablo: 52'deki verilere göre, çeşitli problemlere karşı insanlarda dayanma ve onları göğüsleme imkanının yer yer kaybolduğunu, neticede bu durumun sapsmalara yol açtığını görmekteyiz. Problemleri çok olan bir çağda, problemlere karşı dayanma gücünün azalması gayet tabiidir. Nitekim, çıracık, kalfa ve ustaların, çeşitli problemler karşısındaki tutumları ya isyan etmek (%7.69), yahut ölüp sıkıntıdan

kurtulmak arzusu (%1.71), ya da içkiye yönelmek (%5.13) şeklinde olmaktadır. Buradaki veriler çok az da olsa, zaten bu tür olaylar, günümüzde bir hayli yaygın durumda olup, bilinen gerçeklerdir.

Ancak, memleketimizde bu tür olaylar tabana tam olarak yayılmadığından -nasıl bir harp esnasında en büyük zayıfatı en öndeki birlikler verirse- toplumsal şartların ortaya çıkardığı değişikliklerin ürünü olan bu tür normsuzluk ve sapma halleri bütün toplumda aynı derecede etkili olmamaktadır. Çıracak, kalfa ve ustaların büyük çoğunluğu, karşılaştıkları problemleri, geleneksel, dinî inançların oluşturduğu manevî dirençle karşılayıp, göğüslemektedir (%82.91). Nitekim dinî inançların ilham ettiği, «sabır» ve «tevekkül» anlayışı, insanları rûhen güçlü tutmakta, gelişen anormal olaylara karşı onları dirençli bir hale getirmektedir. Bu manevî direnç, genel olarak bütün toplumu bir sigortası durumundadır. Çünkü farklı toplumlarda, farklı kültürlerden dolayı bu problemlerin yansıma şekli değişmekte ve çok farklı tezahürler meydana gelmektedir.

J) ZENGİN OLMA YOLLARI HAKKINDAKİ TUTUMLAR

İnsanların hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli olan hususlardan biri de, maddî imkanlardır. Bu imkanlar tabiattaki insana faydalı olabilecek unsurların insan lehine kullanılması ile ortaya çıkar. İnsan, bu imkanları kendi lehine değerlendirerek hayatî ihtiyaçlarını gidermeye çalışır.

Tablo: 53 Zengin Olma Yolları Hakkındaki Tutumlar:

Düşünceler:	SAYI	%
Piyango, loto, toto vs. şans oyunları	4	3.42
Kumar oynayarak	-	0.00
Define bularak	-	0.00
Miras yoluyla	1	0.85
Zengin birisiyle evlenerek	5	4.27
Çok sıkı çalışarak	11	9.40
Alın teri ve helâl yollardan	95	81.20
Cevapsız.	1	0.85
TOPLAM:	117	100.00

Zamanımızda, insanları en çok ilgilendiren ve düşündüren problemler genellikle ekonomik problemlerdir. İhtiyaçların fazlalığına karşılık, ihtiyaçları sağlayacak imkanların azlığı bu neticeyi doğurmaktadır. Zaten ekonomi ilmi de, sınırlı imkanlarla sınırsız ihtiyaçlar arasındaki koordinasyon olarak tarif edilmektedir.

İhtiyaçlarımızı karşılamak ve muhtaç olduğumuz farklı gıdaları elde etmek için, çeşitli faaliyetlerde bulunuruz ve bunlar da farklı meslekler ve hayat tarzlarını gerektirir. Bunun yanında mülk edinmenin bir başka yolu da sadece para kazanarak, ihtiyaçlarımızı temin etme yoludur. Mal ve hizmet üretmek ihtiyaçlarımızın giderilmesine matuf faaliyetlerdendir.

Batı tipi ekonomik modellerde üretimin, tüketimin, mübadelelerin, işbölümünün ekonominin kendi kuralları içinde gelişerek, hiç bir değer tanımaması, zenginlik meselesinde de herhangi bir kıymet ölçüsünün yok olduğunu göstermektedir. Adam Smith'in genel ölçüsünden kaynaklanan «bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» anlayışı, her yolu kazanmak için mübah göstermektedir. Çünkü A. Smith'e göre insanları bir arada tutan asıl bağ, anlaşma, mukavele yapma, değiş-tokuş yapma ve satın alma gibi ilişkilerdir⁽⁵³⁾. Bu sebeple Batı tipi ekonomik sistemlerde, bütün kıymet ölçülerinin pozitivist mantıkla reddedilişi sömürüye açık; güçlü olanların, güçsüz olanlara üstünlüğünü esas alan bir zemin meydana getirmektedir. Bu ölçülere bağlı olarak bütün kazanç yolları serbesttir. Ancak anayasa ile yasaklanan ve gayr-i meşru olarak nitelenen yollar bunun dışındadır. Mesela uyuşturucu ticareti vs. gibi, fakat vicdanî müeyyidelerden mahrum bulunan bu yasaklar da, çok kazanç sağladığı için her zaman delinmektedir. Nitekim uyuşturucu imalatçısı genelde Doğu dünyası olup pazarlamacılığını Batı dünyası yapmaktadır.

Halbuki ekonomi ilmi, kendine mahsus örnek kanunlara sahip olmakla beraber pozitif ilimler arasında yer alamamış, descriptif (tavsifi) ilimler arasında sayılmıştır. Ekonomi ilmi objektivizme ve determinizme bağlı olarak çalıştığı halde, üniversal olmaktan çok millî ve sosyal yapılara göre değiştiğinden sosyal ilimlere ak-raba sayılmıştır.

Bu yüzden ekonomik zihniyet, farklı toplumlarda, farklı kıymet ölçüsü taşımaktadır. Ekonomik faaliyetler toplumsal değerlerden,

(53) Aydın Yalçın, İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ank, 1976, Ayyıldız Matbaası, s.180-181.

yani dinin helal-haram, ahlakın iyi-kötü ölçülerinden etkilenir. Mesela, toplumumuzda üretirken veya tüketirken dinî ve ahlâkî ölçülerin gösterdiği hedef göz önüne alınır, haram olan üretilemez ve tüketilemezken, helal olanın üretilmesi ve tüketilmesi istenir. Türk kültürü ve İslâm medeniyetin genel ölçüleri bu şekildedir.

Hal böyle iken, son bir kaç asırlık Batılılaşma maceramız içerisinde, her alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da Batı tipi ekonomik zihniyet benimsendiği için, başta tepkiler çok yoğun olmasına rağmen, bu zihniyet toplumumuza yerleştirilmiş durumdadır. Kültürel değerlerin ve dinî inançların aksine bir ekonomik zihniyet toplumumuzda yaygın tatbik imkanına kavuşmuştur. Ancak, ekonomik zihniyet ile kültürel değerler arasındaki çatışma hâlâ devam etmekte olup, kültürel ikizleşme toplumsal hayatta bütün şiddeti ile devam etmektedir. Mesela, içki üretimi ve tüketimi ekonomik olarak mümkün iken, dinî ve ahlâkî değerler tarafından yasaklanmaktadır. Bu durum fert ve toplum hayatı için bir çıkmaza işaret etmektedir. Hadiseye sadece Batı tipi ekonomik zihniyette yaklaştığımız zaman kazanç açısından normal görülürken, fert ve toplumun maslahati açısından zararlıdır. Kültürel değerlerin içki üretimi ve tüketimini yasaklaması daha mantıklı ve doğru gözükmektedir. Zira hadisenin hem ekonomik boyutu, hem de sosyal boyutu bilinmektedir. Kazanç için toplum sağlığının hiçe sayılması nasıl izah edilebilir?

Mevcut ekonomik zihniyetin, kazanç yollarını her türlü kültürel normlardan bağımsız olarak serbestleştirmesi ve liberal şartların doğurduğu ekonomik özellikler toplumsal dengeyi bozmaktadır. Özellikle hayat şartlarının ve ekonomik sıkıntıların had safhaya ulaştığı günümüzde bu durum bütün çıplaklığıyla yaşanmaktadır. Çünkü, ihtiyaçlar ile imkanlar arasındaki uçurum büyüdükçe, insanlar bu büyük mesafeyi aşabilmek için içinde bulunduğu şartların fevkinde yolları tercih etmek zorunda kalmaktadır. Buna bir de tüketimi teşvik eden, piyasa zihniyetini eklerseniz, toplumda lükse olan yönelme ile imkanların azlığı nasıl bir ortam meydana getirecektir? İnsanların kazançları istediklerini elde etme imkanı vermediğinden, çalışma hayatı bozulmakta, çalışmadan kazanma ve gayr-i meşru kazanç yolları aranmaktadır. Artık insanlar ümitlerini, toto, loto ve milli piyango gibi şans oyunlarına bağlayarak; çok kazanç getiren yollara yöneleceklerdir. Meslekler getirdiği kazançlara göre değerlendirilecek, sosyal hayatın dengesi bozula-

caktır. Ayrıca, çalışmayı, üretmeyi, helal ve dürüst yollardan kazanmayı isteyen değerler gittikçe zayıflayarak, nihayet doğruluğu ve yanlışlığı tartışılır hale gelecektir.

Araştırma grubumuzdan elde edilen verilere göre toplumumuzda yukarıda izah edilmeye çalışılan anormal yönelişler pek fazla olmamakla beraber, küçük miktarda da olsa mevcuttur. Ancak, çırak, kalfa ve ustaların bu konuda objektif davranmama durumu da göz önüne alınırsa, durum biraz daha farklı bir görünüm arzedecektir. Tablo: 53'deki verilerde «şans oyunları» ile «zengin birisiyle evlenmek» seçeneğinin oranları toplanacak olursa yaklaşık %10'a yaklaşan bir grubun kolay kazanç yollarını tercih ettikleri görülür. Ancak, her şeye rağmen, çırak, kalfa ve ustaların %9.40'ı «çok sıkı çalışarak», %81.20'si ise, alınteri ve helâl yollardan zengin olmayı istemeleri sevindiricidir. Yine herşeye rağmen çalışmayı üretmeyi öğütleyen değerlerin de varlığını korunması çok önemli bir göstergedir.

K) YURT ve DÜNYADAKİ OLAYLAR HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Ülkemizde ve dünyanın çeşitli bölgelerinde insanları, ülkeleri ilgilendiren çeşitli olaylar vuku bulmakta ve her an yeni gelişmeler kaydedilmektedir. Dünya üzerinde, gelişen teknolojiye karşılık, ekonomik, sosyal ve siyasî dengelerin kurulamaması, toplumların aynı seviyede imkan ve gelişme düzeyine ulaşamaması dünyamızı her an yeni hadiselerle gebe bir konuma getirmiştir. Aynı şekilde ülkelerin kendi içerisindeki benzer problemler de ülkedeki insanları tedirgin etmekte, huzur ve güven ortamının sağlanmasını engellemektedir. Çünkü günümüz dünyasında şartlar ve dengeler öyle hassas bir zeminde bulunmaktadır ki, bir yerde dengenin bozulması, bütün dünya ülkelerini ekonomik, sosyal ve siyasî yönden bir krizin içerisine sokabilmektedir.

Öbür taraftan kitle iletişim araçları, dünyanın en ücra yerinde cereyan eden olayları, en kısa zamanda bütün dünyaya duyurabilmektedir. Bu yüzden toplumsal ilişkiler çeşitlenmekte ve kapalı yapıların yerine günümüzde açık toplum yapıları geçmektedir. Bütün dünyanın bir enformasyon ağıyla (network) örüldüğü bir çağda, insanların, ülke içinde ve dünya yüzeyinde cereyan eden olaylara bîfgâne kalması düşünülemez.

Çünkü içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak insanın, hem kendisini, hem de toplumu ilgilendiren meselelerde duyarlı olması gerekmektedir. Aksi takdirde, yurt ve dünyadaki cereyan eden hadiselerden habersiz olan insanların toplum içinde varlığı ve yokluğu arasında pek fark yoktur. Bu yüzden toplumlar insanların, çok yönlü olarak topluma katılmaları için, çeşitli yayın ve örgün eğitim ve öğretim programları uygulamaktadırlar.

Bugün dünya konjüktüründe «gelişmiş», «yarı gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler» veya «geri kalmış ülkeler» şeklinde ayrımlar yapılmaktadır. Her katagoriye giren ülkelerde farklı şekil ve hüviyette çeşitli problemler yaşanmaktadır. Çünkü, henüz bütün dünya toplumları kendilerini, sosyal, ekonomik ve siyasi yönden mutlu kılacak bir reçeteye sahip değillerdir. En gelişmiş denilen ülkelerde bile pek çok problemin varlığı bu düşüncemizi desteklemektedir. Ancak, gelişmekte olan ve gerikalmış toplumlarda bu çeşit problemler çok sarsıntılı boyutlara ulaşmış durumdadır.

1) ÜLKE PROBLEMLERİNE KARŞI TUTUMLAR

Gelişmekte olan ülkemizde, yukarıda işaret edilen problemlerden pek çoğu yaşanmaktadır. Gelişmenin bedeli olarak kabul edilen enflasyon ve bunun neticesi olarak ekonomik sıkıntıların sosyal hayata yansması olarak bilinen geçim sıkıntısı toplumumuzu en çok mağdur eden problemi oluşturmaktadır. Çırak, kalfa ve ustalarda bu problemi çalışan kesim olarak en çok hissedenlerdendir. Nitekim, genel problemler oranında en çok işaret edilen husus, enflasyon ve geçim sıkıntısı olarak tesbip edilmiştir. %21.70.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli problemlerinden biri de hızlı nüfus artışıdır. Artan nüfusu beslemek, barındırmak ve istihdam imkanı sağlamak ülkemizin önemli meselelerindendir. Nüfus artışının sebep olduğu, işgücü arzının çokluğu ve emeğin ucuzlaşması yaşadığımız gerçeklerdir.

Aslında nüfus artışı ile gelişme çizgisi birbiri ile nedensel (causal) bir ilişki içerisindedir. Fakat memleketimizde ekonomik ve sosyal gelişme programlarının yanlışlığı sebebi ile nüfus artışı bir problem teşkil etmektedir. Fazla nüfus, ekonomik gelişme için bir itici güç teşkil etmesi gerekirken, yeterli kalkınma hızının sağlanmaması sebebi ile bir engel haline gelmektedir. Çırak, kalfa ve us -

Tablo: 54 Ülkemizin Karşı Karşıya Bulunduğu En Önemli Problem

Düşünceler:	SAYI	%
Gerikalmışlık	16	4.69
Enflasyon ve gegim sıkıntıları	74	21.70
Dış politikadaki tutarsızlıklar	5	1.47
Nüfusun hızla artması	17	4.99
Doğu ve Güney doğu hadisesi	16	4.69
Siyasi çekişmeler ve istikrarsızlık	9	2.64
Boşanma, ailelerin dağılması ve aile yapısındaki çözümler	4	1.17
Ahlaki çöküntü ve suçluluk oranının yükselmesi	22	6.45
Vergi adaletsizliği	9	2.64
Dine karşı ilginin azalması	48	14.08
İşsizlik ve istihdam problemleri	15	4.40
Komşu ülkelerle olan problemler	5	1.47
A. T.'na giriş ve Avrupa ile bütünleşme problemi	5	1.47
İnanç, düşünce ve fikir hürriyeti problemi	14	4.11
Çevre kirliliği	9	2.56
Plansız şehirleşme ve konut problemi	3	0.88
İşçi ücretlerindeki yetersizlikler	49	14.37
Cevapsız	30	5.87
TOPLAM:	351	100.00

talaraın %4.91'i bu duruma işaret etmektedir. Yine fazla nüfustan kaynaklanan işsizlik ve istihdam problemine parmak basanlar da araştırma gurumuzun %4.40'idir. İşgücü arzının fazlalığı ve talebin azlığı emeği çok çok ucuz hale getirmesi sebebiyle, memleketimizdeki işçi ücretlerinin düşüklüğünü ifade edenler de %14.73'dür. Bu oranın çokluğu, memleketimizde sadece işçi kesiminde olmayıp bütün çalışan kesimde mevcut bulununan, ücretlerin yetersizliği meselesine de ışık tutmaktadır. Bu problemler memleketimizin en önemli ekonomik problemlerini oluşturmaktadır.

Memleketimizin siyasi problemleri ise, iç ve dış politikadaki bazı boşluklar, yani AT'a giriş ve Avrupa ile bütünleşme, siyasi çekişmeler ve istikrarsızlık, komşu ülkelerle olan problemler, Doğu ve Güneydoğu Anadoludaki hadiseler, inanç düşünce ve fikir hürriyeti meseleleridir. Çırak, kalfa ve ustalar, dış politikada, AT'a girişle ilgili siyasi çekişmeler ve problemlere sosyal mesafe olarak kısmen uzak buldukları için pek ilgi göstermemektedirler. Ancak, hergün sıcaklığını işittiğimiz Doğu ve Güneydoğu Anado-

lu'daki hadiselerin bir hayli dikkat çekici olduğu gözlenmiştir. Çünkü bu hadiselere dikkat çekenlerin oranı %4.69'dur. Komşu ülkelerle olan tarihi dostluk ve düşmanlıklara ise pek fazla ilgi gösterilmemektedir (*). Balkanlardaki ve Doğudaki komşularımızla olan tarihi problemlerimiz her an canlılığını ve önemini korumasına rağmen meselenin tarihi boyutunun da çırak, kalfa ve ustalarca az bilinmesi herhalde bu neticede önemli faktörlerden biri sayılabilir.

Ülkemizdeki demokratikleşme sürecinin belli mesafe katetmesine rağmen bazı anti-demokratik uygulamanın bulunması, inanç, düşünce ve fikir hürriyetinin kısıtlanması konusu önemli bir problem olarak kamuoyunu bir hayli meşgul etmektedir. İnsanların inanç, düşünce ve fikirlerinden dolayı yadırganması Anayasa'nın 24. maddesine ters olduğu gibi, kabul edilebilir de değildir. Ancak, hür bir ortamda fikirlerin çarpışması yerine, çarpışmaya başka unsurların girmemesi de çok önemlidir. Memleketimizin çağdaşlaşmaya ve demokratikleşme süreci içerisindeki en önemli problemlerinden biri olan bu mesele çırak, kalfa ve ustalar arasında da gündemde olan bir konudur (Tablo: 54).

Sanayileşme ve sosyal değişme hızının büyük bir ivme kazandığı günümüzde alt yapıdaki çeşitli eksiklikler ya da yeni yeni ortaya çıkan neticeler itibariyle, toplumda bazı sosyal problemler mevcuttur. Toplumsal yapıyı sarsan bu problemlerden bazıları, gerçekten büyük önem taşımaktadır. Sanayileşme ile birlikte göçlerin fazlalığı sebebi ile kentlerde oluşan nüfus yığılması ve düzensiz kentleşme bunlardan biridir. Alt yapı eksikliği ve gecekondulaşmanın (şanty town), düzenli şehirleşmeyi önlemesi ve buna bağlı olarak, sağlıklı konutların azlığı çeşitli çevre problemlerine de sebep olmaktadır. Nitekim, çırak, kalfa ve ustalar bu hususlara Tablu:54'de görüldüğü gibi kısmen işaret etmektedirler.

Yine sanayileşmenin sosyal neticelerine bağlı olarak, bazı kurumların fonksiyonlarının azalması çeşitli sosyal problemlere sebep teşkil etmektedirler. Sanayileşme-göç ilişkisi fabrikaların yoğunlaştığı merkezlere fazla yığılmalara sebep olmuş, aileler parçalanarak çekirdek aile tipleri meydana gelmiş, kadınların da iş hayatına atılmaları aile müessesesini ve ailenin fonksiyonlarını de-

(*) 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhakıyla Ortadoğu'daki gelişen ve gerginleşen sıcak ortam, bu anketin uygulanmasından sonra olduğu için, komşu ülkelerle ilgili problemlere ilgi bir hayli az olmuştur denebilir.

ğıştırmıştır. Yeni yapılanmalar, geleneksel değer ve fonksiyonlara sahip olmadığı için de, sosyal bünyeyi ve aileyi sarsan boşanma ve ailelerin dağılması gibi hususlar ortaya çıkmıştır. Geleneksel müesseselerin fonksiyonlarını büyük ölçüde dinî ve ahlâkî değerler tayin ettiği için, günümüzde müesseselerle beraber dinî ve ahlâkî değerler de yer yer zayıflamış, müeyyideler tesir gücünü kaybetmiştir. Tablo 54'deki verilerde çırak, kalfa ve ustaların bu hususlara özellikle ehemmiyet verdikleri tespit edilmiştir. Aile ve aile içi ilişkilerdeki yapı ve fonksiyon değişiklikleri önceki yapı ve fonksiyona göre şekillenen dinî ve ahlâkî değerlerin ve hayatın da zayıflamasına sebep olabileceği düşünülebilir.

Netice olarak, çırak, kalfa ve ustalar, başta kendilerini yakından ilgilendiren ekonomik problemlerle beraber, toplumun içinde bulunduğu diğer sosyal ve siyasî problemlere karşı sosyal mesafelerine uygun olarak ilgi duydukları gözlemlenmiştir. İlgili problemler ile değişkenler arasındaki ilişkilerin manidarlık düzeyi düşük tespit edildiğinden ele alınmamıştır.

2) DÜNYADAKİ ÇEŞİTLİ PROBLEMLERE KARŞI TUTUMLAR

Daha önceden ifade ettiğimiz gibi, ülkelerin içinde bulunduğu çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasî problemler, sadece belli bir ülkeye mahsus olmayıp, genelde bütün toplumları ilgilendiren problemlerdir. Değişik ülkeler çeşitli problemleri farklı boyutlarda yaşarken, dünyamızda yaşanan bu olaylara toplumların ilgisiz kalması düşünülemez. Çünkü öyle problemler varki, bütün toplumları ilgilendirmekte ve dünyanın geleceğini belirlemektedir. Keza, bloklaşma ve gruplaşmaların taraf ülkelere yüklediği mükellefiyetler, dünyanın bir yerinde gelişen bir olayın faturasına ortak olmayı gerektirmektedir. Meydana gelen bir ekonomik kriz, bütün ülkelerin ekonomilerini alt üst edeceği gibi, sosyal, siyasî ve kültürel olaylar da böyledir.

Tablo:55 Dünyanın Karşı Karşıya Bulunduğu En Önemli Problemler:

Sizce dünyayı karşı karşıya bulunduğu problemler nelerdir?	SAYI	%
Silahsızlanma görüşmeleri	25	7.12
Afrikanın çeşitli bölgesinde insanların açlık ve ilgisizlikten ölmeleri	32	9.12
Güney Afrika ve çeşitli ülkelerdeki ırk ayrımı	4	1.14
Afrika'da Rusya'da, Balkanlar'da, Filistin'de, Afganistan'da vb. yerlerdeki müslümanların problemleri	37	10.54
Doğu blokundaki gelişmeler	4	1.14
Çevre kirliliği	24	6.84
Müslüman ülkelerin gerikalmışlığı	25	7.12
Kıbrıs meselesi	9	2.56
Güçlü batı devletlerinin sömürgeciliği	19	5.41
Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali	14	3.39
Uzay projeleri	9	2.56
Uyuşturucu alışkanlığının ve AIDS'in yayılması	35	9.97
Fuhuş ve zinanın artması	31	8.83
Toplumların dine karşı ilgisinin azalması	31	8.83
İki Almanya'nın birleşme istekleri	3	0.85
Cevapsız	39	13.96
TOPLAM:	351	100.00

Tablo: 55'deki veriler, dünyamızın gündemindeki çeşitli problemlerin varlığını ve önemini göstermektedir. Bu yüzden, mevcut problemlerin insanları bir hayli meşgul ettiği görülmektedir.

Bugünkü dünya şartlarının insanlığı getirdiği nokta, teknik imkânlarla rağmen pek iç açıcı gözükmemektedir. Çünkü her türlü maddî imkana rağmen, insanlığı tehdit eden hastalıkların yaygınlaşması, insani ilişkilerin bozulması ve bu bozulmaların pek çok sosyal değer ve müesseseyi tehdit eder hale gelmesi, dünyamızın önemli problemleri olarak varlığını hissettirmektedir. AIDS gibi hastalıkların yaygınlaşması bugün bozulan insanî dengenin bir göstergesi olmaktadır. Yine aynı sebeplere bağlı olarak, fuhuş ve zinanın artması, ailevi değerlerin zayıflamasının, kadın ve erkek ilişkilerinin düzensizliğinin bir neticesi sayılabilir. Gerek kendi toplumumuzda, gerekse diğer toplumlarda müşahade edilen realitelere uygun olarak, çırak, kalfa ve ustaların %9.97'si dünyada uyuşturucu ve AIDS'in yayılmasına, %8.83'ü de aile müessesesini yok etmeye yönelik

fuhuş ve zinanın artmasına işaret etmektedirler.

Diğer önemli bir nokta, fertlerin ve toplumların bir araya gelmesinde, birleştirici rolü olması bakımından en önemli müessesedir. Bu yüzden dünyadaki gruplaşmaların ve blokların temelinde büyük ölçüde dinler ve ideolojiler yatmaktadır. Çünkü dinler ve ideolojiler, yayıldığı toplumlarda ortak bir inanç, düşünce ve şuur meydana getirmektedir. Bu ortak şuur, ortak bir hüviyet arzettiğinden, tesirini dünya üzerinde çokça göstermektedir.

Çıracak, kalfa ve ustalar bu ortak şuura bağlı olarak dünya üzerindeki, İslâm devletlerinin problemlerini önemli görmektedirler. Genel olarak veriler gözden geçirildiğinde, en büyük dağılımı teşkil eden %10.54'lük oran, bu problemlere dikkat çekmektedir. Ayrıca, Doğu blokundaki gelişmeler, iki Almanya'nın birleşmesi meselesi önemsiz bulunurken, İslâm ülkelerinin gerikalmışlığı (%7,12), Kıbrıs Meselesi (2,56), Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali (%3,39), çıracak, kalfa ve ustalar tarafından önemli görülmektedir. Bunun sebebi de, İslâm dininin mesuplarına kazandırdığı "ümme şûruyla" izah edilebilir.

Araştırma grubumuz tarafından önemli görülen problemlerden biri de, günümüz toplumlarında yaşanan, ülkeleri ve insanları ciddi çıkmazlara sokan dinî inanç ve düşüncelere karşı ilginin giderek azalmasıdır. Bunun sebepleri çok çeşitli olabilir. Özellikle Batı medeniyetinin fikrî temelleri, pozitivist anlayış ve Hıristiyanlığın fert ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verme konusundaki yetersizliği, medeniyetin bir eğlence medeniyeti (leisure civilisation) haline gelmesi bir bütün olarak toplumların hayatında dine karşı ilgiyi azaltan sebepler olarak düşünülebilir. Nitekim deneklerin %8.83'ü dünyadaki dine karşı ilgisizliğin ileri boyutlara ulaştığına işaret etmektedirler.

Yine dünyamızın gündemindeki önemli problemlerden sayılan silâhsızlanma (%7,12) ile çevre kirliliği (%6,84) meseleleri, sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmakta ve bütün ülkeleri ilgilendirmektedir. Bunlar, büyük boy teknoloji kullanımının insanlığı karşı karşıya getirdiği problemlerdir. Bu problemler sebebiyle, bugün ilim adamları, insanı kontrol altına alan değil, insanın kontrol edebileceği ortaboy teknolojiden yana tavır almaktadırlar. Çünkü, büyükboy teknoloji kullanımının dünyamızı ne hale getirdiği görülmektedir.

Dünyamızın genel problemleri arasında, aslında uluslararası boyutu olan, fakat büyük ölçüde milli olan (kıbrıs meselesi, Azerbaycan gibi) meselelere ilginin daha çok olması beklenirken, ilginin önemli ölçüde azlığı düşündürücüdür. Bu durum araştırma grubunun genel özelliği ile açıklanabileceği gibi, kamuoyunun millî meselelerde yeteri derecede duyarlı hale getirilmemesi ile de izah edilebilir. Çünkü pek çok uluslararası problemler kamuoyunda tartışmaya açılırken, yine pek çok millî meselelerimize aynı derecede duyarlığın gösterildiği pek söylenemez.

V. PSİKO-SOSYAL TUTUM ve DAVRANIŞLAR

A) KÖTÜ ALIŞKANLIKLAR

Tablo: 56 Kötü Alışkanlıklar

Sigara ve Alkollü İçki kullanımı	Hayır		Devamlı		Arasına		Çok seyrek		Cevapsız		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sigara	35	29.91	56	47.86	15	12.82	7	5.98	4	3.42	117	100
Bira	75	64.10	3	2.56	17	14.53	6	5.13	16	13.68	117	100
Alkollü İçki	85	72.65	1	0.85	6	5.53	9	7.69	16	13.68	117	100

Son yıllarda dünyada ve ülkemizde içki ve sigara tüketimi, uyuşturucu maddeler, intihar ve fuhuş gibi hadiseler yaygınlaşmaktadır.

Bütün bu gelişmeler, fert ve toplum sağlığının bozulmasına temel teşkil eden, sapma davranışları göstermektedir.

Ülkemizde de oldukça yaygınlaşan bu sapma alışkanlıklarının temelinde, bozulan toplumsal denge neticesinde meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik tatsızlık yatmaktadır. Bu tür olaylar, huzursuz, dengesiz, inançsız, idealsiz insanlarda bozuk etkilerin sonucu oluşmaktadır. Fertteki bozulan denge ve temel güven duygusunun yetersiz oluşu bu oluşumda önemli faktörlerdir.

Çıracak, kalfa ve ustalar arasında da bu tür kötü alışkanlıklar mevcuttur. Özellikle sigara alışkanlığı çok yaygın durumdadır. Sigara kullanmayanlar %21,91 iken, kullananlar ise % 66.67 oranındadır.

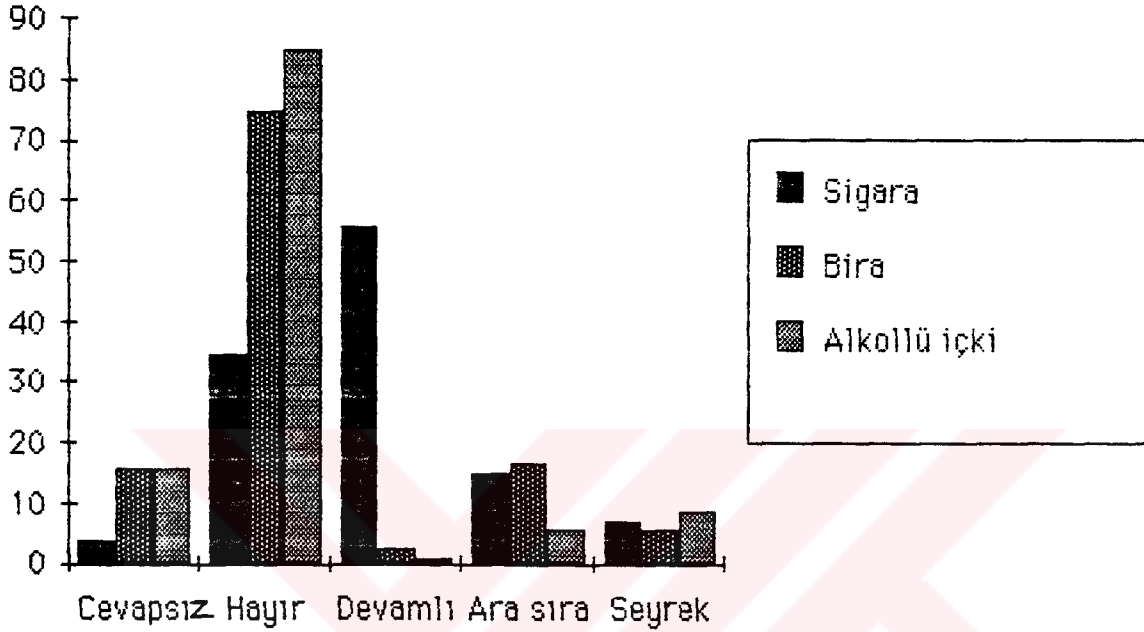
İçki kullanımında ilk basamak olarak kabul edilen bira alışkanlığı ise, toplam olarak çıracak, kalfa ve ustaların %22,22'sinde mevcuttur.

Alkollü içki kullanımı ise, çıracak, kalfa ve ustaların %13,67'sine eşittir.

Kötü alışkanlıklarla ilgili olarak, "cevapsız" kalanların %30' lara varan oranda yüksek olması bu tür alışkanlığın daha da yaygın olduğu kanaatini bizlere verebilir. Çünkü içki kullanımı ile ilgili olarak, dinî, ahlâkî ve toplumsal müeyyidelerin bu konudaki cevapları

etkilemiş olabileceği düşünülebilir.

Grafik 8- Kötü Alışkanlıklar:

Netice olarak,

Ülkemizde, her tabaka ve statüdeki insanlar tarafından kullanım miktarları gittikçe artan kötü alışkanlıklara karşı, çok yönlü tedbirler almak gerekmektedir. Bu alışkanlıkların oluşmasında, çeşitli sosyo-ekonomik problemler müessir olsalar da, asıl sebep psikolojik sebeplerdir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak, tüketimi körükleyen çeşitli faktörlerin izâle edilmesi, üretimin sınırlandırılması ya da tamamen durdurulması gerekmektedir. Ayrıca, toplumdaki bu tür yönelişlere set çeken moral değerlerinin canlı tutulması ve çeşitli yollarla bunların zararlarının anlatılması sağlanmalıdır. Yine; bunları teşvik edecek her türden ilan, reklam ve yayınların yasaklanması, hem fert açısından, hem de toplum açısından pek çok faydaları sağlayacaktır.

B) SUÇLULUK DURUMU

Tablo 57: Suçluluk Durumu

Bugüne kadar herhangi bir sebeple aşağıdaki yerlere düştünüz mü?	SAYI	%
Karakola	6	5.13
Mahkemeye	25	22.22
Hapishaneye	63	53.85
TOPLAM:	117	100.00

Hukuk, tespit ettiği yazılı normlar ile insanı murakabe ve cemiyeti "disipline" eder. Koyduğu yasaklar ile insanların hak ve sorumluluklarını belirtir. Ayrıca hukuk, kendi varlığını fiilen ortaya koymak üzere müeyyideler getirir ve bu müeyyidelelerin gücünü gösteren teşkilatları kurar.

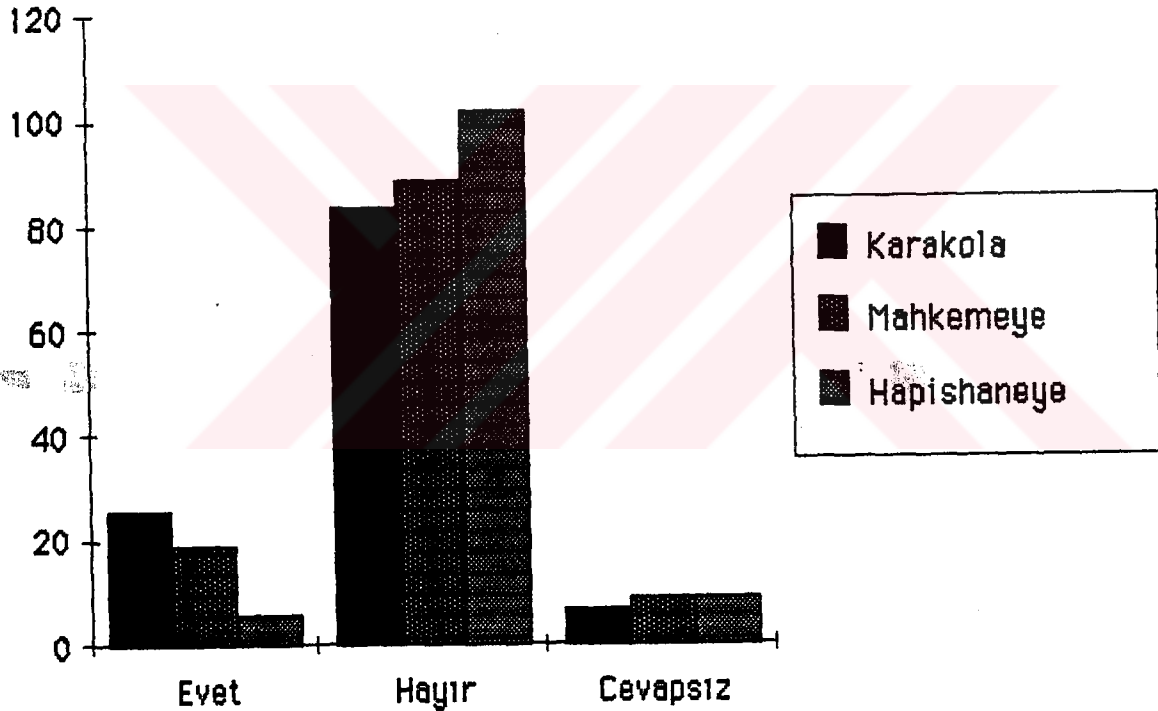
Günümüzde, toplumsal şartlara bağlı olarak suç ve ceza arasında tam bir koordinasyon sağlanamamaktadır. Bunun sebepleri çok çeşitli olmakla birlikte, şunlar sayılabilir; Hukûkî normların insan ve toplum gerçeğine uygun olmaması, ya da oluşan şartların hukukî normların uygulanabilirliğini zorlaştırmasıdır. Bu durum, suç ve suçlu oranının yükselmesine sebep olmaktadır. Toplumun her kesiminde, insanı suça teşvik eden düzensizlikler, zaruret, eğitimsizlik, ~~cahâlet~~ ve çeşitli sosyo-psikolojik şartlar, mevcuttur.

Tablo: 57'deki verilerde, çırak, kalfa ve ustalar arasında yer yer uyumsuzlukların mevcut olduğu görülmektedir. Herhangi bir sebeple karakola gidenler veya götürülenler çırak, kalfa ve ustaların %22,22'si, gitmeyenler %71,79'udur. İlgili soruyu 'Cevapsız' bırakanların sayısı %5.98'dir. Herhangi bir sebeple mahkemeye gidenler çırak, kalfa ve ustaların %16.24'ü, gitmeyenler %76.07'si, cevapsız bırakanlar ise %7.69'udur. Hapishaneye düşenler karakola ve mahkemeye düşenlerden daha az olup, % 5,13'dür. Cevapsız kalanların oranı ise %7,69'dur.

Suç sebebiyle karakola, mahkemeye ve hapishaneye gidenler, niçin gittiklerine dair cevaplarında, bir kısmı, basit suçlardan; yani

nüfus hüviyet cüzdanı bulundurmadığından, iş kazası, şahitlik vs. gibi sebeplerle gittiklerini ifade etmişlerdir. Ekseriyeti ise, kavga, adam bıçaklama, namus meselesi gibi suçlardan gittiklerini bildirmişlerdir. İlgili sorularda cevapsız kalanların da suç işleme ihtimallerinin yüksek olabileceği düşünülebilir. Çünkü suçlu oranlarının az olması ve bazı suçların ifadesinin zor olması onları cevapsız kalmaya sevk edebilir. Buna karşılık "kız kardeşime sarkıntılık yapan..... bıçakladım ve hapse girdim" şeklinde hapishaneye giriş sebebini açıkça ifade edenler de vardır.

Grafik 9- Herhangi Bir Sebeple Aşağıdaki Yerlere Düştünüz mü?

Bizzat gözlemlerimiz esnasında tespit edebildiğimiz kadarıyla, özellikle çırak ve kalfaların henüz çocuk denecek yaşta olmaları ve eğitim seviyelerinin düşük olması sebebiyle, bunlar arasında suçluluk oranının fazla olabileceği düşünülebilir. Ayrıca, çocukları ve gençleri suça iten nedenler bugün çok iyi bilinmektedir. Batı toplumlarında çocuk suçluluğu, sanayileşme ile orantılı olarak artış gösterirken, sanayileşmenin bir neticesi olarak çocuk suçluluğu artmaktadır. Hiç kuşkusuz, sanayileşme, hızlı ve düzensiz kentleşmeyi birlikte getirir. Onun ürünü olan işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, geleneklerin sarsılması, çocukların suça karşı eğili-

mini artırır (54). Yine aile ocuğundaki dağılma ve baş gösteren uyumsuzluklar, çevreden gelenlerin kent içinde yalnız kalması, şehir ve çalışma hayatında başarılı olamaması gibi sosyal ve psikolojik problemler suç ve suçluluğun artışına önemli etkenler olarak sayılabilir.

Orhan Türkoğan'ın araştırmasında (1974) elde ettiği bulgulara bakacak olursak gecekondü bölgesindeki suçluluk oranı çok yüksektir (55). Çırak, kalfa ve ustaların suçluluk oranının -cevapsızları da dahil edersek- bir hayli yüksek olması sebebiyle günümüzde suçluluk oranında giderek artışların olduğu söylenebilir.

C) NAZAR HAKKINDAKİ TUTUMLAR

Günümüzde, her toplumda olduğu gibi, toplumumuzda da dinî inanç ve tutumlar hakkında doğru veya yanlış pek çok kanaatlar mevcuttur. Bu inançlardan bazıları, yanlış bilgi ve inançlara dayanırken, bazıları da inanılan dinin esaslarına dayanmaktadır. Nereden kaynaklandığı bilinmeden, inanç ve tutumlar hakkında lehte vealeyhte pek çok tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar esnasında bazen bütün inançlar hakkında -pozitivist-materyalist bakış açısından dolayı- haksız karalamalar yapılmaktadır. Aslında geleneksel özellikleri yansıtan bu inançlardan bazıları, yanlış inanç ve bilgilerden doğmuş olmasına rağmen, bazıları ise, köklü bir geleneğe sahip, dinî bir gerçeği yansıtan ve topluma mal olmuş inanç ve tutumlardır

Tablo: 58- Nazar hakkındaki Tutumlar:

Nazar hakkındaki düşünceğiniz nedir?	SAYI	%
1- Batıl bir inançtır.	21	19.66
2- Nazarın gerçekliğine inanıyorum	86	73.50
3- Cevapsız	8	6.84
Toplam	117	100.00

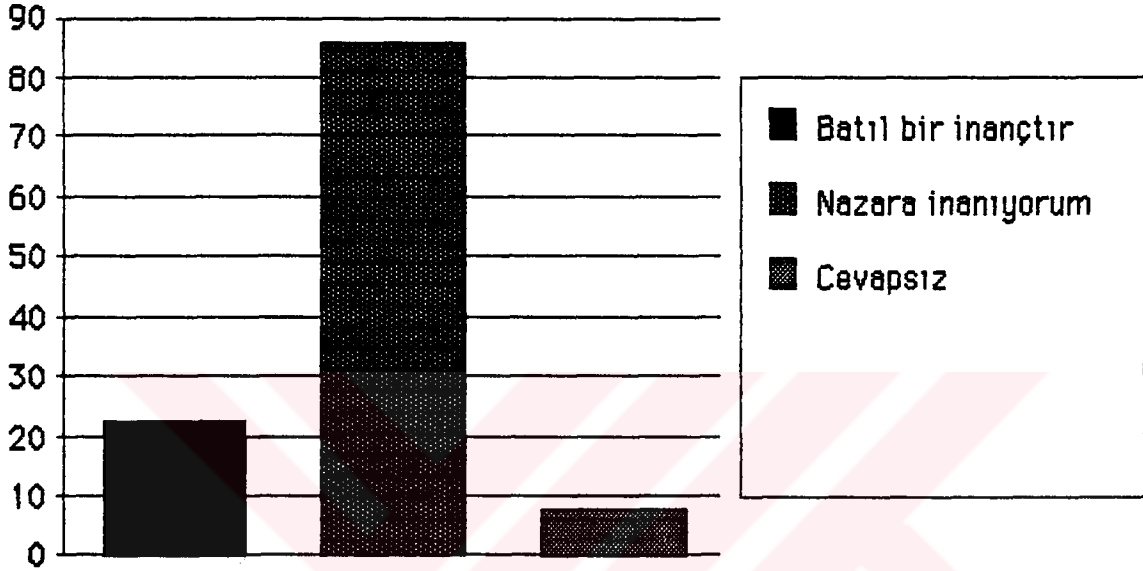
Bu çeşit inançlardan biri de halkımız arasında dinî inançlardan olan ve oldukça yaygın bulunan nazardır. Nazar konusu, kültürümüze ve dilimize girmiş dinî motifli bir inançtır. Ve halk arasında çok yaygındır. Elde ettiğimiz verilere göre de bu inancın çok yaygın

(54) Atalay Yörükoğlu, Değiş Toplumda Çocuk ve Aile, s.187.

(55) Orhan Türkoğan; Yoksulluk Kültürü, s.58,59.

olduğu tespit edilmiştir. Zira Tablo 58'deki verilerden % 73,50'si bu kanaatimizi desteklerken, %19,66'sı nazar hakkındaki düşüncelerini "batıl bir inanç" olarak belirtmişlerdir. Ayrıca deneklerin %6,84'ü bu konuda görüş beyan etmemiştir.

Grafik 10- Nazar Hakkındaki Tutumlar:

Tablo 58'deki verilere genel olarak göz atıldığında, toplumumuzda dinî kökenli bir inanç olan nazar hakkındaki tutumun genelde olumlu olduğu görülmektedir.

Erzurum ve çevre köylerinde yapılan bir araştırmada da (56) nazar hakkındaki inancın bir hayli yaygın olduğu tespit edilmiştir.

D) DUA İLE İLGİLİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR

Besmele, İslam dinindeki anahtar kelimelerden biri olup, bir dua cümlesidir. Müslümanların yaptıkları her meşru işte, Allah'ın adını zikretmesi din alimleri tarafından tavsiye olunmuştur.

Tablo 59- Besmele Çekmek

Her işinizde "Besmele" çeker misiniz?	SAYI	%
1-Evet	89	76.07
2-Hayır	27	23.08
3-Cevapsız	1	0.85
Toplam	117	100.00

(56) Ünver Günay , A.g.e. s.210

İslam dininde "besmele" önemli bir dua ve ibadet şeklidir. Yapılan her işte; çalışırken, yürürken, yemek yerken, eve girer ve çıkarken vs. besmelenin lüzumuna işaret edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de "insanın zayıf bir yaratılışa sahip olduğu" ifade edilir (57). Bu fıtri özelliğe bağlı olarak, zayıf, güçsüz ve çaresizlik anında insanoğlu daima bir sığınacak yer veya tutunacak bir dal arar. Bu sebeple **dua**, insanı manen güçlü kıldığı gibi, psikolojik olarak da bir rahatlama sevkeder. İnsanoğlu üstesinden gelebileceğine inandığı ve kendine güvendiği durumlarda, besmele çekmeyi, dua etmeyi unutabilir ve unutmaktadır. Ancak ağır ve zorlu bir işe girişeceği zaman ise, hemen besmele çekmek yahut Allah'a dua etmek aklına gelir, dua eder ve O'na sığınır. Tablo: 59'daki verilerde, besmele çekenlerin oranında bir yükseklik mevcuttur. Bunun sebebi de, çırak, kalfa ve ustaların çalıştıkları iş alanlarının ağırlığı, zorluğu yanında, memleketimiz de pek çok can kaybına ve çeşitli sakat kalmalara sebep olan iş kazalarının çokluğuna ve bundan korkulmaya bağlanabilir. Çonkú Ç.K.U.dan, çalışmaya başlarken "besmele ile" başlayanların sayısı %76.07'dir. Besmeleyi çekmeyi unutan veya çekmeyenlerin sayısı ise %23.08'dir. Bu oranın ekseriyetini genellikle besmeleyi unutanlar oluşturabilir. Böyle bir dağılım, bize, Ç.K.U'lar oranında besmele çekenlerin bir hayli fazla olduğunu göstermektedir. Bu oranın yüksekliği insanların devamlı bir sığınma ve bir yere tutunma ihtiyacının da varlığını göstermektedir. Her mekanda "basmelenin" yazılı olması yahut sığınmayı ihsas ettiren âyet, hadis ve duaların bulunması da bu kanaatimizi desteklemektedir.

Tablo: 60- Dua Etmek

Allah'a dua etme ihtiyacı duyuyor musunuz?	SAYI	%
1-Evet	113	96.58
2-Hayır	0	00.00
3-Cevapsız	4	3.42
Toplam	117	100.00

Çünkü, dua ve niyaz, ibadetin bir parçasıdır. Müminlerin Allah'a hitap etmeleri, O'na yaklaşmaya çalışmaları için yapılan bir fiildir.

Dua, insanın "Allah'a şükrünü bildirmek, hamd ü senâ etmek, afv ve mağfiretini dilemek, ruhun Allah'a yönelmesini sağlamaktır. Dua etmekle ilgili K.Kerim'de pek çok âyet-i Kerimeler mevcuttur (58)

Dua etmek, insanın maddî ve manevî sağlığında önemli bir yer teşkil eder. Duânın tesirleri bütün biyoloji ve tıp dünyasında kabul edilmiş bir gerçektir (59). Gerek çeşitli hastalıkların tedavisinde, gerekse, tıpta ve orduda moral eğitimi için bu metod uygulanmaktadır.

Ayrıca, dua eden kimsenin imanı ve samimiliği anlaşılır. İman ve aşk ile dua eden kimsenin sinir sistemi kuvvetlenir, ruhî ve uzvî kuvvetleri ve kabiliyetleri arasında bir denge kurulur. Duanın sürekliliği de faydalıdır (60). Günümüz toplumlarının karşı karşıya olduğu çeşitli sosyal problemler, insanın yalnızlaşması, rûhen tatmin olmaması, insanların duaya olan ihtiyaçlarını göstermektedir. Ancak, çağdaş medeniyetin yapısı gereği, laboratuvar gerçeği bulunmayan manevî değerlerin ihmal edilmesi, başta Batı dünyasında insanların dinden uzaklaşmalarına ve manen doyumsuz kalmalarına sebep olmaktadır.

Bizim toplumumuzda ise, henüz batı toplumlarının içinde bulunduğu sosyo-psikolojik ve dinî krizlere pek rastlanılmamaktadır. Zira toplumumuzun dinî inançları yer yer zedelenmekte olsa bile, yine de insanımız bu ihtiyacının şuurundadır. Araştırma grubumuzdan elde ettiğimiz veriler, bu kanaatimizi desteklemektedir. Tablo 60'daki veriler incelendiği zaman: Ç.K.U'ların %96.58'i Allah'a dua etme ihtiyacı duyduklarını ifade ettikleri görülmektedir. Değişik kesimde yapılan bir araştırma da dua edenlerin oranının çok yüksek olduğu tespit edilmiştir (61). İlgili soruya "hayır diyen çıkmamakla birlikte, Ç.K.U'ların %3.42'sinin ilgili soruyu cevapsız bıraktığı tesbit edilmiştir. Bu durum, Allah'a inanmayanların veya kendini çok günahkâr hissedenlerin olabileceğini gösterebilir.

Genel olarak değerlendirildiği zaman, dua etme ihtiyacını hissedenlerin oranının çok yüksek olması, toplumumuzdaki dinî inançların genelde sağlamlığına işaret etmektedir. Nitekim iman esasları ile ilgili verilerde de benzer durum tespit edilmişti.

(58) Mu'minun Sûresi, Ayet: 60; Arâf Sûresi, Ayet: 55; Bakara Sûresi, Ayet:186.

(59) Osman Pazarlı, Din Psikolojisi, S.196.

(60) Osman Pazarlı, Din Psikolojisi, S.197.

(61) Ünver Günay, A.g.e. s.110

Tablo: 61- Duada En Çok İstlenen Özellikler

Dua ederken en çok istediğiniz özellikler nelerdir?	SAYI	%
1-Çalıştığım işimde başarılı olmayı	10	8.85
2-Ruhî ve manevî sıkıntılardan kurtulmayı	17	15.04
3-Maddi sıkıntılardan kurtulmayı	13	11.50
4-Günahlarımın affını	46	40.71
5-Zengin olmayı	4	3.54
6-Sıhhatli ve huzurlu olmayı	17	15.04
7-Başka	4	3.54
8-Cevapsız	2	1.71
Toplam	113	

Daha önce duanın önemli bir özelliğinin, insanın işlediği günahları ve dinî eksikliklerine karşılık Allah'dan afv ve mağfiret dilemesi olduğunu ifade etmiştik. Ç.K.U'ların dualarında en çok günahlarının affını istemeleri de bunu desteklemektedir. Çünkü Ç.K.U'ların %40.71'i günahlarının affolunması için Allah'a dua ettiklerini ifade etmektedir. Bu tespitler, dini pratiklerin yerine getirilemeyişi ve çeşitli dinî eksiklikler sebebi ile Ç.K.U'ların kendilerini günahkâr hissettikleri veya öyle olduklarını gösterebilir.

Günahların affından sonra en çok istenen özellikler; ruhî ve manevî sıkıntılardan kurtulmak (%15.04) ile sıhhatli ve huzurlu olmayı istemek (15.04) ikinci önemli hususları oluşturmaktadır. Bu tür isteklerin çoğalması, bir ölçüde yüzyılımızda insanı yalnız madde ve tabiatın ibaret sayan, onun manevî değer ve inançlarını küçümseyen materyalist anlayış ve cereyanların toplumlara ve fertleri büyük buhranlara ve huzursuzluklara sürüklemesi neticesinin de oluşan ortamdan kaynaklanmasına bağlanabilir. Zira, gelişen ilmi ve teknolojik zihniyetin, insanı tabiatla sınırlandırıp, onun manevî ihtiyaçlarını hiçe sayarak gelişmesi bunun en önemli delilidir. Ayrıca, teknolojik gelişme ile sosyal değer ve normların da değişime uğraması, insanı vasıtasız tatmin eden inanç ve değerlerin yok olmasını da beraberinde getirmiştir. Manevî açlığı, maddî unsurlarla tatmine çalışmak meseleyi daha da halledilemez bir duruma soka-

rak, insanlık için trajik bir hayat ve değer anlayışı oluşturulmuş, buhranlar, sıkıntılar insanların değişmez kaderi haline gelmiştir. Bütün bu özellikler Batı dünyasında ortaya çıkmakla beraber, kitle iletişim vasıtaları, ideolojiler, sanayileşme ve sosyal değişme vs. gibi, bütün toplumları ve değerleri altüst eden unsurlar Türk toplumunda da benzer gelişmelerin ve değişmelerin yaşanmasına sebep olmuşlardır. Böylece dünyanın her yanındaki insanlar,

her farklı çevrelerde olmalarına rağmen aynı problemleri yaşar duruma gelmiştir. Bu genel sebeplere bir de özel sebepler eklendiği zaman, böyle bir tablonun karşı çıkması normal karşılanabilir. Çünkü, Ç.K.U'ların içinde buldukları, sosyal, ekonomik ve dinî problemler bu sonucun oluşmasında önemli etkenlerden sayılabilir. Özellikle ekonomik problemler günümüzde en önemli fonksiyona sahiptir, sınırlı olan imkanlarla, sınırsız olan insanın ihtiyaçlarını temin etmek pek mümkün değildir. Fakat çeşitli şartların insanları lükse yöneltmesi, ekonomik imkanların bu yönelişleri karşılayacak düzeyde olmaması, insanları çıkmaza sürüklemektedir. Nitekim Ç.K.U'lardan maddi sıkıntılardan kurtulmayı isteyenlerin oranı %11.50, zengin olmayı isteyenlerin oranı ise, %3.54 tür.

Bu veriler, daha önce "gelir düzeyi" ve "ülkemizin en önemli problemleri hangisidir" sorusuna verilen "geçim sıkıntısı, ücretlerin düşüklüğü" gibi cevapların oranlarından çok çok düşüktür. Dolayısı ile bir çelişki söz konusudur. Ancak, insanların hayatın maddi şartları içerisinde böyle istekleri daha çok baskın gelirken, dinî atmosfere girince, özellikle, kendilerini büyük ölçüde günahkar hissedilenler için, zenginlik istemek, her halde normal olmasa gerektir. Nitekim insanlarımız bugün bu ikiliği çokça yaşamaktadır.

E) TÜRBE VE KABİR ZİYARETLERİ

Türbe ve mezar ziyareti insanlık tarihi kadar eski olan bir gelenektir. Bu gelenek, değişik toplum ve kültürlerde farklı anlayış ve mahiyete sahiptir. Fakat bizim kültürümüzde, mezar, insanların ziyaret ettikleri yer (62) manasına gelir.

Başlangıç itibariyle, sevilen, sayılan ve hürmet edilen, bilgilerin, devlet idarecileri vs. gibi insanların hatıralarını canlı tutmak için yapılan bu çeşit ziyaretler, zamanla hüviyet değiştirerek, tapınmaya kadar varan değişik şekillere bürünmüştür. Bu durum geç-

(62) D.Mehmet Doğan. Büyük Türkçe Sözlük. Birlik Yay. 1987, Ank.

mişte ve günümüzde pek çok toplumda yaşanmış ve yaşanmaktadır.

İslâm inançlarına göre; Cahiliyye devrinde mezarlara yapılan hürmet ve tazimin ileri boyutlara ulaşması, zamanla batıl ve hurafe anlayışların da katılmasıyla insanları putperestliğe götürmüş, insanlar, Allahı unutup, mezarlardaki ölülerden medet umar hale gelmiştir. Bu nedenle İslâm Peygamberi Hazret-i Muhammed zamanında kabir ziyaretleri asabiyyet ve övünmeye sebep olduğu için tamamen yasaklanmıştır. Çünkü İslâm dini yeni gelmiş, insanlar tevhid akidesini tamamiyle gönüllerine yerleştirememişlerdi. Daha sonraları insanlar, Allah'dan başkasına ibadet edilemez olduğu şuûruna erişince, kabir ziyaretleri tekrar serbest kılınmıştır. Bunun sebebi'de insanlara ölümü ve âhiret hayatını hatırlatmasıdır.

İslâm dininde kabir ziyaretlerinin ölçüsü ve sınırları tayin edilmesine rağmen, zaman zaman bu genel ölçünün dışına çıkılarak, kabir ziyaretlerinde, pekçok hurafe ve batıl inançların yer ettiğini görüyoruz. Ancak, asıl ölçülere uygun ziyaretler de yapılmaya devam etmektedir.

Tablo: 62- Türbe ve Kabirleri Ziyaret Etme Durumu

Konya'da bulunan türbe ve kabirleri ziyaret eder misiniz?	SAYI	%
Evet	82	70.09
Hayır	34	29.06
Cevapsız	1	0.85
Toplam	117	100.00

Türk milletinde kabir ve türbe ziyaretlerinin özel bir yeri vardır. Tarihimiz boyunca, dine, ilme, vatana ve millete çeşitli hizmetlerde bulunmuş âlim, evliya, padişah ve hükümdar vs. gibi zevatın kabirleri yeryer türbe haline getirilmiştir. Bunların yanında, herkesin kendi yakınlarının kabirlerini de ziyaret etme geleneği toplumun mâşerî vicdanına yerleşmiştir. İlgili şahıslarla alâkalı olarak anlatılan menkûbeler yazılı ve sözlü olarak günümüze kadar ulaşmış olup, bu eserler Türk kültürünün ve edebiyatının önemli ürünleri olarak kabul edilmektedir. Bu ziyaretler içerisinde özellikle evliya ve kahramanların türbe ve kabirlerinin önemi büyüktür. Ziya-

ret sebepleri ise, oradan medfun bulunan zâtın ruhuna bir fatiha bağışlamak, ya da bir isteği için kendisini vesile yapmak içindir.

Bu sebeplere binaen, toplumdaki her kesimden insanın sık sık ziyaret ettikleri yerler kabir ve türbelerdir. Ç.K.U'larda da bu genel teamüle uygun olarak bu tür yerleri ziyaret edenlerin sayısı %70.09 olarak oldukça yüksektir. Çeşitli sebeplerle bu tip ziyaretlerde bulunmayanlar ise, Ç.K.U'ların %29.06'sıdır.

Tablo: 63- Türbe ve Kabirleri Ziyaret Sebepleri:

Sebepler	SAYI	%
Büyük insanlar oldukları için	14	16.87
Bir dileğimin gerçekleşmesi için	8	9.64
Stres ve sıkıntılardan kurtulmak için	3	3.69
Dinimizce iyi bir davranış olduğu için	56	67.47
Başka	1	1.20
Cevapsız	1	1.20
Toplam	83	100.00

Memleketimizin her beldesinde bir veya bir kaç ziyaret yeri mevcuttur. Herkesin gönlünde o mekanlara karşı saygı ile karışık bir sevgi vardır. Ayrıca, çok meşhur zevatın kabir ve türbelerine karşı da memleketin her tarafından ziyaret maksadıyla binlerce insan gelmektedir. Mesela; İstanbul'da Eyup Sultan'ın, Konya'da Hz. Mevlana, Sadreddin Konevî, Şems-i Tebrizî'nin merkad ve türbeleri en çok ziyaret edilen yerlerdendir. Ziyaretçiler, her kesimden insanlar olup; acaba, bin bir günaha batmış aşüftelerin, sporcuların, koca bekleyen kızların, kocasıyla geçinemeyen kadınların, işleri ters gidenlerin, oğlu gurbete ya da askere giden anaların, hastaların vs. ziyaret sebepleri nelerdir? Elbette, bunların içinde çok çeşitli gayelerle bu tip yerlere gelenler vardır. Yoksa herkesin gagesinin aynı olduğu söylenemez. Araştırma grubundan elde ettiğimiz veriler de bu çeşitliliği göstermektedir. Ç.K.U'ların %67.47'si, kabir ziyaretlerini dinî bir davranış kabul ederek, yahut bir fatiha okumak için türbe ve kabirleri ziyaret etmektedirler. Buna karşılık Ç.K.U'ların %16.87'si, kabir ve türbeleri orada medfun bulunan insanları büyük bir şahsiyet olarak kabul ettiklerinden dolayı ziyaret etmektedir. Bu ölçü hürmet ifade ediyorsa, güzeldir.

Yalnız, hürmetin dışında fevkalâde hususiyetler izafe edilerek ziyaret ediliyorsa, sakıncalı olup, dinen de mahzurludur.

Türbe ve kabir ziyaretlerinde dinî ölçüyü aşan ziyaret şekli kabir ve türbelerdeki yatan ölülerden bir şeylerin istenilmesidir. Çünkü, İslâm'a göre kendisinden bir şey istenecek yegane merciî Allah'u Tealâ'nın kendisidir. Onun dışında hiç kimseden bir şey istenemez. İstenirse, o insan şirke düşer, küfre girer. Ç.K.U'lardan bir kısmı kabir ve türbeleri bir dileklerinin gerçekleşmesi için ziyaret ettiklerini ifade etmektedirler. Bu sakıncalı bir durumdur.

Yine türbe ve kabir ziyaretlerinde, yapılan bir başka hata, çeşitli müzmin hastalıklara yakalananların, yahut rûhî yönden problemleri olanların ilgili yerleri, dertlerinden ve sıkıntılarından kurtulacakları yerler olarak görmeleridir. Çeşitli kurbanların, adakların ilgili yerlerde kesilerek halka dağıtılması, yahut yemek ziyaretlerinin verilmesi, bu gayenin önemine işarettir. Bu durum Anadolu'da yaygın bir gelenek olduğu gibi, Ç.K.U'larda da butür ziyaret anlayışları mevcuttur (Tablo: 63).

VI. DİNİ CEMEAT ve TARİKATLARA KARŞI TUTUMLAR

İman, ilim, amel ve ihlas, islâm dininin temellerini oluşturur. İman, Allah'ın Peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği esaslara inanmayı; ilim, islâmiyeti dosdoğru bilmeyi; amel, inançları yaşamayı; ihlas ise, samimi bir aşk ve vecd adamı olmayı, her türlü gösteriş ve riyadan uzak kalarak, ilâhi emirlere gönülden bağlanmayı ifade eder.

Tarikat ise, kelime olarak "yol" demek olup, genel olarak tasavvuf kelimesi ile ifade edilir. Tasavvuf, İslâmî emir ve nehiylerin sınırları içinde kalmak şartı ile, yine samimi bir aşk, vecd ve heyecan ile dinin özüne, esrarına ve zevkine "kemâl-i edeple" ulaşma gayretidir. K.Kerim'de "mukarrabîn" (Allah'a yakın olanlar) olarak övülen ve "Allah'ın veli kulları" olmakla sıfatlanan kimseler, işte dinde böylece yükselen kimselerdir. Böyleleri Kur'an-ı Kerim'de "haberiniz olsun Allah'ın veli (kul)ları için hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaktır" (63) buyrularak sevgi ve müjde ile anılmaktadırlar.

Görüldüğü gibi şeriat ve tasavvuf, İslam dininin bir müslümanı dıştan kuşatması ve içten fethetmesi gibi içiçedir. Şer'i ölçülerle disipline olan müslüman, tasavvuf ile vicdanileşir, kısaca şeriat ve tasavvuf, şekil ve muhtevanın orijinal bir kıvama erişmesi demektir.

İslâm tarihi boyunca, fert ve toplum hayatında önemli misyonları ifa eden ve büyük insanların yetişmesine vesile olan bu iman ocakları, zaman zaman istismarlara da sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, eski özellik ve itibarını kaybettiği gerekçeyle tekke ve zaviyelerle birlikte yasaklanmıştır. Ancak toplum hayatında fonksiyonel bir önemi sahip olan bu müesseseler, resmen ortadan kaldırılmışsa da, gayr-ı resmî olarak mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir.

Tablo: 64- Çırak Kalfa ve Ustaların Dini Cemeat Ya da Tarikatla ilgili düşünceleri

Herhangi bir dini dernek veya tarikata mensup musunuz?	SAYI	%
Evet	22	18.80
Hayır	93	79.49
Cevapsız	2	1.71
Toplam	117	100.00

Özellikle günümüzde bu tür faaliyetlerin önemli ölçüde arttığı ve insanların bu müesseselere yönelişlerinin hızlandığı gözlenmektedir. Gittikçe artan sosyal ve ekonomik sıkıntıların insan üzerindeki baskıları, maddi ve manevî huzusuzlukları, insanları manen tatmin olacakları, sıkıntı ve streslerden kurtularak gönül huzuru bulacakları mekan ve yuvalara itmektedir. Acaba, çırak, kalfa ve Ustalar arasında da bu tür müesseselere yönelenler var mıdır? Varsa, ne orandadır? Bu müesseselerin, müntesiplerine dini yaşayış açısından lehte vealeyhte tesirleri ne orandadır?

Araştırma grubumuz içerisinde bu tür müesseselerle ilişkisi olanlar %18.80 olarak tespit edilmiştir. Cevapsız kalanlarla, ilişkisi olmadığını beyan edenlerin içerisinde de bu tür müesseselere yönelenlerin olabileceği, çünkü, ülkemizdeki nazik durum sebebiyle sessiz kalmış olabileceklerin varlığı, düşünülebilir. Ancak genel dağılım içinde bu tür müesseselerle ilişkilerinin olmadığını beyan edenler %79.49'dur. Üniversite gençliği üzerinde yapılan bir çalışmada da dinî cemeat ve tarikatlarla ilişkinin çok az olduğu tespit edilmiştir (64).

Tasavvuf ve tarikatlarla ilişkisi olanların yöneliş sebeplerine uygun olarak, bu müesseselerden istifade imkanları nelerdir?

Yahut, ibadet hayatında ve manevî hayatlarında müsbet bir gelişme mevcut mudur?

(64) Mehmet Bayyığıt. A.g.e. s.134.

Tablo: 65- Dini Cemeat ve Tarikatların Dini Hayata Tesirleri

Dini dernek veya tarikatlara girmenizin dini hayatınıza müsbet tesiri oldu mu?	SAYI	%
Evet	15	68.18
Kısmen	3	13.64
Hayır	2	9.09
Cevapsız	2	9.09
Toplam	22	100.00

Dini cemeat ve tarikatlarla ilişkileri bulunanların ifadelerine göre bu müesseselerin, Ç.K.U.'lardan %68.18'inin dinî hayatına müsbet yönde tesir ettikleri, %13.64'üne ise, dini hayat açısından "kısmen" etkili oldukları görülmektedir. Buna karşılık dinî cemeat ve tarikatlarla ilişkisi olanlardan %9.09'una ise ilgili müesseselerin hiç bir müsbet tesirinin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 64 ve 65'deki verilere göre çırak, kalfa ve ustaların yaklaşık %20'sinin dinî cemeat ve tarikatlarla ilişkisi olduğu, %80'inin ise herhangi bir ilişkilerinin bulunmadığı görülmektedir.

VII. SANAYİLEŞMENİN, DİNİ HAYAT ve SOSYAL İLİŞKİLERE TESİRİ

Teorik yaklaşım bölümünde sanayileşme-Din münasebetini anlatırken ifade ettiğimiz gibi, sanayileşme olgusu, genelde kalkınmayı, üretimde makineleşme ve seri üretimi, ifade etmekle kalmaz, beraberinde getirdiği pek çok değişme unsurlarını da içine alan sosyal bir süreçtir. Çünkü insanın, tabiatı kendi lehine istismarı demek olan kültürün maddi ve manevi unsurları değişme çizgilerinin birbirine paralel bir gelişme ve değişme seyri takip etmesi çağlar boyu devam edegelmiştir. Ancak, dünyamızda yaşanan hızlı sanayileşme ve teknolojik ilerleme karşısında, sosyal kurumlar ve manevî kültür unsurları belirlemeye ayak uyduramamışlardır. Bunun iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi, hızlı sanayileşme ve teknolojik inkişafın temelinde yatan pozitivist karakter, ikincisi ise sosyal kurum ve değerlerin yavaş yavaş gelişme çizgisine sahip olması ile bu iki hadisenin birbirine zıt bir mahiyete sahip olmasıdır. Bir taraftan hayatın maddi unsurları hızla gelişirken, diğer taraftan manevî unsurları bir uyumsuzluk ve bir gerileme devrine girmiştir. Neticede, geleneksel değerlerin toplum hayatındaki yeri ve rolü azalmış, pek çok uyumsuzluklar meydana gelmiştir.

Bu hadiselerin sebep olduğu en önemli değişmelerden biri, dinî inanış ve değerlerin sanayileşmeye bağlı olarak yavaş yavaş azalmasıdır (65). Hem inanç hem de pratikler seviyesinde zayıflayan dinin sosyal fonksiyonları giderek azalırken, fert ve toplum bazında çeşitli problemler ortaya çıkmıştır. Zira, Sanayileşme sadece "alt yapı" unsurlarını değiştirmekle kalmamış, "üst-yapı" unsurlarını da değiştirmeye zorlamış, neticede "teknolojizm" insanî pek çok unsuru sarsarak, sosyal huzuru ve dengeyi sağlayan en önemli kurumlardan biri olan dinin fonksiyonel olma özelliğini azaltmış hatta yok etmiştir. Özellikle sanayileşmiş Batı toplumlarında bu sebeplere binâen teknolojiye gem vurulmasını savunan düşünürler çoğalmıştır. Bu düşünürler, teknolojinin, insana hakim olduğunu, insanı yalnız kalabalıklar haline getirdiğini ve ferdiyetçi insan tipini şekillendirdiğini ileri sürerek, sınırlandırılmasını veya denetlenmesini

(65) Geniş Bilgi İçin Bkz.: Ünver Günay : "Modern Sanayi Toplumlarında Din" E.Ü.İ.F. Dergisi, 3. ve 4. sayı, Kayseri, 1985-86.

istemektedirler. Büyük boy teknolojinin insanı mutlu kılmadığını, insana hakim olmayacak "orta boy" bir teknolojinin kullanımı bu teklifler arasındadır (66).

Bu hususlar pek çok araştırmalara konu olmakta ve bu araştırmalarda, cemeat hayatının, insanî özelliklerin ve sosyal ilişkilerin nasıl zayıfladığı izah edilmektedir. Gerek sanayileşme ile ortaya çıkan çalışma tarzı; otomasyona dayalı kitlevi bol üretim, gerekse, üretilen mamül maddelerinin insan hayatında meydana getirdiği değişiklikler bu çalışmalarda ana temadır. Mesela, müeyyidelelerini büyük ölçüde dinî ve ahlakî değerlerden alan cemeat ilişkisinin nasıl zayıfladığı Lauer'in araştırmasında şu şekilde izah edilmektedir. Gelişen teknolojinin ürünlerinden olan otomobil ile uzak bölgelere seyahat kolaylaşmış, çalışma hayatının yorgun insanı tatillerini uzaklarda geçirir olmuştur. Bunun sonucu cemeat içi ilişkiler seyrekleşmiştir. Buzdolabı ile evde daha çok yiyecek stoku, daha uzun süre için mümkün olmuş; günlük alış verişe gerek kalmamıştır. İnsanlar evlerinden daha uzun süre çıkamaz hale gelmiştir. TV'de buna eklenince, insanlar yiyecek, eğlence gibi bir çok ihtiyaçlarını evin içinde karşılar olmuştur. Bütün bunlar grup bağlarının ve bağları kuvvetlendiren dini değerlerin çözümlenmesine katkıda bulunmuştur (67).

1)- ÇALIŞMA HAYATI VE DİNİ YAŞAYIŞ

Sanayi alanındaki çalışma şartları, diğer alanlara nazaran hem ağır, hem de "otomasyona" bağlı olduğundan insanı çok yıpratmaktadır. İnsan, bir makina gibi sadece "üretim" unsuru kabul edilemez. Ancak günümüzdeki sanayi kollarında çalışan insanlar, sanayileşmenin temelindeki zihniyet ve ekonomik anlayışla hem kendine hem de çevresine yabancılaşmaktadır.

Düşünen, inanan, seven, duygu sahibi bir varlık olan insan, makinaların dev dişlileri arasında, sadece önündeki işi ile aynileşen bir makina durumuna gelmekte; dolayısı ile pek çok insanî özellik, sanayileşme ve çalışma şartlarından kaynaklanan sebeplerle dumura uğramaktadır. Meseleyi kendi ülkemiz ve kendi değerlerimiz açısından ele alacak olursak, sanayi alanında çalışan insanla jımız, benzer durumla yüzyüzedir diyebiliriz. Sanayi alanındaki çalışma sistemi ve standardı, çıkış yerinden farklı ülke ve kültürlere yayıl-

(66) Beşir Atalay, Sanayileşme ve Geleneksel Yapı, s.1

(67) Beşir Atalay, Sanayileşme ve Geleneksel Yapı, s.9-10.

dığı, kısaca insanlığa mal olduğu için, geleneksel çalışma sistemi ile paralellik arzeden sosyal ve dinî hayatta kısmen farklı tezahürler ortaya çıkarmaktadır. Meselâ dini hayatla ilgili ibadetler için; Batı toplumlarındaki bir insan, haftada bir kiliseye gideceği için o gün tatil olarak kabul edilmiştir. Dolayısı ile kiliseye gitmek isteyen rahatça gidebilmektedir. Fakat aynı sistemi ülkemize uyguladığımız zaman çalışma saatleri ile ibadet vakitleri çakışacağı için, sistem dinî pratiklerin yapılmasını büyük ölçüde etkilemektedir.

Bunun yanında, toplumdaki sosyal düzen ile dinî değerlerin organizasyonları da farklılaştığı için özellikle çalışan kesimde, dinî pratiklerin yerine getirilmesi zorlaşmaktadır.

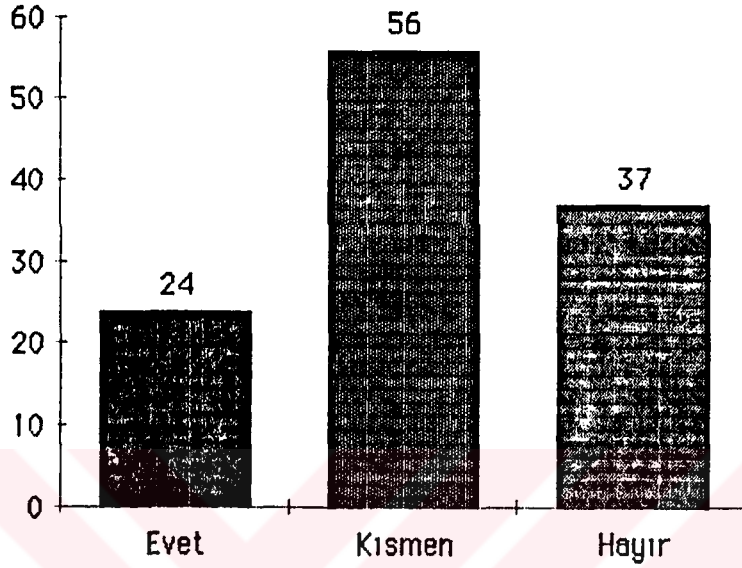
Araştırma grubundan elde ettiğimiz verilerde bunu göstermektedir. Çünkü, "çalışma hayatı, dinî ibadetleri ters yönde etkiliyor mu?" sorusuna Ç.K.U.'ların %20.52'si "evet", %47.86'sı "kısmen", %37.62'si de "Hayır" diye cevap vermişlerdir, Görünen odur ki "evet" veya "kısmen" cevabını verenlerin toplam oranı,

Tablo: 66- Çalışma Hayatı ve İbadet Hayatının Uyumsuzluğu

Sizce sanayide çalışmak kişinin dinî ibadetlerini yerine getirmesini olumsuz yönde etkilemekte midir?	SAYI	%
Evet	24	20.52
Kısmen	56	47.86
Hayır	37	31.62
Toplam	117	100.00

görüşlerimizi büyük ölçüde doğrulamaktadır. Bu oran toplam olarak Ç.K.U.'ların %68.38'ini oluşturmaktadır.

Grafik 11- Sizce Sanayide Çalışmak Kişinin Dinî İbadetlerini Yerine Getirmesini Olumsuz Yönde Etkilemekte midir?

Tablo: 67- Uyumsuzluğun Sebepleri

Sanayide çalışmak, dini ibadetlerin yerine getirilmesini niçin olumsuz yönde etkilemektedir?	SAYI	%
1) İstedığımız zaman işi bırakmak mümkün olmuyor	30	37.50
2) İbadet vakitleri ile çalışma saatleri çakışıyor	9	11.25
3) İbadet niçin gerekli temizlik ve hazırlığı yapmak mümkün olmuyor	24	30.00
4) Çok yoruluyoruz, bu nedenle ibadet yapmak zorlaşıyor	15	18.75
5) Başka	1	1.25
6) Cevapsız	1	1.25
Toplam	80	100.00

Bugün sanayileşme ve çağdaşlaşma yolunda en önemli hedefin ekonomik büyümeyi sağlamak olduğunu kabul eden umumî anlayış, dün Batıda olduğu gibi, dini, kapitalizm ya da sanayi öncesi çağa ait ve o çağları karakterize eden üretim tarzlarına özgü bir ideoloji saymaktadır. Çünkü bu yaklaşımın mantığına göre, sanayileşmenin ve teknolojik gelişmenin neticesinde, para ve menfaat ilişkileri ön plana geçtikçe ve özellikle sanayinin, bilim ve tekniğin aralıksız işleyişinin ürünleri ve örnekleri gündelik hayata girdikçe, din ve

onunla damgalanan sosyo-kültürel yapı ve kurumların giderek etkisini kaybedeceği, hatta yok olacağı varsayılabilir." Bu genel zihniyete göre, şekillenen ekonomik, sosyal ve kültürel hayatla beraber, çalışma hayatı da dinî endişelerden uzak, sırf "tüketmek için üretmek" felsefesine göre tanzim edilmiş, insanî özelliklerin değişeceği düşünülerek, tek boyutlu bir insan tipi oluşturulmak istenmiştir.

Bu durumda insan, zihnî ve manevî derinlikten mahrum kalarak, kitle üretiminin üst sistemi olarak oluşan kitle kültürü ile hayatı anlamlandırmaya çalışacaktır. Çünkü, insan sahibi bulunduğu değerler ile sosyal hayatın gerçeklerini bir terazide tartıp, hayatın akışına göre kendine bir yol seçecektir. Bu tercihte dinî değerlerin ve inançların yeri olmadığı gibi, bu değerlerin yaşamasına da imkân yoktur.

Aynı mantığı ülkemiz şartlarında tartacak olursak, ufak bazı farklarla aynı zihniyetin yeşermesini sağladığını görürüz. Zira, geçmişte hayatın gayesi, ananevî ölçülere göre bir hayat sürmek iken ve bunun için mücadele verilirken, bugün şartların değişmesiyle, eski hayat tarzının yeryer değiştiğini görüyoruz. Bu sebepten bugünün hayatını yeni şartlara göre izah etmek durumundayız.

Nitekim, Araştırma grubumuz, dinî pratiklerin yerine getirilememe sebeplerini yeni şartlarla, yani çalışma hayatının şartlarıyla açıklamaktadır. Çünkü, hayatın gayesi, üretmek için çalışmak ve tüketmek için yaşamak şeklinde sınırlandırılmaktadır. Ç.K.U.'lar, çalışma hayatı ile dinî pratiklerini uyumsuzluğunu şu gerekçelerle açıklamaktadırlar: Dinî ibadetlerimizi yapamıyoruz, çünkü, istediğimiz zaman işi bırakmak mümkün olmuyor, (%37.50), ibadet vakitleriyle çalışma saatleri çakışmaktadır (%11.25), ibadetler için gerekli temizlik ve hazırlığı yapmak mümkün olmuyor (%30.00), Çok yoruluyoruz, bu nedenle ibadet yapmak zorlaşıyor (%18.75). Başka seçeneğinde görüş beyan edenler ise "işverenin kızmasından çekiniyoruz" demektedir. Tablo: 67'deki verilere göre, genel olarak, çalışma şartlarının dinî ibadetlerin yerine getirilmesini engellediği görülmektedir. Çünkü günümüzde ekonomik ve sosyal öğretiler, her şeyi sağlayan metafizik öğretiler haline geçmekte, sanayileşme ve çok üretim çağımızın "kutsal ineği" kabul edilerek, kimse kendinde buna karşı koyma gücü bulamamaktadır.

Bu oluşumu destekleyen pek çok sosyal sebep olmakla beraber,

burada çalışma hayatının getirdiği ağır şartların da önemli olduğu görülmektedir. Ç.K.U'lar, sanayide çalışmadan önceki durumları ile sonraki durumları arasındaki farklar hususunda verdikleri cevap-

Tablo: 68- Sanayide Çalışmadan Önce ve Sonraki Dindarlık Durumu.

Düşünceler	SAYI	%
Önceden daha dindardım	48	41.03
Sonradan daha dindar oldum	13	11.11
Hem önce hem sonra bir farklılık olmadı	51	43.59
Hem önce hem de sonra dine ilgi duymadım	3	2.56
Cevapsız	2	1.71
Toplam	117	100.00

larda bu duruma işaret etmektedirler. Ç.K.U.'lar çalışma hayatının tesirlerini şu şekilde izah etmektedirler; Elemanlardan %41.03'ünün çalışma hayatının, dinî yaşayış aleyhinde tesirine işaret etmeleri, Ç.K.U.'ların sanayide çalışmaya başlamadan önce kendilerini daha dindar gördüklerini göstermektedir. Buna karşılık, dinî hayattaki zayıflığın, hem sanayi öncesi hem de sanayi sonrası aynı durumda olup pek değişme göstermediğini ifade edenlerde mevcuttur. Ayrıca bu konuda bazı ilim adamlarının (İngiltere'de) bu konuda yapmış oldukları istatistikler vardır. Yani dinî hayattaki zayıflığın sebebi sanayileşmeden ziyade şehirleşme ile ilgili özelliklerle de açıklanmaktadır (68). Nitekim Ç.K.U.'lardan %43.59'u, sanayi hayatında kendilerinde dinî yönden bir gelişme ve gerileme olmadığını ifade etmektedirler. İnsanlarımızın dinî yönden eksik olmaları ve sosyal hayatın seyrinde dinî değerlerin tesirinin azalması, insan hayatında dinin yerini gölgeleyeceğinden böyle bir durumun ortaya çıkışı normal karşılanabilir.

Bütün bunların yanında çalışma hayatının, insanları tekrar dinî değerlere döndürme ve dinî yaşayışın şiddetini arttırma gibi bir tesiri de mevcuttur. Çağımızın en büyük problemlerinin başında gelen insan ve çevre uyumsuzluğu, insanı tabiatta yalnızlaştırmakta ve tek boyutlu bir hale getirmektedir. Çünkü, insanın, duygu, düşünce

(68) Betty R. Scharf, The Sociological Study of Religion, "Religion in Industrial Societies" adlı bölüm (Terc. Bünyamin Selma) S.Ü.İ.F. Dergisi, 1990 Konya, s.443.

ve inançlarının, fizikötesi bağlarından koparılarak, dünyaya hapsedilmesi onu tedirgin etmektedir. Çalışma hayatı ve günlük hayatın çeşitli problemleri insanı, bedenî ve rûhî yönden yıpratmaktadır. Bu problemlere karşı bir çıkış yolu arayan insan, bazen son derece anormal yollara yönelmektedir. Alkol, uyuşturucu, kumar hatta intihar bu yollardan bazılarıdır. Son zamanlarda da bu tür yönelişlerin arttığı bilinen gerçeklerdendir.

Karşılaşılan pek çok probleme karşılık yine son zamanlarda ortaya çıkan bir gelişme de, insanların zaman içerisinde kaybettikleri değerlere, kendilerine bir direnç, bir rahatlama imkanı sağlaması sebebiyle yönelmeleridir. Öncelikle entellektüel zümrelerde görülen bu gelişmeler, gittikçe toplum tabakalarına yayılması, yeni bir arayışın nirengi noktasını oluşturmaktadır. Alkol, uyuşturucu, kumar ve intihar gibi çağdaş insanların çıkmazlarına, bir ruh ve dünya aydınlığı sunan bu çeşit gelişmeler, dünyamızın önemli olaylardır. Araştırma grubumuz içerisinde günlük hayatın çıkmazlarına karşı, bir çıkış yolu arayarak, "dinî" pratiklere yönelenlerin oranı %11.11'dir. Bu da bize, çalışma hayatının yerine göre, dinî yaşayışı yavaşlatıcı fonksiyonu yanında, dinî inanç ve pratiklere yönelmeyi sağladığını da göstermektedir. Ancak bu yön oldukça zayıftır.

2- ÇALIŞMA HAYATI ve SOSYAL İLİŞKİLER

Çalışma hayatı, kendine mahsus özellikleri, kaideleri olan, disiplin ve devamlılığın esas olduğu, bir alandır. Bu alanda insan, gücü ve özellikleri nisbetinde yapacaklarını veya yapabileceklerini koordineli bir şekilde tespit etmek mecburiyetindedir. Özellikle, otomasyona dayalı üretim ünitelerinde, insan hayatı, çalıştığı işkolu ile aynileşmektedir. Çünkü, yapılacak iş, ilgili insanların el, kol ve düşüncelerini, üretim üzerinde yoğunlaştırmalarını istemektedir. Bu durum, sanayi kolları dışında çalışan insanlara nazaran, sanayi alanında çalışanlarda tesirini daha çok hissettirmektedir. Zira, işin mahiyeti ve kapasite kullanımını farklılaşmaktadır.

Son zamanlarda, çalışma hayatı ve insan ilişkileri arasındaki münasebetleri konu alan bazı çalışmalarda insan unsurunun makinelere mağlup olduğu, insanların makine ve işleriyle aynileşmeye gittikleri ve psiko-sosyal açıdan bunun insanda meydana getirdiği tahribat ortaya serilmektedir. Ortaya çıkan yeni durum ile ilgili, çeşitli sosyal planlamalar ve önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Çün-

kü meydana gelen durumun, insan aleyhine neticeleneceği bilinmektedir.

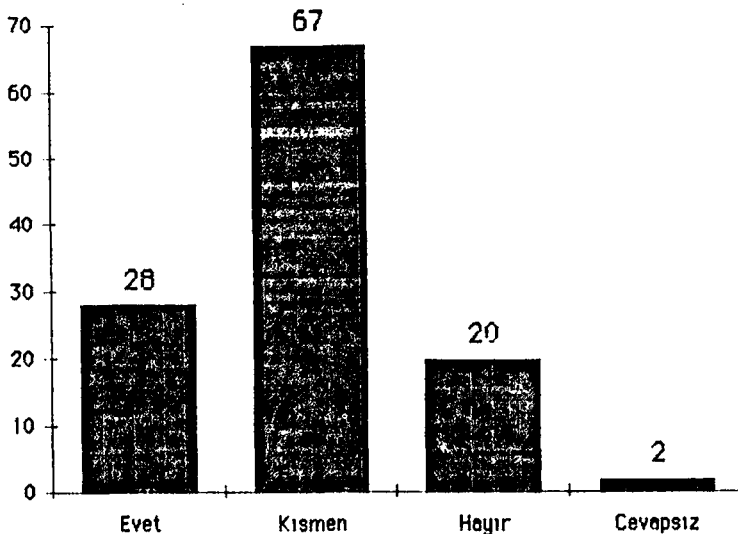
Modern dünya, çeşitli sosyal kurum ve yeni düzenlemelerle insan aleyhine çalışan mekanizmanın işleyişini en aza indirmek için gayret sarfetmektedir.

Tablo: 69- Çalışma Hayatının Sosyal İlişkilere Tesiri

Sanayi alanında çalışmak, insanî özellikleri ve sosyal ilişkileri ters yönde etkilemekte midir?	SAYI	%
Evet	28	23.93
Kısmen	67	57.27
Hayır	20	17.09
Cevapsız	2	1.71
Toplam	117	100.00

Tablo 69'daki veriler, çalışma hayatının özellikle sanayi kesiminde çalışan insanlar için, insanî ve sosyal ilişkiler açısından önemli ölçüde müessir olduğunu göstermektedir. Çünkü Ç.K.U.'ların %23.93'ü çalışma hayatının insanî özellikleri ve sosyal ilişkileri etkilemesi hususunda "evet", %57.27'si de "kısmen" cevabını vererek katılmaktadırlar. Buna karşılık Ç.K.U.'ların %17.09'u bu konudaki etkilenmeye "hayır" cevabı vererek katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak veriler incelendiğinde, yukarıda işaret edilen hususların gerçekliğini destekler mahiyettedir.

Grafik 12-Sanayi Alanında Çalışmak İnsanî Özellikleri ve Sosyal İlişkileri Ters Yönde Etkilemekte midir?

3) Ç.K.U.'LAR ve İŞVERENİN İLİŞKİLERİNDE DİNİN YERİ

Günümüz toplumunda, ikili ilişkileri tanzimde geçmişte olduğu gibi gelenekler, görenekler ve ahlakî normlar pek geçerli sayılmamaktadır. Çünkü çağdaş düzenlemelerle gelen yeniliklere uygun olarak, hak ve hürriyetleri, vazife ve yetkileri tanzimi artık sosyal kurum ve kuruluşlar yapmaktadırlar. Böylece, bir ölçüde cemaat ilişkilerinin ve diğer gâmlüğün yerine, menfaate dayalı ve ferdîyetçi ilişkiler geçmiştir.

Tabii yahut sonradan kazanılan kabiliyet ve liyakat farklarından doğan ferdi ve sosyal farklar, toplumda çeşitli sürtüşmelerin ve tartışmaların kaynağı durumuna gelmiştir. Kapitalizm ve Komünizm bu tartışmaların ürünüdür.

Sanayileşme olgusundan buyana meydana gelen işgücü ve müteşebbisler arasındaki mücadele, sendikal faaliyetlerin oluşturulmasıyla kısmen yavaşlamıştır. Aynı mücadele günümüzde de sosyal barışı tehdit eden en önemli unsur olarak dikkatimizi çekmektedir. Özellikle ekonomik yönden zayıf ülkelerde bu mücadeleler, daha şiddetli, hatta kanlı çarpışmalara sahne olunacak kadar etkilidir. Bu mücadeleler sürüp giderken ortak bir ölçü bulunup, her iki tarafında rahatlaması bir türlü sağlanamamaktadır.

İnsanların tutum ve davranışlarının oluşmasında dinî değerlerin önemi bilinmektedir. Acaba, işverenlerin, işçi, çırak, kalfa ve ustalarıyla olan ilişkilerinde dinî inanç ve düşüncelerin belli bir tesiri var mıdır? Ya da, işçi ve ÇKU'lara dindar olanlar mı, yoksa dindar olmayanlar mı daha iyi davranmaktadır?

Dinî inançlar, insana, saygılı olmayı, iyi muamele etmeyi, ticarî ilişkilerden bahisle çok sıcak ve samimi olmayı öğütler, Hak-kın ve hukukun korunması, emeğin karşılığının tam ve zamanında

Tablo: 70- Ç.K.U'lara İşvereni Dindar Olanlar mı, Din İle Alakası Olmayanlar mı İyi Davranıyor?

Sizce Ç.K.U'lara işvereni dindar olanlar mı, din ile ilişkisi olmayanlar mı iyi davranıyor?	SAYI	%
Dindar olanlar daha iyi davranıyor	55	49.11
Din ili ilgisi olmayanlar daha iyi davranıyor	2	1.78
Dindar olup-olmamak ölçü olmuyor	55	49.11
Toplam	117	100.00

verilmesi, âdil olunması vs. gibi işverenlerle ilgili genel kıstaslar, dinî emirler silsilesindedir. Ücretin hak edilmesi, dürüst çalışılması, emanetlerin korunması ile ilgili olarak da, işçilerle ilgili emir ve tavsiyeler mevcuttur. Ancak pratikte bu ölçüler genelde yaygın bir tatbik ortamı bulamamakta olup, gerek çalışma şartları, gerekse ücret konusunda çalışanların aleyhine bir dezavantajın olduğu bilinmektedir. Kısaca günümüzdeki ekonomik ilişkilerde bu tavsiyelere yeterince uyulmamaktadır.

Elde edilen verilere göre, herşeye rağmen kendilerine çalışma hayatı ile ilgili olarak, dindar olanların daha iyi davrandıklarını söyleyenler Ç.K.U.'ların %49.11'ini, Din ile ilgisi olmayanların daha iyi davrandıklarını söyleyenler Ç.K.U.'ların %1.78'ini, İyi davranma hususunda dindar olup-olmamanın bir ölçü olmadığını söyleyenler ise Ç.K.U.'ların %49.11'ini teşkil etmektedir. Bu genel görünüme göre, dindarlığın, işçi-işveren arasındaki ilişkilerde önemli oranda pozitif bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Verileri, toplu olarak değerlendirecek olursak, Ç.K.U.'ların %50 kadarı işverenin iyi davranışında dindarlığın önemine işaret ederken, yine %50'ye yakını, dindarlığın her zaman ölçü olmadığını ifade etmeleri, iyi ilişkiler için dindarlık önemli faktör kabul edilmekle beraber başka insanî özelliklerin de önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum büyük ölçüde yerel şartlar ve sanayinin yapısı itibarıyla orta ölçekli olmasından kaynaklanabilir.

Tablo: 71- İşverenlerin Dinî İbadetleri Yapıp-Yapmama Konusunda Kendileri ve Ç.K.U.'larla ilgili tutumları

Tutumlar	SAYI	%
Kendisi yapar, herkesin yapmasını ister	38	32.48
Kendisi yapmaz ama herkese yapmasını tavsiye eder	10	8.55
Kendisi yapmaz, çalışanlara da karışmaz	20	17.09
Kendisi yapmaz, çalışanların da yapmasını istemez	2	1.71
Kendisi yapar, çalışanlara karışmaz	21	17.95
Kendisi yapar, çalışanların yapmasını istemez	7	5.98
Kendisi yapar, çalışanların ısrarla yapmalarını ister	17	14.53
Cevapsız	2	1.71
Toplam	117	100.00

Organize Sanayi Bölgesindeki işverenler, genellikle dindar bir hüviyete sahip olmakla beraber, çalışanlarına çalışma saatleri esnasında ibadetlerini yapıp-yapmamaları hususunda nasıl bir tutum sergilemektedirler?

Tablo: 71'deki verilere göre; işverenler, ekseriyetle çalışanlarının ibadetlerini yapmaları hususunda olumlu bir görüntü çizmektedirler. Bir kısmı hem kendisi ibadetlerini yapıp, hem de çalışanlardan "ısrarla" yapmalarını isterken (%14.53), çok az bir grubu ise kendisi yaptığı halde çalışanlarının yapmasını istememektedir. (%5.98). Yine işverenlerin önemli bir kısmı, kendileri ibadetlerini yerine getirmeyip, çalışanlarına da karışmazken, çok az bir kısmı ise (1.71), kendileri yapmadıkları gibi, çalışanlarına da yaptırmamaktadır.

Genel olarak, Konya bölgesinin "hususî şartları" göz önüne alınacak olursa, işverenler genel olarak dindar bir hüviyete sahip olup, çalışanlarına da dindar olmanın gerektirdiği avantajları sağlamaktadırlar. Ancak bu imkanların bütünüyle yani çalışma hayatıyla ilgili bütün hususlarda da olduğu söylenemez.

Ayrıca, işverenlerin yaklaşık %55'e varan kısmının dindar bir hüviyete sahip olarak gösterilmesi ve buna rağmen dinî hayatın zayıflığı, görünüşte bir çelişki gibi görülebilir. Ancak bu konuda

hem .K.U.'ların ifadelerindeki subjektiflik payı, hem de işverenlerin dindarlık ölçülerindeki izafilik düşünülürse, durum pek şaşırtıcı olmayabilir. Özellikle .K.U.'ların aldıkları ücret düzeyine bakacak olursak, durum daha iyi anlaşılacaktır. Dolayısı ile ilişkilerin çalışan-çalıştıran boyutu ile ele alınması ve de %45'lere varan orandaki "dindarlık her zaman ölçü olmuyor kanaati" meseleyi daha iyi izah edebilir.

VIII- SONUÇ ve VARSAYIMLA İLİŞKİLER

Sanayileşme-Din ilişkisi çerçevesinde Konya-Organize Sanayi Bölgesindeki Çırak, Kalfa ve Ustaların Dinî hayatı üzerine yapılan bu araştırmada, sanayileşmenin, gelişim sürecine uygun olarak, Batı dünyasında ve ülkemizde meydana getirdiği toplumsal sonuçlar genel olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Sanayileşme ve sosyal değişme sürecinin başlamasıyla birlikte, toplumsal hayatın bütününde; dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden çeşitli yansımalar ve değişmeler görülmüştür. İlk önce Batı toplumlarında görülen bu çeşit değişmeler, genellikle sanayi inkılabından sonra görülmeye başlanmıştır. Zamanla, sanayileşme yolunda olan bütün toplumlarda, dolayısı ile ülkemizde, evrensel bir olgu haline gelen sanayileşmenin sosyal neticeleri yaşanmaya başlamıştır.

Sanayileşme olgusunun dinî hayat üzerindeki etkileri de, sosyal değişme sürecine bağlı olarak artmış, ferdin dinî inanç, tutum ve davranışları yer yer farklılaşmıştır.

Bu genel izahattan sonra araştırmamızda elde edilen bulgularla varsayımların karşılaştırılması neticesinde aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır.

Sanayileşme Din ilişkisi çerçevesinde Ç.K.U.'ların dinî hayatıyla ilgili dört temel varsayım genellikle doğrulanmıştır. Birinci Ana Varsayım, sanayileşme ve sosyal değişme sürecine bağlı olarak, dinî inanç, tutum ve davranışların farklılaşmasını esas alıyordu. Nitekim, her kesimden insanların karşı karşıya bulunduğu bu problem, Ç.K.U.'larda da mevcut olup, inanç bazında farklılaşmalar çok az seviyede iken, tutum ve davranış bazındaki değişmelerin ileri boyutlarda olduğu tesbit edilmiştir. Bu sonuçların oluşmasında çeşitli değişkenlerin önemli rolü olmakla beraber, esas olarak sanayileşme ve sosyal değişme hadisesinin, değişkenlerin farklılığını bastırarak genel tesirlere sahip olduğu görülmüştür.

Birinci Ana varsayıma bağlı olmak şu yan varsayımlar da test edilmiştir.

Birinci yan varsayımda, sanayileşme göç ilişkisine bağlı olarak, işkollarında çalışan Ç.K.U.'ların sanayinin ihtiyacı olan işgücü ihtiyacının taşradan kente göç yoluyla gelenlerden karşılandığı

düşünülmüyordu. Elde edilen bulgulara göre, Organize Sanayi Bölgesinde çalışan Ç.K.U.'ların yarısı köyden kente göçle gelmiş olup, diğer yarısı şehir kökenlidir. Ancak şehir kökenlilerin de aslen değişik zamanlarda göçle gelenlerden olabileceği göz önüne getirilecek olursa, varsayımımızın doğrulandığı söylenebilir (A-1).

İkinci yan varsayımda taşra kökenlilerde, kent kökenlilere nispetle, sosyal değişme süratinin azlığı sebebiyle, dinî yönden olumlu mânâda bir farklılaşmanın olacağı düşünülmekteydi. Elde edilen bulgulara göre, farklılaşmanın pek fazla olmadığı görülmüştür. Çünkü, ulaşım ve haberleşme ağının zaman ve mekan farklarını en aza indirmesi, bu konuda olabilecek farklılıkları en aza indirmiş durumdadır. Taşra kökenliler, çeşitli sosyal süreçlerin tesiriyle, önceden sahip oldukları değerleri, kente intibak sürecinde büyük ölçüde değiştirmektedirler. Görünen odur ki, belli sosyal çevreye ait değerler, çevrenin değişmesiyle büyük ölçüde kaybedilmektedir. (varsayımımız kısmen doğrulanmıştır) (A-2).

Üçüncü yan varsayımda, Ç.K.U.'ların dinî pratikler hususunda, günlük namazlara ilgisiz kalmalarına karşılık, oruç, cuma ve bayram namazları gibi belli aralıklarla yapılan ibadetlere karşı ilgilerinin yüksek olduğu düşünülmüyordu. Ayrıca bütün ibadetler hakkındaki tutumların ise olumlu olduğu düşünülmüyordu. Gerçekten, Ç.K.U.'ların günlük namazlar konusunda olumlu davranışları çok düşük iken, cuma ve bayram namazları ile oruç hakkındaki davranışları oldukça yüksek seviyededir. İbadetler arasındaki bu dengesizliğin sebebi dinî bilgi ve kültürün eksikliği yanında, çevre, mekan ve zaman uyumsuzluğu olarak tesbit edilmiştir. Ayrıca, insanın bizzat kendisinden kaynaklanan tembellik ve ihmâl gibihususların da bu konuda müessir olduğu görülmüştür.

İbadet hayatındaki çeşitli aksaklıklara rağmen Ç.K.U.'ların ekseriyeti, ibadetlerin yapılması gerektiği hususunda olumlu tutumlara sahiptir. Çünkü, zekat, hac, kurban vs. gibi ibadetler konusundaki uygulama esasları olumlu karşılanmakta ve yapılması gerektiği hakkında yaygın kanaatler mevcuttur (varsayımımız doğrulanmıştır.) (A-3).

Dördüncü yan varsayımda, Ç.K.U.'ların çalışma şartları ve sosyal çevrenin baskısı sebebiyle dinî ibadetleri yerine getirmelerinin pek mümkün olmadığı düşünülmüyordu. Sanayideki çalışma şartları ve özellikleri, işverenlerin tutumları veya çalışanların çekinmeleri

gibi sebepler, dinî hayat için olumsuz tesirlere sahip olmaktadır. Nitekim dinî ibadetler ile dinî mahiyetteki tutum ve davranışlar konusunda elde edilen bulgularda bu durum açıkça görülmektedir. Çünkü, dinî emirler ve ibadetler ferdi olduğu kadar, sosyal bir hüviyete de sahiptir. Bu yüzden dinî hayatın devamlılığı için, ferdin hususî şartları ile sosyal çevre ve şartların uyum içinde olması gerekmektedir (varsayımımız doğrulanmıştır) (A-4).

Beşinci yan varsayımda, Ç.K.U.'ların dinî inanç ve ibadetler konusunda içinde buldukları olumsuzluklarından birinin, dinî konulardaki yetersizlikleri kabul edilmiş, bu durumun, dinî problemlerin ortaya çıkışında önemli role sahip olduğu düşünülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, Ç.K.U.'ların hemen hemen hepsi, kendilerini, dinî bilgi ve kültür açısından yetersiz görmektedirler. Bu konuda kendilerini yeterli görenler ise, genellikle dine ve dinî değerlere karşı negatif bir tutum içerisinde olanlardır. Sonuç olarak, bütün insanımızda olduğu gibi, Ç.K.U.'ların da din eğitimi ve öğretimi hususundaki eksikliklerinin çok olduğu tespit edilmiştir. Ç.K.U.'ların, dinî inançlar karşısındaki tutumları ekseriyetle olumlu olduğundan, herkes eksikliklerinin farkında olup, mevcut dinî bilgi ve eğitim yönünden eksikliklerinin giderilmesini istemektedirler. Bu durum, din eğitimi ve öğretiminin önemini, en bariz şekilde göstermektedir. Gerek kitle iletişim vasıtalarıyla, gerek örgün ve yaygın eğitim kurumlarıyla toplumun ihtiyacı olan din eğitimi ve öğretiminin yeterli seviyede verilmesi gerekmektedir. Nitekim, dinî yaşayışa ait problemlerin pek çoğu, ferdin inandığı dinin esaslarını tam olarak bilmediğinden kaynaklanmaktadır. (varsayımımız doğrulanmıştır) (A-5). Mesela, Ç.K.U.'lar içinde -özellikle küçük yaşta olanlar-gusül abdestinin nasıl alınacağını bilmeyenler bir hayli yüksektir. Gusül abdestini, yani dinî temizliği bilmeyen birisinin, abdestle yapılması gereken ibadetleri yapması düşünülemez. Daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi, ülkemizde din eğitimi ve öğretiminin arttırılması ve en az Batı ülkeleri seviyesine çıkarılması gerekmektedir.

Altıncı yan varsayımda, Ç.K.U.'larda, Allah inancının netlik arzmesine mukabil, diğer "Amentü" esaslarında farklılaşmaların olduğu öngörülmüştü. Ancak, farklılaşmaların bütün "Amentü" esaslarında olduğu görülmüştür. Allah'a iman noktasında pek farklılaşma olmamakla beraber, Allah'a iman niteliği hakkında bazı farklılıklar mevcuttur. Bunun yanında diğer esaslarda, özellikle

Kaza ve Kadere iman ile, Ahirete iman hususunda önemli farklılaşmalar mevcuttur (varsayımımız doğrulanmıştır) (A-6).

Yedinci yan varsayımda, Ç.K.U.'ların hayatında dinin belirleyici bir yönünün olmadığı öngörülüyordu. Gerçekten günümüzde her alanda yaşanan hızlı değişme sürecine bağlı olarak, siyasî, sosyal, hukukî, ekonomik ve kültürel hayatın değişime uğraması, geleneksel toplumsal yapıları sarsmıştır. Geleneksel toplumsal yapıların oluşmasında dinin ve dinî değerlerin belirleyici bir özelliğe sahip olduğu bilinmektedir. Roller, statüler ve sosyal ilişkilerin dinî formlar dahilinde oluşup, şekillenmesi sanayi öncesi toplumların genel özelliğidir. Sanayi toplumlarında ise, durum farklı bir şekil ve hüviyet arz ederek rol, statü ve ilişkilerin secüler bir ortamda belirlenmesi ile sosyal dokudaki geleneksel özellikler "geçmiş devre ait değerler" olarak yıpranmış, dinî inanç ve değerler "vicdanî kabuller" derekesine inmiştir. Başta sanayi inkılâbının doğduğu ülkelerde olmak üzere, teknolojik gelişmelerin büyük bir hızla dünyaya yayılması neticesinde, sanayi toplumlarının secüler özelliği, diğer toplumlarda da, gerek zihniyet gerekse müesseseler olarak giderek yaygınlaşmıştır. Böylece, sanayileşmek ve çağı yakalamak arzusu, bütün toplumlar için, evrensel bir özellik olarak kabul görmeye başlanmıştır.

Benzer durum, sanayileşme yolundaki ülkemiz için de geçerlidir. Geleneksel değer ve müesseselerle, sanayi toplum yapısının gerektirdiği değer ve müesseseler yer yer çatışma durumuna girmiştir. Önceki toplum yapısında baskın özellikler taşıyan ve dine göre şekillenen değerler, yeni toplumsal yapı ile beraber fonksiyonlarını yer yer kaybetmiş, sosyal hayatın seyri secüler bir hüviyet kazanmıştır. Yeni sosyal düzene göre oluşan roller, statüler ve sosyal ilişkiler mahiyet değişikliğine uğrayarak, dinî inanç ve değerlerin yerine, kanunlar, yönetmelikler konularak yeni bir sosyal düzen kurulmuştur. Nitekim, önceki toplumsal yapıların temel özelliği olan dinî karakter, yeni şartlarda tesirini ve gücünü koruyamamış ve giderek zayıflamıştır. Dolayısı ile bütün toplum kesimlerinde olduğu gibi, Ç.K.U.'ların hayatında da dinin belirleyici bir özelliğinin varlığı tespit edilememiştir. (varsayımımız doğrulanmıştır) (A-7).

Sekizinci yan varsayımımız, kuşak çatışması, yani ferдин ailesi ile ilişkisi ve aile içindeki rolü hakkında idi. Aile, toplumun temel birimi olarak, ferдин sosyalleşmesinde en önemli role sahip bir

birimdir. Fert, en küçük birim olan aile içinde şahsiyetinin temellerini almaktadır. Bu sebeple aileyi oluşturan fertlerin birbirleriyle ilişkileri çok önemlidir. Günümüzde yaşanan hızlı değişme süreci, aile müessesesinin ve fertlerin rol, statü ve fonksiyonlarını değiştirmiştir. Bu anlayışa göre, bu durum, aileyi saran, geleneksel değer ve özellikler ile yeni şartların getirdiği değer ve özelliklerin uyumsuzluğu neticesinde kuşak çatışmalarına sebep olmaktadır. Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre ise, Ç.K.U.larda kuşak çatışmalarının en asgari seviyede olduğu tespit edilmiştir. Çünkü, aile müesseseleri büyük ölçüde -çekirdek aile hüviyetine bürünse- geleneksel değerlerin ve anlayışların koruması altındadır. Bu durum ülkemiz açısından sevindirici bir durumdur. Çünkü, ailelerin dindarlık seviyeleri de oldukça yüksektir. Bu durumun oluşmasında Konya bölgesinin özel şartları da önemli role sahiptir (varsayımımız kısmen doğrulanmıştır) (A-8).

İkinci Ana Varsayımda; sanayileşme ve sosyal değişmeye bağlı olarak oluşan yeni toplumsal yapı ile eski toplumsal yapı unsurları arasındaki uyumsuzluklar sebebiyle, Ç.K.U.'ların yer yer dinî inanç ve pratiklere karşı bir yabancılaşma içerisine girerken, yerine göre de dinî inanç ve pratiklere -rasyonel bir düşünce içerisinde- şuurulu bir yönelme içerisindedir oldukları öngörülmüyordu. Gerçekten sanayileşme ile birlikte Batı dünyasında ve ülkemizde dinî inançlar ve pratikler açısından bir gerileme söz konusudur. Batı'da yapılan pek çok araştırmalarda bu açıkça görülmüştür. Sanayileşme olgusu evrensel bir olgu olduğu için, aynı sebepler, benzer neticeyi ülkemizde de ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bulgulara göre bu gerileme belirgin bir özellik arzederken, aksine, sanayi alanlarında çalışmaya başladıktan sonra dinî yönden bir ilerleme ve dinî pratiklere bir yöneliş de söz konusudur. Bu yöneliş, günümüz insanının çağdaş şartlar karşısındaki yalnızlaşmasından bir kaçış olarak düşünülebilir. Benzer durum Batı dünyasında da müşahade edilmektedir. Çünkü, dinî inançlar insanlara her zaman bir sığınma yeri olmaktadır.

Bunun nedeni, sanayi toplumlarındaki karmaşık sosyal ilişkiler ağı, insanı hem ferdî yönden, hem de sosyal yönden bir hayli yalnızlık içine itmiş durumdadır. Cemeatvari ilişkilerin yerine, ferdiyetçi ilişkilerin hakim olması insanları yalnızlığa sevkederken, sanayi toplumlarında hakim olan siyasi sistemler ve ideolojiler de mevcut şartlar karşısında insana bir dayanma gücü verememekte-

dir. Bunların yanında, insanların ihtiyaçları sadece ekonomik düzeyde ele alınarak, moral ihtiyaçları ise daima ihmal, hatta inkar edilerek homo-ekonomicus bir insan tipi meydana getirilmeye çalışılmaktadır. Batı dünyasında mevcut sosyal düzene ve anlayışa karşı pek çok dinî ve felsefî akımlar ortaya çıkmıştır. Nihayet Batı dünyasında çok çeşitli tarikat ve mezheplerin ortaya çıkışı insanların kendilerini yeniden sorgulamaları neticesinde olmaktadır. Hatta bunlar arasında insanlığın kurtuluşu için yeniden katolik inanışa dönmeyi bile teklif edenler olmuştur. Hızı, Batı toplumlarındaki kadar olmasa da, ülkemizde de benzer arayış ve sorgulamalar neticesinde benzer durumlar yaşanmaktadır. Çünkü, insan, yapı itibari ile içinde bulunduğu durum ve şartlardan memnun olmadığı zaman, fundamentalist bir yaklaşım ile geçmişteki değerlere tekrar dönme ihtiyacı duyarak, yaşanan hayatın monotonluğundan, geçmişin güzelliklerine doğru yönelmek istemektedir. Ülkemizdeki son bir kaç seneden beri, gittikçe yükselen oranda dine yönelme hareketinin temelinde bu sosyo-psikolojik sebepler vardır. Çünkü, insanlar, yaşadıkları hayatın manasını daima bir inanç sistemi içinde aramaktadırlar. Günümüz şartları ise, bu ihtiyacı giderememektedir.(B)

İkinci Ana Varsayıma bağlı olarak düşünülen dinî cemeat ve tarikatlara yönelme olayı kısmen doğrulanmıştır. Çünkü Ç.K.U.'larda, dinî cemeat ve tarikatlara karşı ilginin düşük seviyede kaldığı tespit edilmiştir. Ancak ilginin azlığı bir ölçüde ülkemiz şartlarında konunun "nazikliğine" bağlanabilir. Fakat, asırlardan beri ilgili müesseselerin toplumla içiçe geliştiğini düşünecek olursak, ilginin tespit edilenden yüksek olduğu düşünülebilir. Ayrıca, yukarıda izah edildiği gibi çeşitli sosyo-psikolojik faktörlerin yanında, dinî bilgi ve kültürü eksik olanların bu eksikliklerini hissederek ilgili müesseselere yönelmeleri, dini değerlerin canlı tutulmasına bağlanabilir. Çünkü bu müesseseler dinî hayatın yoğunluğunun arttığı yerlerdir. Nitekim, bu müesseselere girenlerin çoğu, kendilerinde dinî yönden olumlu gelişmelerin olduğunu söylemektedirler. (Varsayımımız doğrulanmıştır.) (B-1).

Sanayileşme ve sosyal değişme süreci, cemeatvari değer ve müesseselerin fonksiyonlarını azaltmakta olup, buna karşılık ferdiyetçi eğilimleri arttırmaktadır. Bu durum, dinî öğretilerin teşvik ettiği sosyal ilişkiler ağı ile, pratik hayatın gerçekleri arasında bir uyumsuzluk haline sebep olmaktadır. Ç.K.U.'lar, yardımlaşma ve dayanışma gibi toplum hayatının vazgeçilmez temellerini kabul etmek-

ile beraber, ancak pratikte bugün bu anlayışların yokluğundan şikayet etmektedirler. Bu eksiklik, bugün toplumsal hayatın canlılığını yok eden önemli bir problemdir. Sosyal barış ve huzurun devamlılığı ancak yardımlaşma ile mümkündür. Ayrıca, Ç.K.U.'lar sosyal yardımlaşma ve dayanışma ruhunun ancak dinî değerler ve müesseselerle ihya edileceğine inanmaktadırlar.(Varsayımımız doğrulanmıştır (C).

Ayrıca, sanayi hayatının gereklerinden olan yoğun çalışma hayatı ve insan-makina ilişkisi, insanî duygu ve düşünceler ile sosyal ilişkileri ters yönde etkilemektedir. Bu durum, insanları kendilerine ve topluma karşı yabancılaştırmaktadır. Bu konu değişik bölümlerde yeterli derecede izah edilmiştir. (İlgili varsayımımız doğrulanmıştır.) (D).

Sonuç olarak; Sanayileşme ve sosyal değişme süreci içerisinde, Batı dünyasında ve ülkemizde, dinî inanç ve pratikler hususunda bir gerileme söz konusudur. Bu gerileme, sadece dinî alanda olmayıp, toplumsal hayat için gerekli olan bütün değer ve müesseseleri kapsamaktadır. Çeşitli vesilelerle açıkladığımız gibi, bunların temelinde tarım toplum yapısından, sanayi toplum yapısına geçişi sağlayan ilmi, teknik ve ideolojik yönleriyle pozitivist felsefesi yatmaktadır. Bilindiği gibi pozitivist düşünceye göre, insanlığın geçirdiği zihni evreler sıralanarak, pozitivist dönemle geçiş dönemlerinin tamamlandığı ve insanlığın ilim yoluyla, eşya ve olayları yeniden değerlendirdiği, yeni ve son devre ulaşılmıştır. Pozitivist düşüncenin, herşeyi madde planına indirgeyip, laboratuvara sokma gayreti, insanlıkla beraber varolagelen metafizik alemle irtibatın kesilmesine, insanın sadece fiziki bir varlık olarak ele alınmasına ve onun maddi olmayan ihtiyaçlarının unutulmasına sebep olmuştur. Neticede maddi alem içerisinde yalnızlaşan insan, metafizik endişeleriyle başbaşa kalarak çeşitli bunalımlara sürüklenmiştir. Sosyal hayatın her sahasına yayılan pozitivist cereyanı toplumsal bir gerçeklik olarak, başta Batı dünyasına, Batılılaşma ve Çağdaşlaşma adıyla da bütün dünyada çeşitli yollarla yayılma eğilimi göstermiştir.

Ülkemizde ise sanayileşme olayı, Batı dünyasından çok farklı bir şekilde ele alınmış, ilmi ve teknolojik birikimden ziyade, kültürel ve sosyal alanlarda yapılmış köklü değişikliklerle gerçekleştirilmek istenmiştir. Neticede, hem yapılan yanlışlıklar, hem de Batılı sanayileşmiş toplumların pozitivist kaynaklı ideolojileri

sebebiyle, ülkemizde dinî ve sosyal hayat bir çalkalanma içerisine girmiştir.

Batı dünyasında sanayileşme faaliyetleri, ilmî ve teknik birimlerin yanında, uzun vadede sanayileşme için gerekli bütün sosyal, siyasî, ekonomik ve kültürel vasatın oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamaların içinde, sanayi için gerekli işgücü ve hammaddenin temini ile mamül maddelerin pazarlanması için sömürgecilik faaliyetleri bile mevcuttur.

Tarih itibariyle Batı'da çok önceleri başlayan sanayileşme hareketleri, ülkemizde sosyal yapı ve ihtiyaçların farklılığı münasebeti ile belli bir dönem hiç farkedilmemiş, hatta ihtiyaç bile hissedilmemiştir. Matbaa ve Gazetenin icadı gibi... Daha sonraları sanayileşme ihtiyacı başta askerî alanda olmak üzere, diğer alanlara yayılmıştır. Bunun için bir dizi tedbirler alınmış, siyasî ve sosyal reformlarla sanayileşme olayı bir arada değerlendirilmiştir.

Daha sonra memleketteki değişmelere bağlı olarak, matbaa, dokuma sanayi, deri sanayi, şişe ve cam sanayii, silah sanayi gibi küçük veya orta büyüklükte fabrikalar devreye sokularak ihtiyaçlar temin edilmeye çalışılmıştır. Bu arada askerî alanda yaşanan mağlubiyetler ile ekonomik ve sosyal çöküntüler, sanayileşmeyi tek kurtuluş yolu haline getirmiştir. Bu amaçla sosyal bünyeyi uygun hale getirmek için çok yönlü değişiklikler yapılmış, fakat günümüze kadar sanayileşme yolunda pek önemli adımlar atılamamıştır. Yapılan şey yine Batı'yı çok çok gerilerden izlemek olmuştur.

Çünkü ülkemizde yapılan faaliyetler ile sanayileşme arasında nedensel bir bağ yoktur. Bunu iki şekilde izah edebiliriz: Bunlardan birincisi, sanayi toplum yapısının neticesi olabilecek özellikler, sanayileşmenin sebepleri olarak görülmüştür. Mesela, sanayileşme olgusu bir ilmî ve teknoloji üretimi meselesidir. Üretilen bilgi ve teknolojinin sosyal hayatta işlerlik kazanması, ekonomik ve sosyal hayata yansımaları ancak üretime geçişle mümkün olabilir. Biz de ise, Batı model alınmak üzere, sanayi toplumunun sosyal organizasyonu gerçekleştirilmeye çalışılmış fakat sanayileşme için gerekli olan, bilgi ve teknoloji üretimi gerçekleştirilememiştir. Yani sanayileşme, Batılılaşma ve modernleşme ile beraber ele alınmıştır. Şöyleki, sanayileşmiş toplumlarda, sosyal mobilite ve değişimin hızlanması, işbölümü, ihtisaslaşma ve okuma-yazma oranının artması, ailelerin parçalanarak çekirdek aile hüviyeti kazanması, ka-

dının sosyal hayatta aktif rol alması vs. gibi değişikliklerin meydana gelmesi beklenebilir. Bu hadiseler sanayi toplumları için geçerli olan genel özelliklerdir. Biz de ise, bunun tam tersine, okuma yazma oranının arttırılması, kadına belli sosyal haklar ve statülerin verilmesi gibi özellikler toplumda yaygınlaştırılarak sanayileşmenin sağlanabileceği düşünülmüştür. Dünya üzerinde bu şekilde meseleyi tersinden ele alarak kalkınmış ve sanayileşmiş bir tek devlet gösterilemez. Bu durum Erol Güngör'ün tabiri ile "termometreyi avucumuzun içinde nefesimizle ısıtarak, ibresinin yükselmesini sağlamaktır". Halbuki ibrenin yükselmesi, hiç bir zaman odanın ısısının yükseldiğini göstermediği gibi, belli sosyal ve siyasal düzenlemelerle sanayileşmenin de sağlanması da düşünülemez.

İkinci sebep ise, gerikalmiş ülkelerin genellikle sanayileşmeyi teknoloji transferi ile gerçekleştirmeye çalışmalarıdır. Bu da hiç bir toplum için mümkün olmamıştır. Çünkü teknoloji transfer edilirken, onun içinden çıktığı fikrî ve ideolojik yapı, yani kültür unsurları da beraberinde gelmektedir. Neticede, "Batı'nın ilmini ve tekniğini alır, kültürünü almaz" şeklindeki yaklaşımlar hiç bir zaman olumlu sonuç vermemiş ve de bu mantıkla hareket eden hiç bir toplum sanayileşememiştir. Çünkü ithal teknolojiler, zihniyet ve kültürleriyle geldiklerinden ve genellikle Batı ülkelerinin deneyimleri esas alındığından, hadisenin milli kültür boyutu daima göz ardı edilmiştir. Halbuki, Japonya, geleneksel kültürünü göz önüne alarak, teknolojisini kendisi üretmiş, bugün pek çok Batılı ülkeyi teknolojik alanda geride bırakmıştır.

Bu neticeler göz önüne alınırca, sanayileşme, kendi kültür temellerimize yönelinerek, bilgi ve teknolojiyi kendimiz üretme yoluna girmeli ve çalışmalarımızı bu şekilde yoğunlaştırmalıyız. Eğer kendi kaynağımızdan beslenen bir sanayileşme yolu gerçekleştirebilirsek, bugün sanayi toplumlarının yaşadığı, çevre ve insan kaynaklı pek çok toplumsal problemi en asgari seviyede atlatmanın yolunu keşfetmiş olabiliriz. Bugün genelde yaşadığımız sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî problemler, hep yanlış kaynaklardan beslenmemizden doğmaktadır.

EKLER

Örnekleme Oluşturan ÇKU'ların İşyerleri

İşyeri	Sayı
Alüminyum Profilci	1
Madenî Eşya Üretimi	8
Kaynakçı	4
Ambalaj Sanayi	4
Mobilya İmalatı	3
Deri Konfeksiyonu	2
Oto Lastik	2
Halıcılık	3
Yün İplik Fabrikası	4
Deterjan-Soda Fabrikası	3
Yem Fabrikası	1
Çelik Döküm	7
Rulman Yatakları	2
Tarım Makinaları İmalatı	8
Kalorifer İmalatı	3
Presçi	1
Vinç-Çerreskol	6
Takım Tezgahları	11
Un Fabrikası İmalatı	5
Değirmen Makinaları İmalatı	3
Karasörcü	5
Remork İmalatı	4
Dişli Parçaları İmalatı	6
Motor Subapları	8
Alüminyum Tüp İmalatı	4
İş Malzemeleri İmalatı	5
Mermer İmalatı	4
Toplam	117

Ek Tablo-1

Allah'in Varlığına İnanma ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Yaşa Göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
13-17	2 5.3	2 5.3	8 21.0	26 68.4	-	38
18-21	-	-	2 7.7	24 92.3	-	26
22-40	1 2	-	3 6.1	45 91.8	-	49
41-60	1 2.5	-	-	3 7.5	-	4
Toplam	4	2	13	95	-	117
$\chi^2: 16.116 \quad P<0.05$						
Medeni Durumuna göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
Evli	2 4.1	-	4 8.1	43 87.8	-	49
Bekar	11 16.2	2 2.9	-	55 80.9	-	68
Toplam	13	2	4	98	-	117
$\chi^2: 13.551 \quad P<0.01$						
Öğrenim Seviyelerine göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
İlkokul M.	6 6.8	1 1.1	2 2.2	80 89.9	-	89
Ortaokul M.	2 22.2	1 11.1	1 11.1	5 55.6	-	9
Lise M.	4 25	-	-	12 75	-	16
Üniv. M.	1 33.3	-	1 33.3	1 33.4	-	3
Toplam	13	2	4	98	-	117
$\chi^2: 16.294 \quad P<0.05$						
Mesleki Statüye göre	1	2	3	4	Toplam	
Çırak	10 22.8	2 4.6	2 4.6	30 68.1	44	
Kalfa	2 5.9	-	-	32 94.1	34	
Usta	1 2.9	-	2 5.9	36 92.3	39	
Toplam	13	2	4	98	117	
$\chi^2: 17.618 \quad P<0.01$						

Ek Tablo-2

İman Esasları ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi

Öğrenim Seviyelerine Göre	Tam İnananlar	Tam İnanmayanlar	Toplam
İlkokul M.	84 94.4	5 5.56	89
Ortaokul M.	7 77.8	2 22.2	9
Lise M.	14 87.5	2 12.5	16
Ünv. M.	2 66.7	1 33.3	3
Toplam	107	10	117
$\chi^2: 4.167 \quad P>0.05$			

Sosyal Güvenceye Göre	Tam İnananlar	Tam İnanmayanlar	Toplam
Sigortalı	96 96	4 4	100
Sigortasız	6 60	4 40	10
Cevapsız	5 71.4	2 28.6	7
Toplam	107	10	117
$\chi^2: 12.886 \quad P<0.01$			

Yaş'a Göre	Tam İnananlar	Tam İnanmayanlar	Toplam
13-17	34 89.4	4 10.6	38
18-27	25 96.1	1 3.9	26
21-40	45 91.8	4 8.2	49
41-60	3 75	1 25	4
Toplam	107	10	117
$\chi^2: 2.053 \quad P>0.05$			

Ek Tablo-3

İbadetler ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi:

4.916 P>0.05 5.770 P>0.51 2.170 P>0.05 5.053 P>0.05 2.441 P>0.05

	K.K. Okuma			S.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
50 binden az	11	52	1	18	46	-	59	4	1	58	5	1	61	2	1	64
	17.1	81.2	1.6	28.1	71.3	-	92.1	6.2	1.6	90.4	7.8	1.6	95.3	3.1	1.6	
50-500 Arası	13	30	-	14	38	1	38	4	1	40	3	-	40	3	-	43
	30.2	69.8	-	32.6	65.1	2.3	88.3	9.30	2.8	93	7	-	93	7	-	
500 bin	4	6	-	6	4	-	8	2	-	7	3	-	9	1	-	10
	40	60	-	60	40	-	80	20	-	70	30	-	90	10	-	
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

 χ^2 1.776 P>0.05 1.876 P>0.05 0.563 P>0.05 1.486 P>0.05 1.454 P>0.05

	K.K. Okuma			S.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
Taşra	13	47	-	18	42	-	55	4	1	54	5	1	57	3	-	60
	21.7	78.3	-	30	70	-	91.7	6.7	1.7	90	8.3	1.6	95	5	-	
İl Merkezi	15	42	1	20	36	1	50	6	1	51	6	-	53	3	1	57
	26.3	73.7	1.75	35	63.1	1.8	87.8	10.5	1.8	89.4	10.5	-	92.9	5.2	1.8	
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

 χ^2 3.263 P>0.05 2.772 P>0.05 1.750 P>0.05 2.016 P>0.05 2.921 P>0.05

Mesleki Statüye Göre	K.K. Okuma			S.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
Çıracak	12	31	1	14	30	-	39	4	1	39	4	1	40	3	1	44
	27.2	70.4	2.2	31.8	68.1	-	88.6	9	2.2	88.6	9	2.2	90.1	6.9	2.2	
Kalfa	9	25	-	12	21	1	30	3	1	31	3	-	32	2	-	39
	33.9	66.1	-	33.3	64.5	2.2	89.3	8.5	2.2	90	10	-	94	6	-	
Usta	7	32	-	12	27	-	36	3	-	35	4	-	38	1	-	39
	18	82	-	30.8	69.2	-	92.3	7.7	-	89.8	10.2	-	97.4	2.6	-	
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

$\chi^2 4.047 P > 0.05$ $1.239 P > 0.05$ $8.495 P > 0.05$ $16.535 P > 0.05$ $4.946 P > 0.05$

Sosyal Güvenlik Durumuna Göre	K.K. Okuma			5.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
Sigortalı	22	77	1	32	67	1	93	5	2	95	4	1	97	2	1	100
	22	77	1	32	67	1	93	5	2	95	4	1	97	2	1	
Sigortasız	5	5	-	4	6	-	7	3	-	6	4	-	8	2	-	10
	50	50	-	40	60	-	70	30	-	60	40	-	80	20	-	
Cevapsız	1	6	-	2	5	-	5	2	-	4	3	-	6	1	-	7
	14.2	85.8	-	28.5	71.5	-	71.5	28.5	-	57.1	42.9	-	85.8	14.2	-	
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

 $\chi^2 1.355 P > 0.05$ $1.697 P > 0.05$ $2.226 P > 0.05$ $1.880 P > 0.05$ $1.302 P > 0.05$

Medenî Duruma Göre	K.K. Okuma			5.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
Evli	13	36	-	18	31	-	45	4	-	44	4	1	47	2	-	49
	31	69	-	42	58	-	90.1	9.9	-	89	9.5	2.2	95.6	4.4	-	
Bekar	15	52	1	20	47	1	60	6	2	61	7	-	63	4	1	68
	21.4	76.4	2.2	29	69	2.1	90	6.9	2.3	91.5	8.5	-	93.2	5.4	1.4	
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

 $\chi^2 8.418 P > 0.05$ $3.969 P > 0.05$ $6.065 P > 0.05$ $4.253 P > 0.05$ $3.585 P > 0.05$

Çalışma Süresine Göre	K.K. Okuma			5.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
8 Saat	9	49	-	15	43	1	54	3	1	54	4	-	55	2	1	58
	16.2	83.8	-	23.3	71.6	2.1	91.2	6.6	2.2	91.2	8.8	-	83.5	5.3	2.2	
10 Saat	9	13	-	8	14	-	20	2	-	19	3	-	21	1	-	22
	41.2	58.8	-	46.1	53.9	-	90.1	9.9	-	87	13	-	93.5	6.5	-	
12 Saat	9	23	1	13	20	-	29	3	1	29	3	1	31	2	-	33
	31.4	65.4	9.2	34.7	65.3	-	87.2	9.6	3.2	87.2	9.6	3.2	92.4	7.6	-	
16 Saat	1	3	-	2	2	-	2	2	-	3	1	-	3	1	-	4
	25	75	-	50	50	-	50	50	-	75	25	-	75	25	-	
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

$\chi^2_{4.556} P > 0.05$ $5.150 P > 0.05$ $3.470 P > 0.05$ $4.281 P > 0.05$ $3.025 P > 0.05$

Alınan Ücrete Göre	K.K. Okuma			S.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
300 Binden Az	7 33.3	20 63.3	1 3.4	11 41.2	16 56.4	1 2.2	24 95.7	3 10.7	1 3.6	24 85.7	3 10.7	1 3.6	26 92.8	2 7.2	-	28
300-500 Ar.	7 17.5	33 82.5	-	12 30	28 70	-	36 90	3 7.5	1 2.5	38 95	2 5	-	37 92.5	2 5	1 2.5	40
500-700 Ar.	6 28.5	15 71.5	-	8 38	13 62	-	19 90.5	2 9.5	-	19 90.5	2 9.5	-	21 95.2	1 4.8	-	21
700 Bin ve Yuk.	6 27.2	16 72.8	-	6 27.2	16 72.8	-	21 95.4	1 4.6	-	20 90.9	2 9.1	-	21 95.4	1 4.6	-	22
Cevapsız	2 33.4	4 66.6	-	1 16.7	5 83.3	-	5 83.3	1 19.7	-	5 83.3	1 16.7	-	6 100	-	-	6
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

 $\chi^2_{4.007} P > 0.05$ $4.194 P > 0.05$ $3.701 P > 0.05$ $3.936 P > 0.05$ $3.704 P > 0.05$

Yaşa Göre	K.K. Okuma			S.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
13-17	9 23.7	28 73.7	1 2.6	14 36.8	24 63.2	-	35 92.1	3 7.9	-	34 89.5	4 10.5	-	36 94.7	2 5.3	-	38
18-21	7 26.9	19 73.1	-	7 26.9	18 69.2	1 3.9	22 84.8	4 15.4	-	23 88.4	3 11.6	-	25 96.1	1 3.9	-	26
22-40	10 20.4	39 79.6	-	15 30.6	34 69.4	-	45 91.8	3 6.2	1 2	46 93.8	3 6.2	-	46 93.8	2 4	1 2.2	49
41-60	2 50	2 50	-	2 50	2 50	-	3 75	1 25	-	3 75	1 25	-	3 75	1 25	-	4
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

 $\chi^2_{1.167} P > 0.05$ $1.122 P > 0.05$ $8.853 P > 0.05$ $9.820 P > 0.5$ $6.530 P > 0.05$

Öğrenim Seviyesine Göre	K.K. Okuma			S.V. Namaz			Cuma Nam.			Bayram N.			Oruç			Toplam
	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	E	H	C	
İlkokul M.	20 22.5	68 76.4	1 1.1	30 33.7	58 56.2	1 1.1	84 94.4	4 4.5	1 1.1	82 9.2	7 7.9	-	86 96.6	2 2.3	1 1.1	89
Ortaokul M.	3 33.4	6 66.6	-	2 22.2	7 77.8	-	7 77.8	2 22.2	-	7 77.8	2 22.2	-	8 88.8	1 11.1	-	9
Lise M.	4 25	12 75	-	5 31.3	11 68.7	-	12 75	3 18.7	1 6.3	14 87.5	2 12.5	-	14 87.5	2 12.5	-	16
Üniver. M.	1 33.4	2 66.6	-	1 33.4	2 66.6	-	2 66.6	1 33.4	-	2 66.6	-	1 33.4	2 66.6	1 33.4	-	3
Toplam	28	88	1	38	78	1	105	10	2	105	11	1	110	6	1	117

Ek Tablo-4

Zekat Hakkında Tutumlarla, Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi

 $\chi^2: 37.276 P<0.01$

Oğretim Seviyesine Göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
İlkokul M.	1 1.1	3 3.4	81 91	4 4.5	-	89
Ortaokul M.	-	4 44.4	2 22.2	2 22.2	1 11.2	9
Lise M.	-	3 18.7	12 75	-	1 6.3	16
Ünv. M.	-	-	1 33.4	2 66.6	-	3
Toplam	1	10	96	8	2	117

 $\chi^2: 6.789 P>0.05$

Yaşa Göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
13-17	-	3 7.9	31 81.6	3 7.9	1 2.6	38
18-21.	1 3.8	2 7.8	22 84.6	1 3.8	-	26
22-40	-	5 10.2	40 81.6	3 6.2	1 2	49
41-60	-	-	3 75	1 25	-	4
Toplam	1	10	96	8	2	117

 $\chi^2: 2.463 P>0.05$

Medeni Durumuna Göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
Evlili	-	6 12.2	40 81.6	3 6.1	49	
Bekar	1 1.5	4 6.1	56 84.8	5 7.6	66	
Toplam	1	10	96	8	115	

Ek Tablo-5

Hac Konusundaki Tutumlarla, Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi

 $\chi^2: 15.777 P>0.05$

Yaşa Göre	1	2	3	4	5	Cevapsız	Toplam
13-17	-	1 2.5	2 5.3	31 81.6	2 5.3	2 5.3	38
18-21	-	-	2 7.7	23 88.5	1 3.8	-	26
22-40	-	-	4 80.2	45 91.8	-	-	49
41-60	-	-	2 50	2 50	-	-	4
Toplam	0	1	10	101	3	2	117

 $\chi^2: 24.584 P<0.01$

Öğretim Düzeyine Göre	1	2	3	4	5	Cevapsız	Toplam
İlkokul M.	-	-	3 3.4	84 94.4	1 1.1	1 1.1	89
Ortaokul M.	-	1 1.11	3 33.3	4 44.5	1 1.1	-	9
Lise M.	-	-	3 18.8	11 66.8	1 6.2	1 6.2	16
Üniver. M.	-	-	1 33.4	2 66.6	-	-	3
Toplam	0	1	10	101	3	2	117

 $\chi^2: 5.397 P>0.05$

Medenî Duruma Göre	1	2	3	4	5	Cevapsız	Toplam
Evli	-	-	4 8.2	41 83.7	2 4.1	2 4.1	49
Bekar	-	1 1.5	6 8.8	60 88.2	1 1.5	-	68
Toplam	0	1	10	101	3	2	117

Ek Tablo-6

Gusûl Abdesti Hakkındaki Bilgi Düzeyi ile Değişkenler Arasındaki İlişkiler

$\chi^2: 33.587 P<0.01$

Yaşa Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Toplam
13-17	19 50	6 15.8	13 34.2	38
18-21	19 73	5 19.2	2 7.8	26
22-40	46 93.9	3 6.1	-	49
41-60	4 100	-	-	4
Toplam	88	14	15	117

$\chi^2: 26.029 P<0.01$

Medeni Duruma Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Toplam
Evli	47 95.9	2 4.1	-	49
Bekar	41 60.3	12 17.6	15 22.1	68
Toplam	88	14	15	117

$\chi^2: 23.559 P<0.01$

Öğrenim Düzeyine Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Toplam
İlkokul Mez.	76 85.4	5 5.6	8 9	89
Ortaokul M.	4 44.5	3 33.3	2 22.2	9
Lise Mez.	7 43.7	6 37.5	3 18.8	16
Üniversite M.	1 33.4	-	2 66.6	3
Toplam	88	14	15	117

$\chi^2: 9.709 P>0.05$

Gelir Düzeyine Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Toplam
300 binden az	22 78.6	4 14.3	2 7.1	28
300-500bin arası	28 70	5 12.5	7 17.5	40
500-700bin arası	18 85.7	2 9.5	1 4.8	21
700bin ve daha yuk.	18 81.8	2 9.1	2 9.1	22
Cevapsız	2 33.3	1 16.7	3 50	6
Toplam	88	14	15	117

Ek Tablo-7

İslam'ın Bütün Şartlarını Yerine Getirme Durumuna Göre Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi

$\chi^2: 7.152 P>0.05$

Öğretim Düzeyine Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Cevapsız	Toplam
İlkokul M.	13 14.6	56 63	19 21.3	1 1.1	89
Ortaokul M.	3 33.3	4 44.4	2 22.2	-	9
Lise M.	3 18.7	6 37.5	7 43.8	-	16
Üniv. M.	1 33.3	1 33.3	1 33.4	-	9
Toplam	20	67	29	1	117

$\chi^2: 14.624 P<0.01$

Ailenin Gelir Düzeyine Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Cevapsız	Toplam
250 binden az	7 11	41 64	16 25	-	64
250-500 arası	8 18.7	24 55.9	11 25.6	-	43
500 bin ve yuk.	5 50	2 20	2 20	1 10	10
Toplam	20	67	29	1	117

$\chi^2: 14.624 P>0.05$

Mesleki Statüye Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Cevapsız	Toplam
Çıracak	8 18.1	27 61.3	9 20.4	-	44
Kalfa	5 14.8	18 53	11 32.3	-	34
Usta	7 18	22 56.4	9 23	1 2.6	39
Toplam	20	67	29	1	117

$\chi^2: 5.244 P>0.05$

Sosyal Güvence Durumuna Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Cevapsız	Toplam
Sigortalı	14 14	59 59	26 26	1 1	100
Sigortasız	4 40	5 50	1 10	-	10
Cevapsız	2 28.5	3 43	2 28.5	-	7
Toplam	20	67	29	1	117

$\chi^2: 4.185 P>0.05$

Medeni Duruma Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Cevapsız	Toplam
Evli	12 24.5	26 53.1	11 22.4	-	49
Bekar	8 11.8	41 60.3	18 26.5	1 1.4	68
Toplam	20	67	29	1	117

 $\chi^2: 5.063 P>0.05$

Çalışma Süresine Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Cevapsız	Toplam
8 Saat	9 15.5	32 55.2	17 29.3	-	58
10 Saat	4 18.9	12 54.5	6 29.3	-	22
12 Saat	6 29.6	21 63.6	5 15.6	1 3.2	33
16 Saat	1 25	2 50	1 25	-	4
Toplam	20	67	29	1	117

Ek Tablo 8- İslâm'ın Bütün Şartlarını Yerine Getirememe Durumu İle Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi

 $\chi^2: 19.803 P<0.05$

Öğretim Düzeyine Göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
İlkokul M.	5 6.6	8 10.5	27 35.5	35 46	1 1.4	76
Ortaokul M.	2 33.4	-	2 33.4	1 16.6	1 16.6	6
Lise M.	3 23	4 30.8	4 30.8	2 15.4	-	13
Ünv. M.	-	1 50	1 50	-	-	2
Toplam	10	13	34	38	2	117

 $\chi^2: 11.993 P<0.01$

Medeni Duruma Göre	1	2	3	4	Cevapsız	Toplam
Evli	3 7	11 25.6	13 30.2	16 37.2	-	43
Bekar	7 13	2 3.7	22 40.7	22 40.7	1 1.9	54
Toplam	10	13	34	38	2	117

$\chi^2: 23.559 P<0.01$

Öğretim Düzeyine Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Toplam
İlkokul M.	76 85.4	5 5.6	8 9	89
Ortaokul M.	4 44.5	3 33.3	2 22.2	9
Lise M.	7 42.7	6 37.5	3 18.8	16
Üniv. M.	1 33.4	-	2 66.6	3
Toplam	88	14	15	117

 $\chi^2: 9.709 P<0.05$

Alınan Ücrete Göre	Evet	Kısmen	Hayır	Toplam
300 Binden Az	22 78.6	4 14.3	2 7.1	28
300-500 Arası	28 70	5 12.5	7 17.5	40
500-700 Arası	18 85.7	2 9.5	1 4.8	21
700 bin ve Yuk.	18 81.8	2 9.1	2 9.1	22
Cevapsız	2 33.3	1 16.7	3 50	6
Toplam	88	14	15	117

Ek Tablo- 9

Namaz İbadetinin Yerine Getirilmemesi Halindeki Tutumlarla Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi

χ^2 : 7.468 P<0.05

Oğretim DüzeyineGöre	Evet	Hayır	Cevapsız	Toplam
İlkokul M.	72 90	2 2.5	6 7.5	80
Ortaokul M.	8 100	-	-	8
Lise M.	13 92.9	1 7.1	-	14
Ünv. M.	2 66.6	1 33.4	-	3
Toplam	95	4	6	105

χ^2 : 102.898 P<0.01

Yaş'a Göre	Evet	Hayır	Cevapsız	Toplam
13-17	33 89.1	2 5.4	2 5.4	37
18-21.	22 88	1 4	2 8	25
22-40	39 97.5	-	1 2.5	40
41-60	1 33.3	14 33.3	1 33.3	3
Toplam	95	4	6	105

χ^2 : 112.467 P<0.01

MedeniDuruma Göre	Evet	Hayır	Cevapsız	Toplam
Evli	36 90	2 5	2 5	40
Bekar	59 90.7	2 3.1	4 6.2	65
Toplam	95	4	6	105

1-Yaşınız

.....

2-Medeni Durumunuz

- () 1-Evli
 () 2-Bekar
 () 3-Eşi öldü
 () 4-Foşandı
 () 5-Ayrı yaşıyor

3-Öğrenim Durumunuz

- () 1-Okur-yazar değil
 () 2-İlkokul Mezunu
 () 3-Orta ve Dengi Okul Terk
 () 4-Orta ve Dengi Okul Mezunu
 () 5-Lise ve Dengi Okul Terk
 () 6-Lise ve Dengi Mezunu
 () 7-Üniversite Terk
 () 8-Üniversite Mezunu

4-Konya'da kimlerle ikamet ediyorsunuz?

- () 1-Eşim ve çocuklarımla
 () 2-Annem, babam ve kardeşlerimle
 () 3-Annem, babam, eşim ve çocuklarımla
 () 4-Akrabalarımın yanında
 () 5-Arkadaşlarımla
 () 6-Kendi başıma
 () 7-Başka (Belirtiniz).....

5-Çalıştığınız İşkolu

() 1-Alüminyum Profilci	() 15-Kalorifer İmalatı
() 2-Madeni Eşya Üretimi	() 16-Presçi
() 3-Kaynakçı	() 17-Vinç-Çerreskol
() 4-Ambalaj Sanayii	() 18-Takım Tezgahları
() 5-Mobilye İmalatı	() 19-Ün Fabrikaları İmalatı
() 6-Deri Konfeksiyon	() 20-Değirmen Makinaları İmalatı
() 7-Oto Lastik	() 21-Karasörcü
() 8-Halıcılık	() 22-Remork İmalatı
() 9-Yün İplik Fabrikası	() 23-Diğli Parçaları İmalatı
() 10-Deterjan-Soda Fabrikası	() 24-Motor Supapları
() 11-Yem Fabrikaları	() 25-Alüminyum Tüp İmalatı
() 12-Çelik Döküm	() 26-İş Malzemeleri İmalatı
() 13-Rulman Yatakları	() 27-Mermer İmalatı
() 14-Tarım Makinaları İmalatı	() 28-Başka (Belirtiniz).....

6-Çalıştığınız İşkolundaki Mesleki Statünüz nedir?

- () 1-Çırak
 () 2-Kalfa
 () 3-Usta

7-Bu Mesleği Niçin Seçtiniz?

- () 1-Çeşitli sebeplerden dolayı okuyamadığım için
 () 2-Kısa Yoldan Hayata atılmak için
 () 3-Bir meslek sahibi olmak için
 () 4-Zengin olmak ve daha iyi yaşamak için
 () 5-Annem, babam istediği için
 () 6-Bu mesleği çok sevdiğim için
 () 7-Başka (Belirtiniz).....

8-İşyerinde Günlük Çalışma Süreniz ne kadardır?

- () 1-8 saat
 () 2-10 saat
 () 3-12 saat
 () 4-16 saat
 () 5-Başka (Belirtiniz).....

9-Çalıştığınız İşyerinde Sigortalı olarak mı çalışıyorsunuz?

- () 1-Evet
 () 2-Hayır

10-Ücretinizi haftalık mı, aylık mı alıyorsunuz ve ne kadar alıyorsunuz?

- () 1- Haftalık
 () 2-Aylık
- () 1-20 binden az
 () 2-20-40 bin
 () 3-41-60 bin
 () 4-61-80 bin
 () 5-81-100 bin
 () 6-101-150 bin
 () 7-151-200 bin
 () 8-201-250 bin
 () 9-251-350 bin
 () 10-351-450 bin
 () 11-451-500 bin
 () 12-501-600 bin
 () 13-601-700 Bin
 () 14-700 bin ve daha yukarı

11-Çalıştığınız İşyerinde İhtiyaç duyduğunuz veya Eksikliğini Hissettiğiniz

- seyler Aşağıdakilerden Hangileridir? (üç kutu işaretleyiniz)
- () 1-Aydınlatma yetersiz
 () 2-Aşırı gürültü kulakları yıpratıyor
 () 3-Tuvalet ve lavabo yok
 () 4-Banyo yok
 () 5- Namaz kılacak bir yer yok
 () 6-Havalandırma yetersiz
 () 7-Temizlik ve sıhhi şartlar yetersiz
 () 8-Isıtma tertibatı yetersiz
 () 9-Dinlenme ve eğlence imkanı yok
 () 10-Yemekhane yetersiz
 () 11-Başka (Belirtiniz).....

12-Şimdiki mesleğinizden ve çalışma şartlarından memnun musunuz?

- () 1-Evet
 () 2-Hayır

13-Ne kadar zamandır bu iş kolunda çalışıyorsunuz?

- () 1-1-3 yıl
 () 2-4-6 yıl
 () 3-7-9 yıl
 () 4-10-12 yıl
 () 5-13-15 yıl
 () 6-16-18 yıl
 () 7-19-21 yıl
 () 8-22 ve daha yukarı

14-Aslen ikamet ettiğiniz yer (Aslen memleketiniz) neresidir?

- () 1-Çevre köyler
 () 2- Çevre kasabalar
 () 3- Çevre İlçeler
 () 4- Çevre iller
 () 5- İl merkezi

15- Babanızın mesleği nedir?

- () 1-Tarım ve hayvancılık
 () 2-Zanaatkarlık
 () 3-Esnaflık ve ticaret
 () 4-İşçilik () A) Sanayi alanında B) Sanayi alanı dışında ()
 () 5-Yurt dışında çalışıyor
 () 6-İşsiz
 () 7-Emekli
 () 8-Memur
 () 9-Başka (Belirtiniz).....

16-Ailenizin ortalama aylık geliri ne kadardır?

- () 1-100 binden az
 () 2-101 bin 200 bin arası
 () 3-201 bin 300 bin arası
 () 4-301 bin 400 bin arası
 () 5-401 bin 500 bin arası
 () 6-501 bin 600 bin arası
 () 7-601 bin 700 bin arası
 () 8-701 bin 1.000.000 arası
 () 9-1.000.000 ve daha yukarı

17-Boş zamanlarınızı ve tatil günlerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

- () 1-Arkadaşlarla beraber eğlenerek ve gezerek
 () 2-Ailemle beraber kalarak
 () 3-Sinemaya giderek
 () 4-Kahvehaneye giderek
 () 5-Birahaneye giderek
 () 6-Maça ve çeşitli spor etkinliklerine giderek
 () 7-T.V., Video, Teyp seyrederek ve idnleyerek
 () 8-Kitap, dergi ve gazete okuyarak
 () 9 -Belli bir şey yapmam
 () 10-Başka (Belirtiniz).....

18- En çok hangi çeşit gazeteyi okuyorsunuz?

- () 1-Bol resimli ve magazin haberleri çok olanı
 () 2-Günlük hadiseleri detaylı olarak işleyen
 () 3-Bol makale ve inceleme yazıları olanı
 () 4-Spor haberlerine çok yer veren gazeteyi
 () 5-Ahlâki ve dini konulara çok yer verenleri
 () 6-Fıkra ve karikatürü bol olanı
 () 7-Fiyatı ucuz olanı
 () 8-Cinsî konularla ilgili gazeteleri
 () 9-Elime geçen her gazeteyi okuyorum
 () 10-Gazete okumuyorum

19-En çok hangi çeşit müziği seviyor ve dinliyorsunuz?

- () 1-Türk Halk Müziği
 () 2-Türk Sanat Müziği
 () 3-Tasavvuf Müziği
 () 4-Türk Hafif Müziği
 () 5-Pop ve Rock Müziği
 () 6-Arabeesk Müziği
 () 7-Müziği sevmem ve dinlemem

20-Sigara ve Alkollü içki kullanıyor musunuz? Şayet kullanıyorsanız hangi sıklıkta kullanıyorsunuz?

()	1-Sigara	1) Her	2) Hiç	3) Bazen	4) Sık sık	5) Çok sık
()	2-Bira	()	()	()	()	()
()	3-Alkollü içki	()	()	()	()	()

21-T.V'deki en çok sevdiğiniz program türü aşağıdakilerden hangileridir?
(sadece üç kutu işaretleyiniz)

- () 1-Müzik, eğlence ve yarışma programları
- () 2-Sinema, tiyatro ve dizi programları
- () 3-Sohbet, tartışma ve açık oturum programları
- () 4-Belgesel programları
- () 5-Dini ve ahlaki programları
- () 6-Haberler ve haber programları
- () 7-Çocuk programları ve dizileri
- () 8-T.V. seyretmiyorum
- () 9-Başka (Belirtiniz).....

22-Arkadaş seçiminde nelere dikkat edersiniz?

- () 1-Herhangi bir ölçü koymama
- () 2-Aynı zevk ve özelliklere sahip olmama
- () 3-Zengin olmasına
- () 4-Dürüst ve terbiyeli olmasına
- () 5-Dindar olmasına
- () 6-Yakın akraba olmasına
- () 7-Aynı mahallede ve işyerinde olmama
- () 8-Çevrede boğenilen bir kişi olmasına
- () 9-Başka (Belirtiniz).....

23-Sizce, Türkiye'nin bugün karşı karşıya bulunduğu en önemli üç problem aşağıdakilerden hangileridir?

- () 1-Geri kalınlık
- () 2-Enflasyon ve geçim sıkıntıları
- () 3-Dış politikadaki tutarsızlıklar
- () 4-Nüfusun hızla artması
- () 5-Doğu ve Güneydoğu hadiseleri
- () 6-Siyasi çekişmeler ve istikrarsızlık
- () 7-Boşanma, ailelerin dağılması ve aile yapısındaki çözümler
- () 8-Ahlaki çöküntü ve suçluluk oranının yükselmesi
- () 9-Vergi adaletsizliği
- () 10-Dine karşı ilginin azalması
- () 11-İşsizlik ve istihdam problemleri
- () 12-Konuşu ülkelerle olan problemler
- () 13-A.T.'na giriş ve Avrupa ile bütünleşme problemi
- () 14-İnanç, düşünce ve fikir hürriyeti problemi
- () 15-Çevre kirliliği
- () 16-Planlı şehirleşme ve konut problemleri
- () 17-İçki ücretlerindeki yetersizlikler
- () 18-Başka (Belirtiniz).....

24-Sizce, dünyanın bugün karşı karşıya bulunduğu en önemli üç problem aşağıdakilerden hangileridir?

- () 1-Silahsızlanma görüşleri
- () 2-Afrika'nın çeşitli bölgelerinde insanların açlık ve ilgisizlikten ölmesi
- () 3-Güney Afrika ve dünyanın çeşitli ülkelerindeki ırk ayırımı
- () 4-Afrika'da, Rusya'da, Balkanlar'da, Filistin'de, Afganistan'da v.b.yerlerdeki müslümanların problemleri
- () 5-Doğu Blokundaki çatışmalar ve sonuçları
- () 6-Çevre kirliliği
- () 7-Müslüman ülkelerin geri kalınlığı
- () 8-Kıbrıs meselesi
- () 9-Güçlü batı devletlerinin sömürgecilik
- () 10-Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali
- () 11-Uzay projeleri
- () 12-Uyuşturucu alışkanlığı ve AIDS'in yaygınlaşması
- () 13-Fuhuş ve zinanın artması
- () 14-Toplumların dine karşı ilgisizliği
- () 15-İki Almanya'nın birleşme istekleri
- () 16-Başka (Belirtiniz).....

25-Allah'ın varlığı konusunda aşağıdaki ifadelerden kendi durumunuza en uygun olanı hangisidir?

- 1-Allah'ın varlığına inanıyorum, fakat çözenemediğim bazı hususlar var.
 2-Ailem ve çevremdekiler Allah'ın varlığına kabul ettikleri için ben de inanıyorum.
 3-Allah'ın varlığına inanmıyorum.
 4-Allah'ın varlığına kesin olarak inanıyor ve hiç bir şüphe taşımadım.
 5-Başka (Belirtiniz).....

26-İslam dininin aşağıdaki altı iman esasından, şarıkı olarak ve her hangi bir yorumla ihtiyac duyduğunuz hangilerinden inanırsınız?

(Inandıklarınızı işaretleyiniz)

- 1-Allah'a
 2-Peygamberlere
 3-Meleklere
 4-Kitaplara
 5-Ahiret gününe
 6-Kader ve Kazaya.Yani hayrın ve şerrin Allah'dan geldiğine.

27-Aşağıdaki ibadetlerden hangilerini, hangi sıklıkla yaparsınız?

	1-Evet	2-Hayır	a)Devamlı	b)Arasıra	c)Çokseyrek
☐ 1-Kur'an okunak	☐	☐	☐	☐	☐
☐ 2-Beş vakit namaz	☐	☐	☐	☐	☐
☐ 3-Cuma namazı	☐	☐	☐	☐	☐
☐ 4-Bayram namazları	☐	☐	☐	☐	☐
☐ 5-Oruç tutmak	☐	☐	☐	☐	☐

28-(Sadece namaz kılmayanlar cevaplayacak)

Namaz kılmadığınız için üzülüyor musunuz?

- 1-Evet
 2-Hayır

29-Zekat konusundaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- 1-Artık zekata gerek yoktur.Devletin sosyal kurulları bu görevi yapmaktadır.
 2-İnsanların dini inanç ve düşünceleri zayıfladı için,zekatin sosyal dayanışmada bir fonksiyonu olmaz.
 3-Dine göre zengin olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadettir.
 4-İbir ibadet olarak değil de, sosyal dayanışma için önemlidir.
 5-Başka (Belirtiniz).....

30-Hac konusundaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- 1-Hacca hiç gerek yoktur.
 2-Ülkenizin dövizleri gereksiz yere yabancılara gidiyor.
 3-Bunca fakir varken hacca gidilmemelidir.
 4-Hac bir ibadettir,şartları müsbet olanlar yerine getirmelidir.
 5-İyice yaşlandıktan sonra yerine getirilmelidir.
 6-Başka (Belirtiniz).....

31-Kurban konusundaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- 1-Kurban bir ibadet olarak değil de,sosyal dayanışma için faydalı buluyorum.
 2-Kurban,imkanı olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadettir.
 3-Onbinlerce hayvanın boğazlanması ibadet olur mu?
 4-Başka(Belirtiniz).....

32-Gusül abdesti nasıl alınır,biliyor musunuz?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

33-Yeterli dini bilgiye sahip olduğunuz kanaatindeki misiniz?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

- 34-(33.soruya verdiğiniz cevap "Kısmen" veya "Hayır" ise cevaplayınız)
Eksikliğini hissettiğiniz dini bilgileri öğrenmek ve geliştirmek ister misiniz?
() 1-Evet
() 2-Hayır
- 35-Size göre günümüzde İslâm Dini'nin bütün şartlarını yerine getirmek mümkün müdür?
() 1-Evet
() 2-Kısmen
() 3-Hayır
- 36-(35. soruya verdiğiniz cevap "Kısmen" veya "Hayır" ise cevaplayınız)
Sizce bunun sebebi nedir?
() 1-Çevremiz buna manidir, dindar olanla alay ediliyor.
() 2-Siyasi ve hukuki şartlar müsait değildir.
() 3-Çalışma şartları (zaman ,işin ağırlığı, fabrikanın özellikleri) buna imkan vermiyor.
() 4-Henkes tan olarak dini esasları bilmiyor, inançlarını tanımayor.
() 5-Başka (Belirtiniz).....
- 37-Dini inançlarınızı tatbik edip-edelemen konusunda durumunuz aşağıdakilerden hangisine uygundur?
() 1-Bildiğince kadarıyla ibadetlerini her zaman yapıyorum.
() 2-Tembellik yapıp ibadetlerini aksatıyorum.
() 3-İbadet yapmaya gerek duymuyorum.
() 4-Şimdilik gencim,yaşlanınca yapacağım.
() 5-Başka (Belirtiniz).....
- 38-İşvereninizin,işyerindeki çırak,kalfa ve ustaların dini ibadetlerini yerine getirmeleri konusundaki tutumu nasıldır?
() 1-Kendisi yapar,herkesin yapmasını ister.
() 2-Kendisi yapmaz,ama,herkese yapmasını tavsiye eder.
() 3-Kendisi yapmaz,çalışanlara da karışmaz.
() 4-Kendisi yapmaz,çalışanların da yapmasını istemez.
() 5-Kendisi yapar,ama,çalışanların karışmasını.
() 6-Kendisi yapar,ama,çalışanların yapmasını istemez.
() 7-Kendisi yapar,yanında çalışanların da ısrarla yapmalarını ister.
() 8-Başka(Belirtiniz).....
- 39-Ailenizi,dini inanç ve dini yaşayış bakımından genel olarak değerlendirdiğinizde durumları aşağıdakilerden hangisine uygundur.
() 1-Çok dindar
() 2-Dindar
() 3-Orta derecede dindar
() 4-Din ile ilgisi az
() 5-Din ile hiç ilgisi yok
() 6-Başka(Belirtiniz)
- 40-Aileniz,dini ibadetlerinizi yaptığınız konusunda size çeşitli ikazlarda bulunur mu?
() 1-Hayır,hiç bir zaman
() 2-Bazen
() 3-Genellikle
() 4-Her zaman
() 5-Başka (Belirtiniz).....
- 41-(Sadece bekar olanlar cevaplayacak)
Ailenizin size karşı tutumu genel olarak nasıldır?
() 1-Koruyucu,mükafik
() 2-Karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı
() 3-Otoriter,sert ve disiplinli
() 4-İlgisiz
() 5-Başka(Belirtiniz).....

42-(Sadece evliler cevaplayacak)

Sizin aile efradınıza karşı tutumunuz nasıldır?

- 1-Koruyucu , müffik
- 2-Karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı
- 3-Otoriter, sert ve disiplinli
- 4-İlgisiz
- 5-Başka (Belirtiniz).....

43-(Sadece bekarlar cevaplayacak)

Sizin ailenizle (anne ve babanızla) olan ilişkileriniz hangi düzeydedir?

- 1-Çok iyi
- 2-İyi
- 3-Orta
- 4-Kötü
- 5-Çok kötü
- 6-Başka (Belirtiniz).....

44-(Sadece bekarlar cevaplayacak)

Evleneceğiniz kızda en çok hangi özelliği ararsınız?

- 1-Güzel olmasını
- 2-Zengin olmasını
- 3-Asil bir aileye mensup olmasını
- 4-Dindar olmasını
- 5-Başka (Belirtiniz).....

45-Evli iseniz eşinizin, bekar iseniz evlendiğinizde eşinizin giyim ve kuşamı konusunda nasıl davranmasını istersiniz?

- 1-Dilediği gibi giyinebilir.
- 2-Topluma göre giyinmelidir.
- 3-Dini ölçülere göre giyinmelidir.
- 4-Zamana ve zemine göre giyinmelidir.
- 5-Başka (Belirtiniz).....

46-Hazar hakkındaki düşünceler aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- 1-Batıl bir inançtır
- 2-Hazarın gerçekliğine inanıyorum
- 3-Başka (Belirtiniz).....

47-Zaman zaman Allah'a dua etme ihtiyacı duyuyor musunuz?

- 1-Evet
- 2-Hayır

48-(47.soruya "Evet" diyenler cevaplayacak)

Dualarınızda Allah'dan en çok neyi istiyorsunuz?

- 1-Çalıştığı işinde başarılı olmayı
- 2-Ruhî ve manevî sıkıntılardan kurtulmayı
- 3-Maddî sıkıntılardan kurtulmayı
- 4-Günahlarının affını
- 5-Zengin olmayı
- 6-Sıhhatli ve huzurlu olmayı
- 7-Başka (Belirtiniz).....

49-Yapacağınız her işte besmele çeker misiniz?

- 1-Evet
- 2-Hayır

50-Şayet mümkün olsaydı hangi şekilde zengin olmayı isterdiniz?

- 1-Piyango, toto ve loto gibi şans oyunları ile
- 2-Kumar oynayarak
- 3-Defne bularak
- 4-Miras yoluyla
- 5-Zengin birisiyle evlenerek
- 6-Çok sıkı çalışarak
- 7-Alakerti ve helâlyollardan
- 8-Başka (Belirtiniz)

51-Şayet mümkün olsaydı hangi alanda yüksek tahsil yapmak isterdiniz?

☐ 1-Tıp	☐ 7-Elektronik
☐ 2-Hukuk	☐ 8-İktisat
☐ 3-Siyasal	☐ 9-Öğretmenlik
☐ 4-Mühendislik	☐ 10-Ziraat
☐ 5-İlahiyat	☐ 11-Veterinerlik
☐ 6-Edebiyat	☐ 12-Başka(?elirtiniz).....

52-Bu dünyaya geldiğinizden memnun musunuz?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

53-Konya'da bulunan kabir, türbe gibi yerleri ziyaret eder misiniz?

- 1-Evet
 1-Hayır

54-(53.soruya cevabınız "Evet" ise)

Niçin ziyaret etme ihtiyacı hissediyorsunuz?

- 1-Büyük insanlar oldukları için
 2-Bir dileğimin gerçekleşmesi için
 3-Stres ve sıkıntılardan kurtulmak için
 4-Dinimizce iyi bir davranış olduğu için
 5-Başka(Belirtiniz).....

55-"İnsanlar bu dünyada yaptıkları bütün davranışlardan sorumludur ve öbür dünyada bütün davranışlarından hesaba çekilecektir" kanaatine katılıyor musunuz?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

56-"Bir kinse, ne kadar çabalarsa çabalasın, daha doğrudan almına yazılmış olan yazıyı değiştiremez" kanaatine katılıyor musunuz?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

57-Sizce, erkek çocuk mu, kız çocuk mu daha hayırlıdır?

- 1-Erkek çocuk
 2-Kız çocuk
 3-Her ikisinde aynı

58-Aşağıdakilerden sizce en önemli olan üç tanesini işaretleyiniz?

☐ 1-Sağlık	☐ 10-Kadın
☐ 2-İmtluluk	☐ 11-Dürüstlük
☐ 3-Barış	☐ 12-Din
☐ 4-Sevgi	☐ 13-İnsanlık
☐ 5-Ahlâk	☐ 14-Arkadaşlık
☐ 6-Para	☐ 15-Dostluk
☐ 7-Ev	☐ 16-Çalışkanlık
☐ 8-Dükkan	☐ 17-Başka (Belirtiniz).....
☐ 9-Araba	

59-Dini terbiye almayan bir çocuk, sizce nasıl bir insan olur?

- 1-Alnasa da iyi bir insan olur
 2-Ahlâksız bir insan olur
 3-Dinsiz bir insan olur.
 4-Başka (Belirtiniz).....

60-Sizce, aşağıdakilerden hangi tip insanlar güvenilir insanlardır?

☐ 1-Zenginler	☐ 5-Dürüst ve ahlaklı olanlar
☐ 2-Fakirler	☐ 6-Dindar olanlar
☐ 3-Tahsilli olanlar	☐ 7-Soy ve sopy belli olanlar
☐ 4-Orta halî olanlar	☐ 8-Başka (Belirtiniz).....

61-Yardıma muhtaç bir insana yardım etmeyi ister misiniz?

- 1-Evet
 2-Hayır

62-(61.soruya "Evet" diyenler cevaplayacak)

Niçin, yardım etmek istersiniz?

- 1-İnsanlık borcu olduğu için
 2-Yardım etmekten hoşlandığım için
 3-Herkesin yardıma ihtiyacı olabileceği için
 4-Yardım etmenin dinimizce mükafatı olduğu için
 5-Başka (Belirtiniz).....

63-Bir zorlukla karşılaştığımız zaman ne yaparsınız?

- 1-Canım sıkılır ve isyan ederim
 2-Ölüp, sıkıntıdan kurtulmak isterim
 3-Unutmak için içki içerim
 4-Sabrederim ve bu durmadan kurtulmak için Allah'a dua ederim
 5-Başka (Belirtiniz).....

64"Yaşadığımız toplularda güvenilir insan bulmak zorlaşıyor" kanaatini nasıl buluyorsunuz?

- 1-Çok doğru
 2-Doğru
 3-Yanlış
 4-Çok yanlış
 5-Başka (Belirtiniz).....

65-Sizce, "evli olmayan kız ve erkeklerin beraber olup özel hayat yaşamaları" uygun bir davranış mıdır?

- 1-Normaldir
 2-Ayıptır
 3-Günahtır
 4-Başka (Belirtiniz).....

66-Bugüne kadar her hangi bir sebeple aşağıdaki yerlere düştünüz mü? Niçin?

	a)Evet	b)Hayır	Niçin
☐ 1-Karakola	☐	☐	
☐ 2-Mahkemeye	☐	☐	
☐ 3-Hapishaneye	☐	☐	

67-Sizce, sanayide çalışmak, kişinin dinî ibadetlerini yerine getirmesini olumsuz yönde etkiliyor mu?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

68-(67.soruya "Evet" veya "Kısmen" cevabını verenler cevaplayacak)

Sanayide çalışmak, insanın dinî ibadetlerini yapmasına engelliyorsa, niçin?

- 1-İsteddiğiniz zaman işi bırakmak mümkün olmuyor
 2-İbadet vakitleri ile çalışma saatleri çakışıyor
 3-İbadet için gerekli temizlik ve hazırlığı yapmanın mümkün olmuyor
 4-Çok yoruluyoruz, bu nedenle ibadet yapmak zorlaşıyor
 5-Başka (Belirtiniz).....

69-Sizce, çırak, kalfa ve ustalarına işvereni dindar olanlar mı, yoksa dinle alakası olmayanlar mı daha iyi davranıyor?

- 1-Dindar olanlar
 2-Dinle ilgisi olmayanlar
 3-Dindar olup-olmak ölçü olmuyor
 4-Başka (Belirtiniz).....

70-Size göre, bu mesleğe başlandıktan önce mi daha dindardınız, yoksa, mesleğe girdikten sonra mı kendinizi daha dindar hissediyorsunuz?

- 1-Önceden daha dindar olduğumu düşünüyorum
 2-Sonradan daha dindar olduğumu düşünüyorum
 3-Hen önce, hen sonra pek farkı yok
 4-Hen önce, hen de sonra dine pek ilgi duymadım

71-Size göre, sanayi alanında çalışmak, insani özellikleri ve sosyal ilişkileri ters yönde etkilenekte midir?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

72-Henhangi bir dini dernek, grup veya tarikatla mensup musunuz?

- 1-Evet
 2-Hayır

73-(72s soruya "Evet" cevabını verenler cevaplayacak)

Bu gibi yerlere mensup olmanızın, dini yaşayışınıza müsbet bir tesiri oldu mu?

- 1-Evet
 2-Kısmen
 3-Hayır

BİBLİYOGRAYA

Kur'an-ı Kerim

; Adıvar, Adnan; Bilim ve Din, İst. Remzi Kitabevi, 1980.

Appelbaum, Richard A; Toplumsal Değişme Kuramları, (Çev: Türker Aikan) Ank. İşbankası Yay.

Aron, Raymond; Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, İst. Bilgi Yay. 1990
; Sanayiyi Toplumu, (Çev: E. Gürsoy) İst. Dergah Yay. 1987.

Atalay, Beşir; Sanayileşme ve Geleneksel Yapı (Japon modeli) DPT 1984.

; Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Erz. Ata.Ü.İk.F., 1987

; Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması) DPT. Ank., 1983.

Arvasi, S.Ahmet; Türk-İslam Ülküsü, I. II. III. İst. Burak Yay., 1989.

Austry, Jacques; Kapitalizm, Marksizm ve İslâm, (Çev. A. Oktay Güner) İst. Damla Yay. 1980.

Aydın, Mehmet; "Din Toplum İlişkisi" S.Ü.E.F. Dergisi, Konya, 1986, Sayı: 3

; "Din Fenomeni" Ank.Ü.İ.F. Dergisi, XXVIII. Cilt, Ank. 1986, S.81.

Bayyığıt, Mehmet; Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma", Bursa, 1989 (Basılmamış doktora tezi)

Bergson, Henry; Ahlâk ile Dinin iki Kaynağı, (Çev: Mehmet Karasan) İst. M.E.G.S.B. 1986.

Bodur, H.Ezber; "Max Weber'in İslâm'a Bakışı", Türk Yurdu Dergisi, Mayıs 1990, Sayı, 33.

- Bottomore, T.B.; Toplumbilim, (Çev. Ünsal Oskay) İst. Beta Yay. 1984.
- Boulding, Kenneth; Yirminci Asrın Manası, (Çev. Erol Güngör) İst. Kalem Yay. 1980.
- Buharî; Sahih-i Buharî, Tecrid-i Sarih Terceme Ve Muhtasarı. D.İ.B. Yay. 1976
- Boutroux, Emile; Çağdaş Felsefede İlim ve Din, (Çev. Hasan Katipoğlu) İst. M.E.G.S.B. 1988.
- Carrel, Alexis; Yarınları Doğru, (çev. Refik Özdek) İst. Bedir Yay. 1969.
- İnsanlar Uyanın, (Çev. L. Yazıcıoğlu) İst. 1956.
- , İnsan Denen Meçhul, (Çev. Refik Özdek İst. Yağmur Yay. 1983.
- Cem, İsmail; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İst. Cem Yay. 1986.
- Comte, Auguste; Pozitivizm İlmi Hâli (Çev. Peyami Erman) İst. M.E.G.S.B., 1986.
- Çelebi, Nilgün; Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik İncelenmesi, İzmir, E.Ü.E.F. 1983.
- Doğan, Mehmet; Büyük Türkçe Sözlük, İst. Birlik Yay. 1987.
- Dönmezer, Sulhi; Sosyoloji Ank. Savaş Yay. 1982.
- Durant, Will; Medeniyetin Temelleri (Çev. Nejat Muallimoğlu) Boğaziçi Yay. İst. 1978.
- Durkheim; Emile; Meslek Ahlakı (Çev. Mehmet Karaman) Ank. M.E.G.S.B. 1986.
- Duverger, Maurice; Sosyal Bilimlere Giriş (Çev. Ünsal Oskay) Ank. Bilgi Yay. 1986.
- Ekşi, Aysel; Gençlerimiz ve Sorunları, İst., 1982.
- Elibol Sadeddin; İnsanlığın Tarihi Üzeine Bir Giriş Denemesi, Ank. Akçağ Yay. 1989.
- Erdentuğ Aygen; "Türkiye'de ve Yurt Dışında Sanayi Sektöründe Çalışan İşçilerimizde Aileye İlişkin Özellikler", Türk Yurdu Dergisi, Sayı 40, 1990.
- Ergun, Doğan; 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, İst. Gerçek Yay. 1979.
- Erkal, Mustafa; Sosyoloji, İst. Filiz Kitabevi, 1987.

- Engels, Friedrich; Anti Dühring (Çev: Kenan Somer) Ank.Sol Yayınları, 1987.
- Eroğlu, Feyzullah; "Kitle İletişiminden Kitle Toplumuna T.V.'nin Etkileri", Türk Yurdu; Ağustos 1990, Sayı, 36.
- Eserpek, Altan; Sosyoloji, Ank. D.T.C.F. 1981.
- Fındıkoğlu, Z.Fahri; Karl Marx ve Sistemi, İst. Ötüken Yay. 1981.
- Freyer, Hans; İndüstri Çağı, İst. İ.Ü.E.F. 1954.
; Din Sosyolojisi (Çev: Turgut Kalpsüz) Ank.A.Ü.İ.F. 1964.
- Galbraith, J.K.; Kuşku Çağı (Çev: Nimet Himmetoğlu - Beşir Aşçıoğlu) Altın Kitaplar, 1980.
- Gökberk, Macit; Felsefe Tarihi, Ank. Bilgi Yay. 1967.
- Günay, Ünver; Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi, Kayseri, E.Ü.İ.F. Dergisi, 1987, Sayı, 5.
; "Din ve Toplumsal Farklılaşma", Erz. A.Ü.İ.F. Dergisi, 1992, Sayı, 5.
; "Max Weber'in Din Sosyolojisi", Kayseri, E.Ü.İ.F. 1985, Sayı, 3.
; "Modern Sanayi Topluluklarında Din", Kayseri E.Ü.İ.F. Dergisi, 1986. 3. Sayı, S. 41-88, 4. Sayı, S. 29-75.
; Din Sosyolojisi Ders Notları, Kayseri, 1986.
- Güngör, Erol; Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İst. Ötüken Yay. 1987.
; Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ank. Töre-Devlet Yay. 1980.
; İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, İst. Ötüken Yay. 1983.
- Güvenç, Bozkurt; İnsan ve Kültür, İst. Remzi Kitabevi, 1984.
- Harçerlioğlu; Orhan; Felsefe Sözlüğü, İst. Remzi Kitabevi, 1970.
- İbn-i Haldun; Mukaddime (Çev. Z.K. Ugan) İst. M.E.G.S.B. 1988.
- Kağıtçıbaşı Çiğdem; İnsan ve İnsanlar, İst. Cem Ofset, 1979.
- Kaptan, Saim; Bilimsel Araştırma Teknikleri, Ank. 1973.
- Karasar, Niyazi; Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ank.Taş Kitapçılık, 1983.

- Kılıç, Sadık; Ruhsal Yozlaşma, Kültürel Çürüme, Ank. Akçağ Yay. 1987.
- Kongar, Emre; Toplumsal Değişme, Ank. Bilgi Yay. 1972.
; Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği Ank. Bilgi Yay. 1979.
- Korlaelçi, Murtaza; Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İst. İnsan Yay. 1984.
- Kösemihal, N. Şazi; Dürkheim Sosyolojisi, İst. Remzi Kitabevi, 1971
; Sosyoloji Tarihi, İst. Remzi Kitabevi, 1982.
- Krech, David-Crutchfield, R.S.; Sosyal Psikoloji, (Çev. Erol Güngör) İst. Ötüken Yay. 1980.
- Link, Henry; Dine Dönüş (Çev. Ö.Rıza Doğrul) İst. Dergah Yay. 1979.
- Mardin, Şerif; İdeoloji, Ank. Turhan Kitabevi, 1982.
; Din ve İdeoloji, İst. İletişim Yay. 1985.
- Marx, Karl; Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı, Ank. Sol Yayınları, 1976.
- Mengüsoğlu, Takiyettin; Felsefeye Giriş. İst. Remzi Kitabevi, 1983.
- Nevevî; Riyazus-salihîn, Ank. DİB. Yay. 1976.
- Özbaydar, Belma; Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma İst. 1970.
- Ozankaya, Özer; Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri, Ank. SBF. 1966.
; Toplum Bilim, Ank. Tekin Yayınevi, 1986.
- Öztürk, Mümtaz; Çıracılık Eğitim Rehberi, Konya, 1983.
- Rae, Donald Mac; Weber, İst. Afa Yay, 1985.
- Safa, Peyamî; Sosyalizm, İst. Ötüken Yay, 1966.
- Sayın, Önal; Sosyolojiye Giriş, İzmir, Erdem Kitabevi, 1985.
- Scharf, Betty R.; The sociological study of Religion, "Religion in Industrial Societies" adlı bölüm (Çev. Bünyamin Solmaz) S.Ü.İ.F. Dergisi, 1990 Konya, s.44.
- See, Henry; Modern Kapitalizmin Doğuşu (Çev. Turgut Erim) İst.Turan Neşriyat, 1970.

- Selsam, Howard; Din, Bilim ve felsefe (Çev. A. And) İst. Bilim Yay., 1976.
- Sezen, Yümni; Sosyolojiye göre Halk, Millet, Devlet. İst. 1982.
; Sosyolojiyi Açısından Din, İst. M.Ü.İ.F. Yay. 1988.
- Sezer, Baykan; Sosyolojinin Ana Başlıkları, İst. İ.Ü.E.F., 1985.
; Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İst. İ.Ü.E.F. 1981.
- Sorokin, Pitirim A.; Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, İst. 1972.
; Çağdaş Sosyoloji Teorileri (Çev. M.Raşit Öymen) Ank. Yenidesen Mat. 1974.
- Spengler, Oswald; Batını Çöküşü (Çev. G. Scognomula) İst. 1987.
- Suyûtî-Celâleddin; El'Camiu's-Sağir, Kahire.1954
- Şenyapılı, Önder; Toplum ve İletişim, Ank. Turan Kitabevi, 1981.
- Talas, Cahit; Toplumsal Politikaya Giriş, S. Yayınları Ank. 1981.
- Taplamacıoğlu, Mehmet; Din Sosyolojisine Giriş, Ank. A.Ü.İ.F. 1968.
; Din Sosyolojisi, Ank. A.Ü.İ.F. 1983.
- Tirmizi; Sünen, -Matbuatu- İtimad. 1976.
- Talan, Barlas; Çağdaş Toplumun Bunalımı; Anomi ve Yabancılaşma, Ank. A.İ.T.İ.A. 1980
; Toplumbilime Giriş, Ank. 1975.
- Toynbee, Arnold; Medeniyet Yargılanıyor. (Çev. Ufuk Uyan) İst. İşaret Yay. 1988.
- Tural, S.Kemal; Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler, Kültür ve Turizm Bak. Yay. 1988.
- Turhan, Mümtaz; Kültür Değişmeleri, İst. M.E.B. Yay. 1972.
- Türkdoğan Orhan; Yoksulluk Kültürü, Gecekonduların Toplumsal Yapısı, Erz. A.Ü. İşletme Fak. Yay. 1974.
; Değişme, Kültür ve Sosyal Çözülme, İst. Türk Dünyas Araştırmaları Vakfı, 1988.
; Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği, Ank. Mayaş Yay. 1985.

- ; Max Weber, Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler, İst. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985.
- ; Türkiye'de Sanayi Sosyolojisi, C.I Erz. İşletme Fak. Yay. 1979.
- ; İkinci Neslin Dramı, İst. Orkun Yayınevi, 1984.
- Ünver Özkan, Talan Barlas; 12-24 Yaş Gençlerin Sosyo-Ekonomik Sorunları, Ank. M.E.G.S.B. 1986.
- Ülgener, F.Sabri; Zihniyet ve Din, Ank. Mayaş Yay. 1985.
- ; Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti Ank. Mayaş Yayınları, 1987.
- Wach, Joachim; Din Sosyolojisine Giriş, (Çev. Battal İnandı) Ank. A.Ü.İ.F. 1987.
- Weber Max; Sosyoloji Yazı Jarı (Çev. Taha Parla) İst. Hürriyet Vakfı, 1987.
- ; Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev.Zeynef Aru-oba) 1985.
- Weber, Alfred; Felsefe Tarihi (Çev. Vehbi Eralp) İst. Remzi Kitabevi, 1964.
- Yörükoğlu, Atalay; Değişen Toplumda Aile ve Çocuk, Ank. Aydın Yay. 1983.